

Tartalom

IN MEMORIAM FEHÉR KÁLMÁN

ÓZER Ágnes: Gyász.	3
BORDÁS Győző: Fehér Kálmán urnája fölött.	6
GÉCZI János: ...mandulafácská. * ...visszacserélnek. * Kíméletlenek * ...el. (versek)	9
CSORBA Béla: Finnugros (vers).	13
BAKOS Gyöngyi: Ezelőtt máshol * Snitt * Sűrűlódás (versek)	14
SZATHMÁRI István: Nappali kórház (novella)	18
PATAK Márta: Full house (novella)	26
DÖME Szabolcs: Egy csöpp őszinteség (novella)	31
OLÁH András: Szavak nélkül (novella)	34
JUHÁSZ Tibor: Egy este a Hiltonban (novella).	38
Andrej NIKOLAIDIS: Kilenc (regényrészlet) (RAJSLI Emese fordítása) . .	42
RAJSLI Emese: Mimézis (fordítói jegyzet).	70
Milovan DANOJLIĆ: Levelek Amerikába (regényrészlet) (SZILÁGYI Károly fordítása)	72
SZILÁGYI Károly: Egy balga eszme igézetében (fordítói jegyzet)	91
Kristian NOVAK: Cigány, de a legszebb (regényrészlet) (TERÉK Anna fordítása)	94
TATÁR Sándor: „Való igaz!”	98
FŰZFA Balázs: Dömdödöm az iskolában (Adalékok az <i>Iskola a határon</i> és a <i>Négyszögletű Kerek Erdő</i> világához)	102
ANDRÁS Csaba: Ideológia a vadonban (Naturalizáció és antropomorfizáció a vadállatokat ábrázoló természetfilmekben)	113
SILLING István: Herceg János jegyzetei nyelvjárásról és néprajzról	130
HERNYÁK Zsóka: A rend(szerzés) hatalma (Kosztolányi Dezső Színház: <i>Exodus</i>)	139
GYARMATI György: „A közéletre nézve a múlté lettem...” (A. Sajti Enikő: <i>Kisebbségpolitika és társadalomszervezés.</i> <i>Várady Imre [1867–1959] bánáti magyar politikus iratai</i>)	144

A Híd 2016. évi tartalommutatója (RIZSÁNYI Attila összeállítása)

A fedőlapon és a színes mellékletben MAURITS Ferenc alkotásait közöljük

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

MIC
IC

Град Нови Сад

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

НКА

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2017. január-február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2017-re belföldön 1500 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Sajnos Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Gyász

*„Én szólok hozzátok! Én, ki megérdemelte sorsát.
Öröklött bűnöktől szennyezve, testemben a megindult Ige.
Jó Anyám, ragadj ki! Ments meg engem Apám!
Szórvatok, dobjatok könnyű anyaföldet!
Fiatok hánykódni miért is bagynátok?*

Ó jaj, miért? Ó jaj, miért?”

(Fehér Kálmán: Halott a Gangesz vizén)

Ott álltunk a csókai temető kápolnájában, még akkor is, ha tudjuk, hogy valójában az nem is az. Csak egy halottasház, ahonnan manapság a csókaiakat temetik. Te tudod, hogy azelőtt nem így volt. A halottasház az otthon volt, ahova a temetés előtt a Plébános úr, sietve, magába merülve vonult ki, már beöltözve. Ha őt láttuk végigmenni a Nagy utcán, tudtuk, hogy befejeződött egy élet, és azt is tudtuk, hogy amikor belép a halottasház kapuján, a sírás hangosabbá fog válni. Majd utána csak a Pataki bácsi kalapácsának hangja hallatszik, amivel a koporsóba verte a koporsósögeket. A parázsló tömjén füstjének illata selymes átlátszó ködöt fog képezni, amely nemcsak benn, hanem kinn is, mintegy körülkigyóztatva mindenkit, egybe fogja a legszűkebb hozzátartozókat, rokonokat, barátokat, szomszédokat és ismerősöket abban a megfoghatatlan, de annál inkább érzékelhető állapotban, amit gyásznak szoktunk nevezni.

Ott álltunk a hideg, zúzmarás, jeges január végi csókai délutánban, a befagyott Nagyödör partján, amely csak az ólomszürke eget tükrözve vissza. Ott álltunk többedmagunkkal mi, Nagy utcai gyerekek, mi, akik még maradtunk; Szűcs Öcsi, Ferike, a Balázsék unokája, Korponai Laci, Marcsi húgom, az új szomszédnak számító sógorunkkal meg azokkal, akiket már nem ismerünk, mert valakinek a gyerekei, vagy már unokái azoknak, akik már nincsenek közöttünk. A régvolt Nagy utca gyerekseregének még otthon lévő, vagy hazatért tagjai.

Azok, akiket már nagyfiúként oly sokszor szeretnél macerálni, mert a legnagyobb gyászban is az egykori nyarak és egykor volt telek emlékei to-

dultak az emlékezetbe. A talpamat szinte süti a hideg, de arra gondolok, hogy a nagyszülői ház kapujában állva, vagy az előtte lévő padon üldögélve megneszelem, hogy megjelentetek a Nagy Pistáék háza előtt ti, a nagyfiúk, akik már Zentára jártatok iskolába. Tehát még öt-hat ház, és ott is vagytok. Menekülni már nem érdemes, tehát el lehetett csípni az egyenes siskás szomszéd kislány grabancát, a kamaszos bosszút végre lehetett hajtani, magasba dobni, mint a kedvenc kosárlabdát, hogy az hangosan visítson. Mert liftezett a gyomra és szédült is, ahogy forgott a levegőben. De reggel iskolába menet is lehetett vele truccolni-mórikázni, váltig azt állítva, hogy a „nagyanyád nem jól mosdatott meg”. Mert „még mindig kormos a szemed” – állítottad Te, miközben az ideg-összeroppanás határán bizonygattam, hogy nincs igazad, mert igenis, engem a nagyanyám megmosdatott. A szemem pedig „kormos” volt, mert édesapámtól örököltem a sötét szemem, kormos még ma is, és én azon gondolkodom, hogy ezeket a kisgyerekekkel űzött mókákat most eltűrném. Mint ahogyan Szűcs Öcsi és Zoltán is eltűrné, hogy a góréjukban játszva megless bennünket és lecsapj ránk, odaosonva az udvarotokra néző végéhez, hallgatózz, és a kezeden fölhúzva magad ránk reccsenj: „Az anyátok mindenit, mit csináltok ti itt?” Az összegyűjtögetett kukoricaszemek, a kislábasok, az improvizált sparhelt, a madzagdarabok, a szalmaszálak és minden, amit játszásból összegyűjtöttünk, egy pillanat alatt felborul, és Te elégedetten elvonulsz, mert sikerült bennünket megijeszteni. Emlékszem, féltünk a nagyanyádtól is, aki a napos oldalon élt, az ő házát örökölted meg és újítottad fel magadnak. Ti Mamukának szólítottátok, mi meg Cseszkó néninek, aki velünk – a szomszéd gyerekekkel – állandóan pörölt. Pörölt, ha nagy volt a ricsaj, ha poroskodtunk a kociúton, ha nála aludtál és úgy gondolta, hogy felébresztünk. Emlékszem, már felnőtként, ha Mamukánál aludtál, tudtuk, gondod van. Olyan gondod, amellyel ha nem tudtál megbirkózni – annak oka mindig kiderült –, a Tanár néptársaddal beszélted meg, ahogy Simon Pista, Berkovits Gyurka és Te is, ti csókai tanítványok, édesapánkat hívtátok. Mert amikor benneteket tanított, az volt a szokás. A Tanár néptárssal mindent meg lehetett beszélni, csöndben, vitatkozva, néha hangosan is, de állandóan közösen, nyitott ajtók mellett. Mert ha jöttél vagy jöt-tetek, az nem látogatás volt és vendégség, annál sokkal több. A gond, az öröm, a jó és a rossz hír megtárgyalása, a személyes és a közösséget érintő is. A kultúra és az irodalom minden rezzenésére való odafigyelés, az építkező cselekvés lehetőségének keresése, a közösség, az irodalmunk sor-sának alakulása volt az, amiről végtelennek tűnő beszélgetések folytak, bárhol voltunk is, Csókán, Újvidéken, a Hvar szigeti Jelsán vagy Budapesten... Igen, Budapesten is. A Magyar Tudományos Akadémia Budára

néző egyik termében, ahova édesapám, a ti Tanár néptársatok székfoglaló előadása után ültünk le, barátainkkal, ismerőseinkkel, Veled és Sárival is, abban az aranyozott homályú teremben, ahol beszélgetve ünnepeltük a vajdasági magyar irodalmat és annak megálmodóját, Szenteleky Kornélt.

Egy szomszédi, baráti, tanítványi, testvéri szeretetgubanccá fejlődött viszony, ami nem egy pillanat műve volt, hanem a szülők és nagyszülők egy kettéosztott telekre építette házának és lakóinak, az egy faluba, egy utcába tartozók közösségtudatának hozadéka is. Az esküvők és lakodalmak, a születések és halálok szötte közösség és összetartozás. Az a közösség, amelyik felismerte a szülőfalunk fölötti eget, a szántókat és réteket, azoknak hangulatát, embereinek sorsát. Megsiratott minden költői fordulatba bújtatott bánatodat, minden panaszt, amelyik közül, talán az otthonról, a Csókától való távollét volt az, amelyik legjobban fájt. Amelytől életed egy pillanatában oly távol kerültél. Gyerekkorotok – gyerekkorunk Csókájától, a Csókától, ahova el lehetett menni, a megörökölt Mamuka házába. Behúzódni, és mint egy burokból, a behúzott függöny mögül kémlelni az egyre sivárabbá váló Nagy utcát és az egyre elidegenedő világot is, ahol egyre több ismeretlen jár-ke.

Hideg van, és mi ott állunk, várjuk, hogy befejeződjön a szertartás, és hogy valaki meghúzza a lélekharangot, amely – arra mifelénk – igazán a véget jelenti. A Plébános úr már régen nincs az élők sorában, ministránsaiból is kevés él még, és mi is megfogyatkoztunk, akik ismertünk Téged, Fehér Kálmánt, a molnár Fehér Kálmán fiát, Édesanyád fiát, akiért imádkat mondott, aki vár rád valahol fenn a „Fekete-tó” partján.

Ott álltunk, és a ránk nehezedő felhős égből, talán költői lelked üzeneteként, a Halmok irányából felkerekedett szél a temető fáira tapadt zúzmarát – hópihék gyanánt – az emlékezőkre és gyászolókra sodorta. Aztán már csak a fagy szívta föld hangja hallatszott... versbe öntött könnyörgésed beteljesüléseként.

Fehér Kálmán urnája fölött

Tisztelt gyászoló család, tisztelt együtt érző gyülekezet!

Fehér Kálmán halála valamennyiünkben döbbenetet váltott ki, s barátai, költészetének tisztelői, egykori közeli munkatársai – a Forum Könyvkiadó Intézet, a Forum Nyomda és a Magyar Szó-ház dolgozói – nevében, s nem utolsósorban a Vajdasági Írók Egyesülete elnökeként, írotársai részvétét is tolmácsolva búcsúzom tőle itt, a csókai temetőben, a hamvait tartalmazó urnája fölött.

Jellemezzem? Nem könnyű feladat, hacsak nem elkoptatott közhelyekből szeretnénk építkezni. Azt pedig végképp nem, mert ha valaki, hát Fehér Kálmán, a költő volt a közhelyek megrögzött ellensége a Ratio, azaz az Értelme ellenében. De milyen is volt ő valójában? A céltudatosság és a pontosság, valamint a szabad szellemi gondolkodás intézményének a megtestesítője. Mert igen, intézmény volt, pontosabban azzá lett az évek, évtizedek folyamán, ma úgy fogalmazhatnánk: igazodási ponttá vált minden munkatársa számára, ahogy nagy, kíváncsi, de mégis meleg tekintetével beleásta magát a megoldandó vállalati vagy éppen társadalmi problémába, s átréselve önmagán: leginkább bölcs megoldást kínált. Olyankor úgy éreztük, szinte konok magatartással tart magánál valami virtuális mérőlécezt, amellyel mértani pontossággal tudott mérni. Ilyenkor, mert biztonságérzetet adott, jó volt együtt lenni vele, együtt dolgozni. Látni, amint valami elementáris belső erővel old meg kérdéseket, miközben pipáját füstölögtető szája szegletében ott bujkált egy-egy játékos vagy éppen ironikus mosoly. Ezt a megnyugtató látványt és az ugyanakkor ama biztos igazodási pontot is kijelölő tény személyesen is nemegyszer megtapasztaltam helyettese, majd utódként több felelősségteljes poszton. S később is hányszor, de hányszor emlegettük: adott esetben Kálmán hogyan cselekedne, ő viszont – immáron távolról, nyugdíjasként is – követte tetteinket, s ha kérjük, tanácsolt is bennünket.

Most itt, urnája fölött, az élet és halál gondolkörével küszködve, eszünkbe jut, hogyan idézte Gál Lászlót, mondván: minden temetéskor titokban önmagunkat is temetjük, vagy pedig Pap József költőtársat, aki szerint az igazán fontos íróknak, irodalomtudósoknak a haláluk után növekszik műveik és személyük aurája. Ezt emlegette 2004-ben tanítómesetere, Bori Imre temetésekor, de ezt hangoztatta még a múlt évben is, amikor Symposion-beli nemzedéktársait, Bányai Jánost meg Gerold Lászlót temette, temették. Ez az állítás nyilván rá vonatkoztatva is igaz lesz, mert, mint ahogy halálhíre vételekor már nyilatkoztam: tiszteletre méltó életművet hagyott maga mögött, amelyet még sokáig tanulmányoznunk kell.

Költészetében, az *Akvárium* című kötetében még Európa dicséretét olvashatjuk ki, majd a *Petőfi-értelmezések* után a pesszimista főlhangok kerekednek fölül, és a szökés gondolkörét igyekezett kifejtetni, s mint mondta: „a szökés lázadás... a mindennapi, az állandósult életforma gúzsba kötöttsége ellen”. Innen jutott el a panaszaig, amivel műfajt teremtett, s amivel örökre beírta magát talán nemcsak a vajdasági magyar, hanem az egyetemes magyar költészetbe is.

Közben megírta regionális irodalmunk első folk cantátáját is *Látomásnak ajtót nyitni* címmel, amelynek zenés változata színpadi siker is volt, majd ismét inkább magába zárkózva haladt a *Fürjvodászat* című kötet verseitől a *Szemkút* című, 1999-ben megjelent kötetig. E kötetnek szerkesztője lévén konstatálhattam, hogy az egykori tárgyilagosan, látomásosságában történelmi események versebe foglalása után az öndefiníálás érdekelte inkább, s ezért rá is kérdezett:

*„Kié ez a lábnyom
a por alatt, a hó alatt?
Egymásba süppedten
pergő táncot, avagy harcot takar?”*

Fehér Kálmán, poraid e januári hó alá kerülnek immáron, de élni fog bennünk, túlélők emlékezetében a kulturális életünkben megkerülhetetlen szerkesztői, igazgatói, közéleti, jogi, lektori, nagyköveti tevékenységed, s mindenekfölött – költészeted! Ami összegyűjtve a *Száz panasz és más versek* kötetedben marad meg leginkább, azokkal az előzéki dokumentumfotókkal együtt, amelyen ott a már említett barátaidon, munkatársaidon, tanáraidon túl, Mladen Leskovac, Herceg János, Szeli István, Tolnai Ottó, Domonkos István, Gion Nándor és mi, szerkesztőséged tagjai – Ács Károly, Tomán László, a terjesztő Bada István, Kapitány László és Illés Lajos műszakiak –, valamint jómagam is, akivel immáron több mint

fél évszázados barátság fűzött össze, kezdve attól, hogy 1966-ban érettségi gimnazistaként megtettél az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztőjévé, egészen addig, hogy magad mellett tudtál szinte nyugdíjaztatásodig.

Kálmán! Mivel is búcsúzzak a legvégén tőled? Nemrégiben olvastam egy vallásfilozófiailag, de költőien is pontosan megfogalmazott vigasztaló gondolatot gyermekeid, családod és mindannyiunk számára – tudván azt is, hogy annak idején a Vatikán nagykövetjelöltje is voltál –, miszerint:

*„A kereszténységben kapott
isteni fény öleljen magához
és őrizzen meg Téged
mindörökké.”*

Elhangzott Csókán, 2017. január 28-án

...mandulafácska.

Hogy mondjam el? A kertkapum előtt
holnap kezdenek nyílni
a virágai a mandulafának.
Az Árpád-ház kihalt, bár a legtöbb szentet adta.
A királyai külföldi feleségeik révén a vérüket
az európai dinasztiákéval vegyítették el.
A Mohaç meydan savaşı
vereséggel végződött, és határtalan árvízként
az országra ömlött, majd szétterült. Hiába
a Habsburg, a kiegyezés, a két világháború,
az orosz, idővel kelléke mind
a Nagy Költeménynek.
Mint a szövetségek és a birodalmak is,
amelyek szerteporladtak a csatlósok
szobraival együtt és a mauzóleumaival.
A hegemonnal, aki Krisztusra hivatkozik.
Úgy vagyunk, hogy mindent megmar,
szétrág és péppé őröl a bú,
amely aztán, mint a fehér porcelán,
mondatokká szilárdul.

S mindegyik portán él
egy titokban nevelt mandulafácska.

...visszacserélnék.

Úgy emlékszem
hatvanhárom évesen, kamaszkoromban
mindig süt a Nap, kivéve
amikor füttyülök a Nemzeti Múzeum előtt,
március tizenötödikén. Akkor huszonegy vagyok.
Másfél napig vizsgáltak,
kitartóan, mint hajhagymák a fejbőrt,
bár priuszom nincs sosem. A szociográfiám miatt
betiltották a Mozgó Világ egyik folyóiratszámát,
akkor ismerem fel, milyen tágas a papírlap ablaka,
s első könyvemet a terjesztésből visszavonták.
Rangot nem, szégyent adott a megfigyelés,
diáktárs, költő, újságíró és főorvos is akadt
a megfigyelőim között. Társbérlei ők
az életemnek. Olykor az uzsorásaim.
Volt, hogy nem utazhattam nyugatra,
volt, elvárták, hogy az országot hagyjam el,
volt, hogy rajzolhattam magam köré
egy nyúlketrecet húsállatok nélkül.
Akadt, amikor nem álltak szóba velem,
mivel zsidó nővel éltem együtt, avagy
mert a halkést keresztbe tettem a tényéromon.
Kitiltanak egy-két országból és a magyar rádiókból.
A drámámat nem engedték színpadra,
nem vált belőlem drámaíró.
Nézőtéri látogató maradtam.
Egy napon, ha megkésve is, felnőtte váltam.
A következő negyven évben
mellékalakjává töpörödtem
egy neoavantgárd népszínműnek.
Aztán majdan, éppen hatvanhárom évesen,
többé-kevésbé mindez megismétlődik,
ha nem is ilyesformán, de mégiscsak akként.
Szavak, nevek, tettek, teremtő félhomály,
amelyek visszacserélnék.

Kíméletlenek

Jönnek az egyetlen,
disznóbél-vékony utcán, a vár végéig,
ahol a szakadék fölött a zavarba ejtő szobor áll.
Államalapító, palástján golyónyomokkal,
aligha mond számukra az itteniekről valamit.
Vér- és ürülékfoltok a kövezeten.
Miként a Cloaca maxima környékén Rómában,
örökké fú és bűdös a szél.
Szenvedéllyel tépik szét a mondatokat,
s darabjaikban odalökik a házfalaknak.
A vakolattal együtt hullnak a faltövekre.
Bűzben cikázik a fecske, mocsokban nő a fecskéfű.
Gubbasztanak a várfokon,
lefolytatva vitáikat, amelyekből
az errefelé lakókat szüntelen kihagyják.
Azokat ugyancsak, akik otthonukban maradtak,
vagy bárhol is, de megvan az otthonuk.
Olykor zenét, négy húron pengetőst hallgatnak,
körtánchoz láb elég sosem kerül.
Egymásnak dőlve kultuszt építenek
és többtornyos várost, az ellenségét.
Van, hogy híreket kapnak és újabb muníciót
a gyűlölethez. Úgy ülnek lábukat lógatva
a mélység fölött, mint akik így élnek évek óta.
Nem marad kímélet semmi.

...el.

Nem a jövőt firtató költemény,
amelyet oly sokan olvasnak el,
s utánam is annyian még.
Régmúltasan kong némely
kifejezése, nyílik a virág,
és oly esélytelen az, aki beszél,
mint, ha üres kaptárhoz
talál vissza a méh, amelyet nyár elején
hagyott el, vagy a szó, melynek
mondani volna mindezt feladata.

A költő régóta halott. Elporladt,
nyárfává vált, sírrá, bércce.
Ki túlélte, annak másik férfi
olvasott bele a szemébe,
betűnként lát ott mindent,
fűt, havat, a deres hajszálat.
Megannyi romantikus kelléket.
A szöveg változatlan, mégis
napról napra átcserélődik, azáltal,
hogy kisilabizálták és lesz újjá.

Hiába mozdíthatatlan, ha
forognak körötte a csillagrendszerek.
Ha kirohad a papír a vers alól,
ahogyan szításodik, rongyul
az idő. A búbánat nem roskad össze
mégsem, nem kezdi ki, mint dögöt
az oszlás, bár minden részletében
átalakul. Nem a vers, hanem
ami benne perlekedik a Zabáló
Élettel, az az iszonytató!

Amit korábban szavakba
nem foglalhatónak gondoltak el.

Finnugrós

enyec nyenyec
szamojéd
keze-lába
csupa jég

kamasz szélkúp
nganaszán
moszkva felé
fut a szán

finn magyar észet
sajnálunk
orosz lett a
mi lányunk

osztyák az észet
meg a vészt
mi lesz veled
cseremész

úgy vót ez a
vótokkal
mint a drótos
tótokkal

eltűnt a drót
meg a fót
azután a
drótostót

Ezelőtt máshol

belenézek a tükörbe
nem erre emlékeztem
valami másra

vannak napok
amikor nem szeretnék enni
rossz hogy a fogam közé megy valami
jó lenne megoldani az evést tablettákkal
nem kéne belőle se túl sok se túl kevés
előre tudod
mennyit fogsz vízzel bevenni
aztán lenyeled
nem akad meg a torkodon
nem megy a fogad közé semmi

egyszer Csillebércen hintáztam
nem az úttörőtáborban
sose voltam úttörő
túl későn születtem
kilencvenötben hintáztam Csillebércen
emlékszem rá
hogy a fejem hátrahajtva
bámultam az eget
kapaszkodtam a láncba
egy órán keresztül vagy csak húsz perc
akkor azt gondoltam
nem tudom mi ez
de erre biztos mindig emlékezni fogok

anyámra hasonlítok
ha oldalra fordítom a fejem
akkor teljesen
próbálom máshogy elválasztani a hajam

eddig nem volt egyértelmű
de azért szeretek itt lenni
mert nagy a belmagasság
amikor a párna hideg felére teszem az arcom
akkor szeretek legjobban itt lenni
vagy amikor hazaérek
beütöm a kapukódot
és megkérdezed hogy tejet vegyél-e

Snitt

0.1

panelházak oldalán
klímadobozokból csöpög valami folyadék
foltot hagy a járdán
miért van olyan meleg hogy klíma kell
nem lehet kibírni a városi hőséget

0.2

sorban állok a vécénél
mennyi időt töltök azzal egész életemben
hogy női vécére várok
bárhol bármikor talállok három öt tíz nőt
amint vécére várnak szép rendezett sorban
mi tarthat ennyi ideig
lassan mozognak
vannak akik nem várják meg az előadás végét
mert lejár a parkolójegy
vagy tömeg lesz a ruhatárnál

1.1

azért jó naplót írni
mert tudod hogy mi mindent nem csináltál meg
már tizenkét éve sem csináltad meg

és sosem fogod
most erre gondolok hogy lehetetlen

1.2

néha egyszerűen csak arra vágyom hogy
ne legyen smink az arcomon
és átmenjek a Margit hídon gyalog
már nem félek egy hídon átsétálni
gyerekként féltem vagy csak kitaláltam
érdekes fobia
talán láttam a tévében
hogy hídon pánikrohamot kapnak bizonyos emberek

1.3

állásinterjún megkérdezik
mi a tervem a jövőben
azt válaszolom
hogy szeretnék még pár évet élni

1.4

jó lenne elmenni ebédelni
közben ne érjen le a lábam a székről
apám megigazítja a hajam mert a szemembe lóg
felszállunk a villamosra
fagyit vesz nekem
olyan kicsi vagyok hogy fel kell rá nézнем

2.1

nem tudom ugyanolyanra
csinálni a fasírtot mint anyám
kimérem a hozzávalókat
minden pontosan annyi
grammra kiszámolom
valamennyi kiskanál só
pirospaprika és a többi
ugyanabban a sorrendben
az enyém más ízű
jobb de nem akarom hogy jobb legyen
ugyanolyat akarok

2.2

öt perc negyvenegy másodperc míg felérek a hegyre
pont annyi mint az a dal
az ellágyulásokban van valami szomorúság ami behúz
formára is más a fasírt mint anyámé
gombóccá kell gyúrni de a tizediknél megunom
túl kicsik vagy túl nagyok
hagyom az egészet
nem tudok fasírtot csinálni
nem sül át vagy megég
egyáltalán nem optimális

Súrlódás

Egyedül aludni itt olyan, mint
régen a kórházban, gyerek voltam,
a Dózsán mentek a trolik, késő
estig, vagy egész éjszaka, reggel
a majmokat hallottam az állat-
kertből. Olyan útvonalon jöttem,
hogy ne érintsek bizonyos megunt
helyeket. Nyikorog a cipőm,
négyezer-kettőszázötvenhatszor
hallom, míg ideérek. Harmadik
emelet, tizenhatos lakás, két
szoba, minimum háromméteres
belmagasság, levetkőzöm, és csönd
van, a 83-as troli áram-
szedője vonyít.

Nappali kórház

Recsegett a térdem, uram, ropogott, pattogott, mintha csak géppuska-sorozatot hallott volna az ember valami mezőn, vagy ne adj' isten, harctéren valahol, talán nem is olyan messze, meg-megálltak, -torpantak a járókelők az utcán, riadtan néztek körül, hogy hát akkor mi van, fedezékbe, falakhoz közel, vagy a szomszédos pincékbe menjenek, rohanjanak, meneküljenek, hogy az életüket védjék, mert az fontos nekik, igen, legyen akármilyen, teljes vagy szaggatott, fényes, agyoncsiszolt vagy -karistolt, rücskös, sömörös, mint az elaggott bőr szokott, féltik, óvják, mert csak ez van nekik, tehát recsegett az a nyavalyás térd, és minden égbe kiáltott hang után jött maga a fájdalom, elegánsan, kihúzott derékkal, peckesen, akárha ünnepi korzózásra, promenádra indult volna, uram, uralta a tájat, a környéket, dominált nagyon, élvezte, szinte sziporkázott nekem, és csak húztam a lábam, sántikáltam, de azért haladtam, igen, megmutatom, te rohadt, szívtelen senkiházi, fakadtam ki, engem nem tepersz le, fektetsz hátra, nem fogod ócska fogaid nyomát bennem hagyni, de hát nem volt ez mindig így, uram, néha meg kellett állnom, lassítanom kellett, pihenni, és ilyenkor hallottam tisztán, kivehetően a kaján kacagást, kívül is meg belül is, a fájdalom, a rossz, a szenvedés egzaltált, de önelégült himnuszát.

Megesett, hogy villamosra szálltam és a gép nem indult, nem tudtam, mi lehetett az oka, mankós, bicegős emberek mentek, vonultak végig a járművön, akár valami hadsereg, taroltak, letaroltak mindent, vagyis hát ezt szerették volna, pénzt és más értékeket kértek, már-már megszoktuk őket, bosszúsan néztünk ki az ablakon, de csak nem mozdultunk, uram, és akkor észlelem, tapasztalom így nyugalomra ítelve is, veszteglésre, hogy nyúlik, fészkelődik, növekszik a térdemben az a valami, amit sokszor nem neveztem néven, mert azt hittem, úgy gondoltam, ekkor még nagyobb lesz, óriásibb, és majd jogot érez ahhoz, hogy aláírása, legitimitása legyen. Orvoshoz kell mennem, nincs mese, mondtam magamnak, de még rágódtam

ezen egy darab ideig, mert utáltam ezt a műfajt, igen, a szagot, az illatot, a fehér köpeny susogását a folyosón, a kásás világosságot a műtőben, a fölélem helyezett lámpa acélerős sugarát, amikor a testemre fókuszált, és elért, mindenhol elért, szinte átvilágított engem, átdőfött, átszúrt, igen, kidolgozva, kilogikázva, volt, hogy mérnöki pontossággal, tervrajzzal a kézben festettek rám fekete keresztet a halálos, hulla csöndben, és csak feküdtem ott a viaszosvászonnal leterített keskeny ágyon, mindenféle géppel körülvéve, kiterítve, istenem, és gondolkodni szerettem volna, de csak arra teltt, hogy a fekete festék hidegét tegyem magamévá, hogy belém maradjon örökre, majd hirtelen égni kezdtem ezeken a helyeken, élő parázssá váltam, és még hónapok múlva se tudtam lesikálni, -vakarni a jeleket, pedig álltam a kádban, a zuhanyzófülkében speciális szappanokkal, uram, mégse tűntek el teljesen, hozzám nőttek és kész, és csak nyomultak belém, kivághatatlan gyökereket eresztve. Nagypám szappanfőző mester volt, uram, főzte a masszát, rotyogtatta majd egy egész életen át, hogy utána szabályos kocka és téglalap formákba öntse, és építsen velük, építkezzen, várakat, jövőt, sorsot, igen, el is jutott Brazíliába az óceánon át, hallotta az esőerdők zaját, de valahogy mégsem állt össze az a szappanos ízé, és jött vissza, szinte rohant, ha lehetett volna, vízen, földön egyaránt. És mikor megérkezett, felsóhajtott, mesélték, óriási hangja, intenzitása volt ennek a sóhajnak, igen, mintha kiszakadt, kifeslett volna belőle valami végérvényesen.

Időskorában szőlőt gondozott a kertben a temető Sárgapartjához egészen közel, hatalmas kecskecsöcsű fürtöket termő, pöttyös levelű lugast kreált magának, ahova beült, beültünk a tűző nap elől, vagy csak azért, hogy legyen fölöttünk valami, ami véd, megvéd minket, uram, úgy egyszerűen, mindentől. És akkor inkább hallgattunk, néztük a növekvő termést, a levelek szelíd hullámozását az enyhe szélben, a kert fehér-sárga virágait, és oly sokszor kérdeztem, megkérdeztem volna őt, hát mi is volt, igen, meg hogyan, de ez tilos volt nagyon, büntetés járt érte, kiadós. És maradt a majdnem rezzenéstelen arc, a sárgás bajusz, a világoskék, erekkel átszótt szem és a bot, amire ültében is támaszkodott. A szomszédból fel-felcsapódtak a veszekedés hangjai, majd valami fűrészfűrészt üvöltött át kegyetlenül a kerítésen, gyerekek sírtak, a nagy, színes kakas kukorékolni kezdett, de mi csak ültünk a lugasban, akárha egy szeánszon, rituálén vennénk részt. Ha sok volt a szőlő, bort is készített a nagypám, de a hatalmas szemek zavaros nedűt produkáltak, savanyút, ami senkinek se ízlett, mégis úgy gondoltam, ha elmentünk, ha egyedül hagytuk, nagy kortyokban dönti lefelé az italt, mert melegedni akart, átforrósodni, ha csak átmenetileg is. Mivel fázott, állandóan fázott, hidege van, mondta, legyen az nyár vagy tél, be-

kecs volt rajta mindig, szinte hozzánőtt, uram. Mint valami kéreg. Tapadt. Mint rám, a térdemre a fájdalom.

Nem volt mese. Indulnom kellett, ülni az orvos ajtaja előtt a félhomályban, a koszos folyosón, mindenféle beteggel, pácienssel, áldozattal körülvéve, sületlen és sült dumák között, gyűrött arcú, jobb napokat megélt nővérkéék fontoskodó jelenléte, felügyelete mellett, ülni és zuhanni, mélyedni önmagamba, akárha valami utazásra, kalandra készült volna fel az ember, amiről tudja, biztos benne, nem jár sikerrel, nincs reménykeltő fény a végén, de mégis megteszi, mert hát véletlenek, ha ritkán is, de vannak, és hátha épp ő, épp ő lesz az, vele történik meg mindez. Egy borostás képű, véres szemű ortopédus fogadott, pontosabban vizlatott kényelmes székéből, pofátlanul bámult, szemlézett engem, többször is megdörzsölte az orrát, majd kinézett az ablakon, csenevész ecetfákra lehetett látni, egy elhagyatott belső udvarra meg egy vedlő, haldokló tűzfalra, ősz volt és eső, és majdnem sötét. Az asszisztense, egy ondolált hajú fiatal nő meg csak mondta, folyt belőle a szó, mintha csak ébresztgetni szeretné, felrázni, ébren és életben tartani a doktor urat, akinek a feje időnként le-lehanyatlott, szemei lecsukódtak, majd mégis erőt vett magán, felém fordult újból és elmordulta magát, hát akkor mi szél hozta hozzánk, és furcsa mosoly jelent meg az arcán, szemei hirtelen fényt kaptak, éveket fiatalodott előttem, a választ gyorsan elvágta, megszakította, itt a beutaló, uram, és az asszisztens már nyújtotta, mehet lubickolni a kórházba, és hangosan felnevetett, a traktorgumibelsőt ne felejtse otthon, és a fecskét sem, persze, és csak úgy tört ki belőle a röhögés, felálltam, a fiatal nő a fülembé súgta, látja, hogy kedveli magát, és már tessékelt ki a rendelőből, és még utána is hallani véltem az orvos gúnyos kacaját, és már láttam magam, uram, hónom alatt a fekete, foltozott belsővel, miközben a szelep, az ősellenség, büszkén, öntudatosan pöffeszkedett az ég felé, láttam magam műanyag papucsban a párában, rogyant, sántikáló, bicegő, lihegő betegek között, ereszkedett, megereszkedett, lejárt és lejárási előtti testekkel körülvéve, és láttam a reményt az arcokon, hogy hátha hosszabbítjuk, meghosszabbítjuk magunkat, igen. Zavarban voltam, és éreztem, igaza van az orvosnak, a kacajnak, a röhögésnek, szánsalmasan festek majd a fürdőből átalakított kórházban, ahol visszhangzanak a szavak, a félbehagyott mondatok, pattognak az egyik zöld, kék, rozsdaszín csempékkel kirakott falról a másikra, majd körbe-körbe, egészen a vitrázsos plafonig. Csobban a víz, mállik a fal az öltözőben, kihordott lábbelik a medence peremén. Megérkeztem, gondoltam, de még csak a bűdös, orvosságú folyosón álltam, a rendelő ajtaja mellett, krákoló, harákoló emberekkel szemben, akik kényelmetlen székeken ültek és furcsán bámultak felém, mintha sejtették volna, mire gon-

dolok, mi jár, motoszka a fejemben, és a szemükben a meg nem értés és félelem halvány tüzeit véltem felfedezni. Mentem, mert mást nem tehettem, át a külvárosi téren az otthonom felé.

Másnap összeszedtem a rekvizitumokat, szortíroztam őket, egymás mellé raktam a tárgyakat nagyság szerint, már-már gyönyörködtem bennük, szinte élvezetem telt ebben a szomorúságban, fecske, papucs, törülköző, éjszínű köpeny, közben ki-kinéztem az ablakon, apró buldózerek zúgtak, zakatoltak odalenn, piros salakot szállító, fuvarozó kamionok tettek a köreiket, védősisakos emberek szaladgáltak látszólag összevissza a kiépített terepen, ahol nem is olyan rég még óriás fákat lehetett látni, és hatalmas bokrokat, új világ épül itt, hirdette a csicsás reklámtábla, és én is épülök, ha a szükséges dolgaimra nézek, csak még nem tudom, fel, avagy le, igen, és akkor újból belém nyilall a fájdalom, nincs mese, mondom magamnak, indulnom kell.

Gyalog mentem át a hídon, erősen fújt a szél, kísértést éreztem valami másra, de eltökélt voltam, szemben a cél, ott hivalkodott, fontoskodott előttem, sárgán, zölden, monumentálisan, és mikor átléptem a nappali kórház márványból készült küszöbét, arcon csapott a pára, a gőz, majdnem kipenderített az utcára, a berregő kocsik közé, de kapaszkodtam, uram, toltam, tuszkoltam magam befelé, hazudnék, ha azt mondanám, nem fordult meg a fejemben, hogy ne, és hátra arc!, de valami démonikus erő arra kényszerített, ne adjam fel, ne kapituláljak fekete zsákkal a hátamon, ahol lapulnak a szükséges eszközök egy valódi új világhoz, melyben csak surranások vannak és enyhe, udvarias sóhajok, ohne ropogás, kattogás, a térd, mint olyan, talán nem is létezik, illetve egészen másként, akár a rózsá, ránézel és gyönyörködsz benne, és öröm és megelégedettség tölti el az embert, könnyűvé, légiessé teszi, hát erre gondoltam én ott a márványküszöbön, ezt szuggeráltam, ismételtettem, akár egy mantrát, míg végül bent találtam magam a hatalmas, óriás termék egyikében. És ha túlozhatok kicsit, egy pillanatra úgy tűnt, röpködő fürdőruhás embereket látok a fehér, vattaszerű párában, gőzben, akár egy látomás, igen, beszélgetnek, szólítgatják egymást, de hang nem érkezett hozzám, minden tompa volt, mindennek csak az árnyéka volt, uram, puha és bárszonyos, tapintható boldogság, de csak egy tünde időre, hogy utána észleljem, regisztráljam a kopott falakat, a színehagyott, valahova nyíló, vezető ajtókat, az őrző-védők mogorva ábrázatát és a lestrapált székeket a hervadt, cserépes virágok mellett. De tudtam, éreztem, a fürdők, a medencék itt vannak egészen közel, és már láttam azt a sajátos fénysugarat, amit csak követni kellett, és hát persze a szag is ott volt, uram, a víz, a tükör, a hullám és a mélység összetéveszthetetlen szaga. Kabinos úr jött elé, segített

leemelni a zsákomat, egy hosszú fémszekrényhez vezetett, amelyben rekeszek voltak, és rengeteg ilyen szekrény leledzett itt, uram, egymás mellett, szorosan, már-már piciny utcákat, ösvényeket képezve, kinyitotta az egyik dobozt, minikonténert, a ruhának, a cipőnek meg mindennek, ami most teher, mondta és otthagytott. Szótlan férfiak öltöztek, vetkőztek mellettem a félhomályban, bajlódtak a vállfákkal, a kiálló szögekkel, egyikük a mankóját tisztogatta valami rózsaszín ronggyal, egy horpadt mellű, szőrös pedig anyaszült meztelenül támasztotta a málló, nedves falat, és kerekesszék is volt ott a közelben, de a gazdáját nem láttam, uram, akárha itt felejtettek volna, hazudnék, ha azt mondanám, nem sokkolt ez az egész engem, gyorsabban szedtem a levegőt, ziháltam, rám tapadt az ing, szúrta a durva szövésű zakó, szorított a nadrág, előbb tétován, de utána mind gyorsabban, szinte eszeveszetten szabadultam meg tőlük, a végén már szinte téptem, letéptem mindent magamról, és akkor ott álltam teljesen pőrén, mint aki győzött, de nem tudja, hogy most mi van. Igen. És mintha csak erre vártak volna, ki tudja, milyen leshelyzetből követve mindezt, megjelent előttem egy párducképű, fehér köpenyes, fapapucsos férfi, ő az orvos, ez egyértelmű volt, persze, ezt mindenki látta, kétség nem volt efelől, muszáj ezt tudni, észlelni, konstatálni, olyan ügyesen tette, gyakorlottan, rutinnal és hatalmas élvezettel, uram, ahogy nyújtotta a kezét, csak doktor úrnak szólíthattam, másként nem lehetett, és ő csak elégedetten mosolygott, az igazi győzelem az övé volt. Igen. Megigazította fekete szárú kerekes szemüvegét, és valahogy biztos voltam benne, hogy szivarozik, és utána láttam is halványkék füstbe burkolózva egy félreeső sarokban. Ne húzzon fel semmit, szinte parancsolta nekem, és egy a plafonról lógó lámpához vezetett, álljon a fénysugár alá, mondta, és tuszkolt is kicsit, befelé a körbe, közben betegek, páciensek mászkáltak le-föl, volt, aki nadrágban, volt, aki anélkül, halk zsongás töltötte be az öltözőt, a sűrke színű fémszekrények által kialakított utcácskákból már-már visszafogott traccshangulat szűrődött ki, álltam félszegen a fényben, kissé bosszúsan, uram, habár tudtam, értem történik mindez, pontosabban a gonosz térdem miatt, duzzadt, diagnosztizált az orvos, és ez csak fokozódni fog, és lehajolt diszkrétén, a köpenye szétnyílt, és láttam, nem volt alatta semmi, megfogta, megtapogatta gyengéden a duzzanatot, úszás és súlyok emelése a vízben, recsegte, majd gyógytorna a legkegyetlenebbikből, és elnevette magát, majdnem ugyanúgy, ahogy azt az ortopédus tette, az, aki ide utalt, vagonírozott engem, ezek tudnak valamit, amit én nem, nyugtalanzkodott bennem a gondolat, és akkor hirtelen valami lárma, hangzavar keletkezett, az orvos felpattant és szó nélkül, rugalmas, határozott léptekkel távozott. Megfogtam én is a térdem. Lüktetett. Forró volt. Hát így kezdődött, uram, az én nappa-

li kórházam, mindennap hajnalban keltem, villamosoztam, troliztam esőben, ködben, majd gyalog át a hídon, a piszkos színű folyó fölött, átléptem a márványküszöböt, és már ott voltam a konténervárosban, megkerestem a kulcsot, és már nyitottam is a szekrényt, a fachot, hogy betegyem mindazt, ami az enyém, de a fájdalomnak már nem maradt helye, ehhez kicsinek bizonyult a rekesz, tudtam ezt, persze, de a remény, uram, és vittem, cipeltem magammal a hideg, meleg vízbe, a homályos tornatermekbe, a síkos folyosókon, sokszor gőzbe, ködbe burkolózva.

A nagymedence gyönyörű volt, igen, boltozatán freskók, lent halványzöld és világoskék csempe, szállt a pára, a hangok visszaverődtek a falakról, egészen szép nők is úszkáltak benne, vagy nyújtózkodtak a szélére leterített frottíron, de a többség rogyant volt, uram, rokkant, lestrapált, elhasznált, mint én, húzta a lábát, tartotta a kezét, megdőlt gerinccel próbálta túlélni önmagát. Valamikor délceg férfiak lihegtek fájdalmas arccal, ha odébb kellett menni, vagy lemászni a vaslétrán a csillogó vízbe, hogy feloldja az ember, legalábbis megpróbálja, azt, ami benne van, lakozik, fészkel és motoszkál, ami nem hagy nyugtot egy pillanatra sem, hogy reménykedve merüljön meg, talán fohászt is mormogva magában, add meg, Uram, hogy ne legyen. És ekkor jött a fiatal, szigorú tanár, inas, erős teste feszült, akár egy húr, és vezényelte a vízben összegyűlt csapatot, karok mozgatása, lábak mozgatása, a súlyokat balra tolni, majd jobbra, forgatni a fejet, kihúzni a mellet, biciklizünk, igen, pattogtak a vezényszavak, és a szerencsétlen csorda, velem együtt, küszködött, erőlködött, sírt és nevetett. És az a pár szép nő csak nézett, nézett el-el fölöttünk nagyon. Őszinte leszek, szégyelltem magam, de mit tehettem volna, uram, a fájdalom nagyobb úr volt nálam, igen. Igazi okkupátor.

Majd megpróbáltam másra gondolni, gyerekkorom parányi fürdővárosára, a férfistrand mólójának összetéveszthetetlen szagára, arra az édeskés, szinte kábító illatra, ami elvarázsolt engem, halvány csillagokat láttam, ha lehunytam a szemem, és éreztem, visz valahova messze ez az egész, hasonlóan mint pár évvel később, csak akkor már nem a móló tette ezt velem, a nyár és a tűző nap, igen, ugyanúgy kapott el az öröm és a vágy dervistánc, uram, a boldogság illata árasztott el engem, járta át minden porcikámat, és nem akartam, hogy megszakadjon, abbamaradjon ez a lebegő, de nagyon is valós, kézzelfogható élmény, és a barátnőm mozdult, elmozdult akkor, és a fülembé súgta, pihenjünk kicsit, igen, a szálkás mólóra gondoltam ott a fürdőben a többiek mellett, a fába vésett nyíllal átszúrt, -döfött szívekre és arra a férfira, aki fehér fecskében defilírozott a deszkákon le-föl, kihúzott, megfeszített testtel, a haja fekete volt, a szeme színe, akár az ég, de csak a hátát néztem, amin egy Tarzan állt a pálmafa

alatt, tetoválás volt ez, hatalmas, ha túlozni szeretnék, azt mondhatnám, már-már életnagyságú, uram, mert hát óriási volt ez a hát, kigyúrt, szinte végeérhetetlen, és ment ez a férfi, vonult a kiszáradt, napszitta faúton, le-föl, oda-vissza, a víz fölött, és tudtuk, láttuk, élvezni nagyon, mert mindenki nézte, bámulta, nem lehetett betelni a látvánnyal, igen.

Apámmal egyszer Tarzan-filmet néztünk a moziban, olyan ritkán esett meg ez, uram, egész nap erre készültem, még az iskolai nagyszünetben is ez járt a fejemben, hogy milyen lesz, menjünk már, menjünk, és mentünk fel apámmal a mozi lépcsőjén a pénztárhoz, ahol rengetegen álltak, és megtudtuk, a jegyek már elfogytak, tolongtak, kiabáltak az emberek, lökdösődés támadt, riadt voltam, legszívesebben elsírtam volna magam, nem, nem hagyjuk ezt, fiam, mondta apám, és egy bőrkabátos férfihöz lépett, pontosabban, sodortatta magát, dupla áron jegyet vett tőle, és már bent ültünk a sötét levegőtlen teremben, és a szemünk előtt repült a Tarzan egyik indáról a másikra. És a háta széles volt nagyon.

Azt a bőrkabátost egy évre rá leszúrták. Persze nem a jegyek miatt, és én néha elképzelttem, a Tarzan, a széles vállú, hatalmas férfi, leopárdpöttyös fecskéjében kirepül a mozi ablakán, indástul, mindenestül, igen, és puffan odalenn a betonon nagyot, a kint maradt emberek bosszúja volt ez, uram, a tehetetlenül ácsorgóké, akiknek nem adatott meg a belépés az áhított, annyira vágyott terembe. De elmúlt ez is, uram, a mozi mára végleg kiürült, koszos, omladozó lépcsőjére csak tépett galambok szállnak nagy ritkán.

Majd kijöttem a vízből, véget ért a fájdalmas, mindent megmozgató, mozgató tortúra, a kínok tánca, kimásztam, kilépcsőztem a fürdő gyönyörű csempékkel, kövekkel kirakott pihenőjére, igyekeztem minél messzebbre kerülni a csordától, aminek hát én is a tagja voltam, igen, el akartam különülni tőlük, mintha csak passzióból, hobbiból volnék itt, uram, csak úgy átutazóban, finoman és könnyedén, elegánsan, libbenvén erre is meg arra is, közben csikorogtam, nyekeregtem, és nem tudtam nem magamon érezni a feszes, fiatal tornatanárnő megvető tekintetét. Csinálja, gondoltam, és hátat fordítottam neki, az egyik csikos nyugágyba feküdtem, és hallgattam, hallgattam a párában, gőzben futkosó hangok kórusát, mint ha egy hangversenyterem első sorában ülnék, piros plüsszéken, egészen belesüllyedve a puhaságba. El is aludhattam, azt hiszem, egy rövid időre, és mikor újból eszmélni kezdtem, láttam, a mellettem lévő nyugágyba egy pópaarcú férfi ült, könyv volt a kezében, de mégse olvasott, nem a cirill betűs szöveget vizsgálta, analizálta, hanem másfelé nézett, talán a felső, a plafon nyílásain beömlő fényözön struktúráját vizslatta, a transzcendens hétköznapi, szerény formáját. Szóba elegyedtünk, ő egyáltalán nem

szégyellte a baját, nem vette észre a húrtestű tornatanárnő szúrós nézését, az elaggott, rogyant testek tömkelegét, a nyögést a zuhany alatt, a gyűrött lepedők halványsárga foltjait, nem, ő templomszolga, mondta, egy távoli kis faluban, ahol dombok meg erdők vannak, és kristálytisza levegő, szolgál tehát, teljes egészében, és a baj, a betegség szolgája is, igen, halkan tűr, de azért tesz is, uram, alig hallhatóan beszélt, többször is rá kellett kérdeznem, hogy is van ez, mit is mondott, vagy háromszor kellett, hogy elismételje nekem, a felesége robusztus, mire megértettem. Akcentusa volt, de a fogára, fogaira kente, hogy kezelik éppen, már jó ideje, sajnos. Milyen a robusztus feleség, uram, mije az, vagy teljesen. Mint a hegyomlás, mondta a pápa egyszer a több hétig tartó kúra során a medence peremén, és akkor hangos volt, igen, szinte kiabált, akár a hegyomlás, és már-már hallani véltem a gördülő sziklák moraját, a mindent elárasztó lármát, és láttam őt is gördülni egy pillanatra, földesen, porosan, piszkosan, és úgy tűnt, megértettem, mi is a szolgaság lelke. Vagyis, így gondoltam. Igen.

Hívott a templomába, a messzi falucskába, ahol még állatok legelnek a domboldalon, ikonokat mutatnék neked, és fölfelé nézett megint a beomló fényzuhatagra, és néztem én is vele szótlánul, és egy pillanatra, kettőre el is felejtettem, hol vagyunk.

És valahogy, mintha a fájdalom is csökkent volna, uram, lefelé áldozott, már nem volt annyira harsány, recsegő, felengedett a páncél kissé, megereszkedett, el-eleresztett engem, és már másra is tudtam gondolni, és nyugodtabban bámultam a körülöttem lévőket, megértőbben, igen, majdnem elfogadóan, és mikor kiléptem a kórház kapuján, láttam a kéket a fejem fölött és a folyó fodrozódó vizét, hozzám egészen közel. Úgy tűnt, szabadulok innen, és hát más is van ebben a világban, más tárgyak, személyek, fájdalmak, uram, és lassan kikoptam ebből a kórházból, el-eltűneztem, de azért bennem maradt, belém préselődött annak a tudata, hogy bármikor elragadhat, elrabolhat engem ez a kegyelmet nem ismerő örvény.

Full house

Nem lesz nehéz, mondtam magamban előtte, hiszen gondolatban már háromszor is megöltelek. Nem egyformán persze, kipróbáltam, hogyan lenne a legkönnyebb, mert még sose csináltam ilyet. Ki is írtam az üzenőfalamra, hogy nálam már halott vagy, csak te nem vetted észre, persze, hogy nem, némiképp rejtjelezve volt, nyilván nem így direktben írtam ki.

Minden akkor romlott meg köztünk, amikor Márkkal elkezdtl járni. Előtte annyira normális voltál, meghallgattál, mindent elmondhattam neked, nem úgy, mint anyámnak vagy Mária néninek, aki mindig megjász-sza előttünk a pótanyát, anyánk helyett is anyánk akar lenni, aztán amikor tényleg bajban vagyunk, és segítségre szorulnánk, sose elérhető, különben is, hogyan kérhetnénk tőle segítséget, mikor még mobilt se használ, azt mondja, ő már csak ilyen régi vágású.

Én figyelmeztettelek. Márkkal kapcsolatban próbáltam megértetni veled, hogy szeretném, ha Márkot elkerülnéd, mert nem lesz jó vége, Márkért ölni fogok. Tudom, Márk nem az a fajta, akivel könnyen dűlőre lehet jutni. Megszokta, hogy mindig csak nyer. Nagyban játszik, pókert, azt mondja, nem elég, amit az apjától kap, pedig szerintem az se kevés, kénytelen valamivel kiegészíteni, és mivel dolgozni nincs kedve, a pókerben látja a legkönnyebb bevételi forrást. Nem mondom, lehet benne valami, könnyebb ésszel élni, mint éjjelente árut feltölteni a Tescóban, Márk pedig nem ismer lehetetlent. Az elején még csak kicsiben játszott, próbálgatta, mire képes, aztán hamar rájött, hogy ezt neki találták ki, amíg póker lesz a világon, addig neki dolgoznia sem kell, úgyhogy másodév végén befejezte az egyetemet, már vizsgázni se jött be. Ezt te pontosan tudtad róla, de nem tulajdonítottál neki különösebb jelentőséget.

Lehet, hogy én vagyok a hibás, végső soron rajtam keresztül jöttetek össze, ha nem megyünk el szombaton arra a partira, akkor talán sose is-

merkedtek meg, persze, most már mindegy, úgysem változtat semmit a lényegen. Márkkal én szerettem volna jární, azért is hívtalak, hogy gyere, akkor még azt hittem, a barátnőm vagy.

Márkéknál nem akkor jártam először, apámnak régi haverja az apja, gyerekkoromtól ismerem őket. Hatalmas ház, nem véletlen, az apja tele van pénzzel. Három autójuk van, az egyiket, persze, a legócskábbat, Márk közösen használja a nővérével, elég sok vita is van közöttük miatta, mert legtöbbször pont mindig akkor kell Márknak is, amikor a nővérének, az meg magánkívül van ilyenkor, hisztériázik, elmondja minden taknyosnak Márkot, Márk meg lekurvázza, ha már kurva, miért nem vetet magának egy kocsi a stricijével, ilyeneket vágnak egymás fejéhez, nem csoda, hogy nem tudnak megegyezni. Én legtöbbször a garázs felől mentem, a rendes utcai kaput zárva is tartják, mert azt csak akkor használják, amikor a kutyát viszik sétálni, különben a garázson keresztül közlekednek.

Márk elég sokat van egyedül otthon, a szülei folyton úton vannak, az ország egyik végéből a másikba, sokszor hetekre eltűnnek, egyik erre, másik arra, külföldi partnerekkel üzletelnek, az anyja áprilistól többnyire a Balatonon tartózkodik, állítólag az osztrák pasija miatt, aki az üzletfeleket szerzi nekik. Márk nem olyan, mint a többiek a családban, egész más szemléletű, igaz, leginkább őt is a pénzt érdekli, más nemigen, *ilyen világ ez*, mindig ezt mondja, és igaza van. De mégsem olyan hideg, mint a többiek, én mindig úgy éreztem, megfagyok náluk, ahányszor csak oda mentem.

Márk második születésnap bulija volt. Az elsőt az apja rendezte neki, kibérelték Szemesen a Kistücsök éttermet, ott volt az egész család, az anyja osztrák pasija meg annak a felesége is, Márk összes haverja, a nővérének a pasija, barátnők, mindenki, voltak vagy ötvenen, utána az Arács nevű gőzösön folytatták, épphogy üzembe álltak a hajók a Balatonon, szezon előtti időszak, április, átvitették magukat a túlsó partra, elmentek egész Füredig, aztán a félszigetet megkerülve Akalitól vissza, gondolni való, hogy néztek ki a végére, ittak egyfolytában, még talán drog is volt, ebben nem vagyok biztos, mert Márk nem él vele, de a nővéréért nem tenném tűzbe a kezem, ahogy időnként kinéz.

Én hívtalak meg, pont azért szerettem volna, hogy eljöjjél, hogy véleményed mondj Márkról, mert egyedül nem tudtam eldönteni, mi legyen. Mária nénit mégse hívhattam volna el, másban meg nemigen bíztam, csak őbenne meg tebened. Az lett volna a feladatod, hogy figyelj meg Márkot, hogy szerinted milyen ember, erre te ott helyben elcsábítottad.

Elmondhatatlan, mit éreztem, amikor hazamentem. Bőgtem, mint a számár, azt hazudtam, hogy elrontottam a gyomromat a kaviáros szendvics-

csel, ami részben igaz is volt, de csak részben, mert leginkább az fájt, ahogy ti viselkedtetek, Márk is, te is, időbe telt, mire lehiggadtam annyira, hogy átgondoljam a helyzetet. Megint vereséget szenvedtem, el kellett ismernem, legalább magam előtt. Nem volt könnyű, de mint oly sokszor, most is megtettem. Tulajdonképpen egész mostanáig erről szólt az életem, hogy folyton el kellett ismernem, megint jobb vagy nálam. És most elegendem lett.

Emlékszem, a gimi legelején, tizenkét évesek is alig múltunk, Mária néni azt mondta, ha megmarad a barátságunk, az a legszebb dolog lesz, amit életünkben átélhetünk, mert a barátság még a szerelemnél is sokkal fontosabb, főleg amelyik már ilyen fiatalon kezdődött, mint a mienk. És el is hittem neki.

Hogy irigyeltelek-e? Igen, de nem úgy, hogy bármire képes lettem volna, hogy nekem is ugyanaz meglegyen, ami neked. Nem az fájt, hogy neked van, hanem hogy én mindig csak második lehetek melletted, talán a matek volt az egyetlen kivétel, mert abban sokkal jobb voltam nálad.

Márk. Legalább olyan idegen világ volt nekem, mint eleinte a tied. Én nem olyan tehetős családban nőttem fel, mint te vagy ő, az én szüleim az elit gimit is alig tudták kinyögni, mostanáig dolgoznom kellett, hogy egyáltalán folytathassam az egyetemem.

Jobban összeillettetek Márkkal, azt hiszem, de ezt magamnak se ismertem volna be semmi pénzért, csak most, amikor már minden mindegy, és semmit nem tehetek.

Szerencsés vagy, hogy év végéig kihúzhattad. Mikor felírtam az üzenőfaladra ezt a mondatot, már mindent eldöntöttem magamban. Kész volt a terv, csak végre kellett hajtanom az alkalmas pillanatban. Hát így történt. Lehet, hogy hülyén hangzik, de előtte gondolatban tényleg már háromszor megöltelek.

Most már csak az a kérdés, mit kezdek a holttesteddel.

Egyébként azt hittem, sokkal nehezebb lesz. Ittunk, rendben van, én is, te is, aztán leültünk ide az asztalhoz, te elővetted a kártyát, azt mondtad, pasziánszozni szeretnél, megnézed, sikerül-e élőben, én meg kimentem újabb italért, hoztam, amit találtam, és töltöttem, te meg vedelted. Kिरaktad a pasziánszot, azt mondtad, minden így sikerüljön az életben, én meg bólintottam rá. Hát sikerült is.

Tudod, ha nem kezdesz ki Márkkal, ennek előbb-utóbb akkor is be kellett volna következnie. Én annyit nyeltem már miattad életemben, hogy egyszer betelt a pohár, végeznem kellett veled, mert meg vagyok győződve róla, hogy mióta együtt vagyunk, miattad nem megyek semmire. Azt hittem, előreviszel, és elég későn, csak nemrég derült ki számomra, hogy pont te hátráltattál.

Nem felejttem el azt az éjszakát. Magam sem tudom, hogy mentem haza akkor Márkéktől, de az biztos, hogy a saját lábamon, mert semmi jármű nem volt már, taxira meg nem volt pénzem. Befordultam a sarkon az utcánkba, ez a kép mélyen megmaradt bennem, és elsírtam magamat. Van ott egy jázminbokor, talán nem is jázmin a rendes neve, nem tudom, de ott tört rám a zokogás. Már régen elvirágzott, de én még mindig úgy gondoltam rá, mintha virágozna.

Másnap reggel készen volt a tervem. Selyemzsinórt kellett szereznem, mi sem egyszerűbb, bármelyik rövidáru-kereskedésben adnak. Nem azt csináltam, mint régen a török szultán, mikor elküldte Kara Musztafának a selyemzsinórt, mert nem tudta bevenni Bécsset, hanem én lettem egy személyben az ítéletet kimondó szultán is meg az ítéletet végrehajtó kapudzsibasi is.

Ha holnap kérdeznének, holnap is azt mondanám, végre kell hajtanom az ítéletet. Nem fogom megbánni, ezt már előre tudom.

Márkért mindent megtettem volna. Egy teljes délutánt arra szántam, hogy az interneten pókeres oldalakat kerestem, kiműveltem magam az alapokból, és villogtam előtte, hogy lám, megy ez nekem. És Márk mosolygott, azzal a hideg és mégis vonzó mosolyával, ahogy csak ő tud, van benne lenézés is talán, nem is kevés, de mindenképpen valami felsőbbség, hogy akármit csinálhatsz, én akkor is több vagyok, mint te, és kicsit ez mindig visszatartott, mikor közeledni próbáltam felé. Aztán végül a póker miatt hívott meg.

Royal flush, igen, azt olvastam, egy a hatszázötvenezerhez az esélye. Nem is lett royal flush-öm, de elég jól ment, ahhoz képest, hogy kezdő voltam, Márk is élvezte, a többieket nem ismertem, a nővére haverjai voltak, azt hiszem. Te meg úgy jártál-keltél ott közben, mintha otthon lennél, mindenkivel szóba elegyedté, mintha örök időktől fogva ismernéd, a szemem sarkából időnként rád néztem, és tudtam, hogy az egész csak elterelő hadművelet, mert igazából Márk figyelmét akarod magadra vonni.

Kétszer egymás után volt full house-om, Márk elismerően nézett, mikor felálltunk az asztaltól, és gyakorlatilag ennyiben maradtunk, mert utána te ráragadtál, nem tudott magáról levakarni, hiába mentem oda hozzátok, mindig leráztatok valamivel, hogy kettesben maradhattok, már amennyire egy parti kellős közepén kettesben maradhat valakivel az ember. Inni is akkor kezdtem el, válogatás nélkül, a kaviáros szendvicsekkel nyomtam magamba a pezsgőt, úgyhogy nem volt nehéz elhítenem utána, hogy attól lettem rosszul. Hánytam is, talán már útközben, erre nem emlékszem.

Nálam már halott vagy, ez járt a fejemben ma reggel, amikor megvettem a selyemzsinórt. Magamban mosolyogtam, mert arra gondoltam, mennyivel szebb lenne, ha csak elküldeném, és te vennéd a lapot, aztán rögtön meg is ráztam a fejemet, te ilyet sose tennél, túlságosan szereted magad ahhoz, hogy elismerd, vesztettél. Pedig most ez a helyzet.

Még nem döntöttem el, mi legyen Márkkal. Őt is meg kellene valahogyan büntetnem, de még nem találtam ki, hogyan, persze, most már egyszerűbb lesz, azt hiszem. Hirtelen el fogja ütni egy autó, vonat elé ugrik, vagy valami ilyesmi. Sajnálni fogja majd mindenki, az egész pókeres csapat, kitűnő fiatal játékost veszítettünk el, aki a barátnője öngyilkossága miatt vonat elé ugrott. Vagy nekihajtott teljes sebességgel egy fának. Ilyesmit fognak gondolni.

Így van ez, látod. Most az egyszer én nyertem. Már régen mondták nekem, hogy jó pókerjátékos lenne belőlem, hát tessék, az első lépéseket már megtettem.

Egy csöpp őszinteség

A papagájrópdében két matrac fért el egymás mellett. Majdnem összeértek, alig maradt hely közöttük. Az egyik matracon Emina feküdt, a másikon én. Ez a mi használaton kívüli, alaposan kispert papagájrópdénk az autógarázs alatti pince sarkában állt. Azokból az időkből maradt meg, amikor némi pénzt reméltünk a madarak tenyésztéséből.

A pince téglalap alakú volt, öt és hat méter hosszú oldalakkal. A röpdé nagyjából két méter széles és három méter hosszú lehetett, valamint majdnem két méter magas. Egy hosszú vezeték végén akkumulátorról működtetett villanykörte lógott a tetején. Több réteg újságpapírba tekerve és nejlonzacskóba téve egy csomó gyertya is a közelben volt.

Matracaink széles deszkákon heverték, a szorosan egymáshoz illesztett deszkák pedig szabályosan elhelyezett falazóblokkokon támaszkodtak. Imitt-amott apró, színes tollpíhek kandikáltak elő a röpdé drótháló négyzetögeiből.

Amikor az esti órákban felvonyított a bregovói kultúrház tetején a légvédelmi sziréna, egy falétrán lemásztunk a pincébe. Vittünk magunkkal pokrócokat, száraz kenyeret, ivóvizet. Nem tudtuk, meddig maradunk odalent. Ha meghallottuk a légiveszély megszűntét jelentő hangjelzést, visszamentünk a házba.

Eminára és rám Rosa Bagat vigyázott, aki állandóan körülvett bennünket féltő gondoskodásával, gyöngéd szeretetével.

Emina hétéves volt a rendszeres légiriadók idején, én pedig tizenegy. Iskolába nem kellett járni. Ez eleinte felszabadító érzéssel töltött el bennünket. Aztán gyorsan unalmas lett. Amikor csak tehattük, kedvenc időtöltésünknek hódoltunk: néztük a tévét. De a pincénkben erre nem volt mód. Rosa Bagat vagy mesét mondott nekünk, hogy gyorsabban elaludjunk, vagy beszélgettünk egymással a barna-sárga-vörös, vakolatlan téglafal mellett. Azért kellett a matracokat a röpdében elhelyezni, mert ott be-

tonozott volt a talaj, a pince alját döngölt föld képezte. Előfordultak itt giliszták, meztelencsigák, csótányok, a villanyégő körül pedig molylepkék is.

Gyakran faggattam különféle dolgokról gondviselőnket. Ő pedig mindig őszintén válaszolt.

Mi a baj a világgal?, kérdeztem tőle az egyik éjszaka, amikor már alváshoz készülődtünk.

Azt mondják, túl sokan vagyunk, felelte. Több az ember, mint amennyire szükség van. Ráadásul senki sem olyan, amilyennek lennie kellene. Az igényekhez kell csiszolni őket.

Rosa Bagat egy farönkön ült a röpde ajtaján kívül barna pulóverben és bordóvörös nadrágban.

Ki kell valahogyan válogatni az embereket, folytatta, hogy kire hol van szükség. Hogy mire jó.

Nem ugyanazt csinálják a felnőttek. Különbözőképpen élnek, szóvaltam meg, de inkább csak azért, hogy megtudjam, helyesen értem-e, amit eddig mondott.

Ez okkal van így, mondta Rosa Bagat. A társadalomban a különböző helyzetek eltérő körülményeket jelentenek. A munkában és azon kívül is. Ahhoz, hogy ne csak éljünk, hanem kényelmesebben éljünk, pénzre van szükségünk. Ezért mindent megteszünk, hogy olyan helyzetbe kerüljünk, ahol elegendő pénzt kereshetünk életvitelünk folytatásához és javításához.

Miért nem kap mindenki egyformán?, kérdeztem.

Akitől kaphatna, ugyanúgy saját biztonságával törődik elsősorban. Nem pedig másokkal. Nincsen senki, aki tehát igazságos lehetne. Mindenki belekeveredett már. De az emberek problémáit akkor is csak emberek oldhatják meg, folytatta. Csak egymásról gondoskodhatunk.

Tartott fél perc szünetet. Közben a körmeit piszkálgatta.

Szeretünk különbözni egymástól, mondta aztán. Versengünk. Amit úgy neveznek, egyenlőség, elmeszülemény, egy elképzelés. Ha egyenlőség lenne az emberek között, hirtelen megállna az élet. Állandósult állapotná vált az emberek között a versengés, hogy egymáshoz mérjük magunkat. Ez pedig igazságtalanságot szül.

Elgondolkodott. Aztán máshogyan, más hangon szólalt meg. Nem rám nézett közben, hanem valahová maga elé.

De hát kihez is mérnénk?

Hallgassatok már, szólalt meg Emina álmosan. *Aludni akarok.*

Átfordult a fekhelyén a másik oldalára, a csupasz téglafal felé.

Még egy kicsit, mondtam halkabba fogva a szót. *Mindjárt befejezzük.*

Rosa Bagathoz fordultam. Természetesen egy újabb kérdéssel.

A felnőttek a családjukért versengenek, harcolnak egymással, nem?

Ha mindenki a saját szeretteiért küzd, válaszolta, akkor olyan embereket kell bántania, akikben ugyanez a cél. Aki sikeres, mások rovására az.

Rosa Bagat előhúzott a zsebéből egy doboz cigarettát és egy öngyújtót. Kihúzott egy füstölnivalót a dobozból, meggyújtotta. Mosolyogva nézett bennünket. Emina időközben elaludt. Alvás közben résnyire szétnyílt pici szája.

Ide figyelj, mondta komolyan Rosa Bagat. Mi, emberek, megmásíthatatlanul összetartozunk. Mintha egyetlen élőlény többmilliárdnyi sejtje lennénk.

A milliárd nagyon sok, ugye?, kérdeztem.

Rengeteg, válaszolta. A másik ember élő tükör számodra. És te is öneki. Ezt nem is tudnod, hanem érezned kell. Nagy baj az állandó versengés és harc. Hiszen így önmagunkkal versengünk. Nem tehetünk úgy, mintha semmi közünk nem lenne egymáshoz anélkül, hogy rossz dolgok ne történnének. Ezért vagyunk mi is most itt, a pincében. Ezért kell a madáröpdében aludnotok Eminával.

Bebújtam én is a pokrócom alá. Egymáshoz dörgöltem a lábaimat, a testem mellé szorítottam a kezemet. Valamiért tetszett a gondolat, hogy aki harcol, önmagával áll hadban. Viszont több dolgot, amit hallottam, nem értettem pontosan. A hangja végig nagyon kedves és jóleső volt. Megnyugtatót.

Lehunytam a szemem. Egy ideig még keringtek emlékezetemben Rosa Bagat szavai. Aztán Emina szuszogása, a sok apró nesz, a nyirkos pinceszag lassan összemósódott, áttűnt egymásba. Mintha a külvilág egy örvénylő folyadék lenne, ami egyre gyorsabban forogva elszivárog egy lefolyónyílásban, ami pedig én vagyok. Elaludtam.

Szavak nélkül

Kati magába roskadva ücsörgött az iskolai szertár jótékony homályában. A folyosóról beszűrődő gyerekzsivaj el sem jutott a tudatáig. Nézett maga elé mereven, s csak akkor eszmélt, amikor kint felhangzott a jelzőcsengetés. Megrázkódott. Valahogy össze kell szednie magát. Megdörzsölte az arcát, szemét, beletúrt a hajába, nagyot sóhajtott. Mintha ezzel a sóhajjal el lehetett volna hessegetni a lelkét nyomasztó terhet. Összetörték. Megalázták.

Kati magyart tanított. Nemrég töltötte be az ötvenet. Épp a múlt héten. A születésnapján az osztálya meglepetéspartit szervezett számára. Tündériek voltak. Csasztuskát írtak, régi fotókat digitalizálva az életpályáját bemutató diasort készítettek, aláfestésként Adamis Anna Tanítsd meg a gyerekeket című dalát énekelték. Vajon honnan szedték elő? Valamikor, pedagógusnap műsorokban, ő is használta ezt a szöveget. A születésnap tortából nem is evett. Csak nézte a mosolygós gyermekarcokat, és kicsordultak a könnyei.

Ma azonban... Az első szünetben az ötödik osztályból kilépve botlott Jutkába, aki félszeg kíváncsisággal kérdezte tőle:

– Láttad?

– Mit? – nézett rá jámboran.

– Akkor nem láttad... Pedig mindenki erről beszél – jegyezte meg amaz.

– Bökd már ki végre, mit akarsz! – vesztette el a türelmét Kati. Boszszantotta Jutka jólétesültséggel vegyes titokzatoskodása.

– Hát a karikatúrát! Amit feltettek a Facebookra.

– Nem tudok semmiféle karikatúráról, nem is érdekel – felelte fáradtan Kati, és szeretett volna gyorsan megszabadulni Jutkától.

– Talán jobb is, hogy nem láttad – jegyezte meg szánakozón Jutka. – Biztos kiakadnál rajta. Elég durva... Na és a kommentek...

De nem folytathatta, mert Péter lépett ki az iroda ajtaján.

– De jó, hogy jössz, éppen érted indultam – mondta, de a hangjába egy csöpp öröm sem vegyült. – Gyere be, beszélnem kell veled!

Az előtérben Rózsika, a titkárnő és Margó, a tagozatvezető nyomban abbahagyták a beszélgetést. Kati sajnálkozást vélt kiolvasni a tekintetükből. Riadtan lépett be. Péter becsukta az ajtót, de alig ültek le, máris kopogás hallatszott. Rózsika dugta be a fejét:

– Esetleg egy kávét vagy teát hozhatok? – kérdezte.

– Nem, nem, már így is magas a vérnyomásom! – intett Péter, és kérdően Katira nézett. – Esetleg te?

Kati is megrázta a fejét, de hang nem jött ki a torkán. Rosszat sejtett. Valahogy furcsa volt az egész. Péter zavartnak tűnt. Ahogy a kollégák is a titkárságon...

Péter egy papírlapot tett elé:

– Ez keringett a Facebookon... Néhányan lájkolták... Végül is csak négy-öt gyerek fűzött hozzá megjegyzést... Egy szülő jelezte, aki rendszeresen ellenőrzi a gyermeke internetes dolgait. Kimásolta a kommentekkel együtt.

A papírlapon egy táblai rajz fotója volt. Egy rémes boszorkányt ábrázolt seprűn lovagolva, tortával a kezében. Ha a széles arc, a szeplők, a tömpe orr, a nyakba akasztott szemüveg és a torta az ötvenes gyertyával nem igazították volna el a szemlélődőt, a kép címe segített: „Kata-banya 50 éves.”

És a kommentek:

„Ne már... Nem is néz ki annyinak...”

„Persze, mert százéves. De tudnivaló, hogy a nők a felét letagadják!”

„Bányarém.”

„Debogy: inkább BANYARÉM.”

„Vieux chevall de bataille.”

„Cö...cö...”

„Jó az a turkálós blézer! Nem?”

„Ki rajzolta?”

„A blézert...? Azt Mimi. A tortát én! Ugye hogy az a legszebb?”

„Lemaradt a szemölcs!”

„Nem szemölcs. Ahogy a banya szokta mondani: »fogalmazunk szabatosan«. Az bizony bibircsók.”

„Volt bibircsók is, de Zsóka letörölte.”

„Mikor csináltad?”

„Hárman rajzoltuk.”

„De mikor?”

„Hát a múlt héten, a buli előtt.”

„Gida, észnél vagy? Töröld ki azonnal!”

„Mi az? Csak nem fosol?”

„Szégyelljétek magatokat! Kati néni nem ezt érdemli!”

„Nyasgem!”

Egy másik lapon még folytatódott a szöveg, de Kati arra már nem volt kíváncsi. Nézte a neveket, a kommentet írókat. Az arcokat. Egy világ omlott össze benne. Még Zsóka is?

– Ostoba kölykök... Ki akarnak tűnni. Azt hiszik, jópofák... Mindenkit kicikiznek. Egymást is... Nem érzik a súlyát... Nem tudják, mit cselekszenek... – hallotta távolról Péter hangját.

De Péter is tudja, hogy nem ez a baj. Hiszen lehet valakit nem szeretni. Lehet nem elfogadni. Lehet kritizálni. Talán még nevetségessé tenni is lehet – ha nevetségés. De gúnyrajzot készíteni valakiről, akit fél órával korábban átszellemülten ünnepeltek, könnyek közt ölegettek – erre nincsenek szavak... Ezek lennének az ő gyerekei? Ilyen kétszínűek? Álszentek? Hazugok? Ennyit ért a négy együtt töltött év? Mi lesz így belőlük?

Újabb csengőszó hallatszott. Kezdődik az óra. És neki be kell mennie *abba* az osztályba. Radnótiról kell beszélnie. Az emberségről, az emberi tartásról egy embertelen világban. Meg a szeretetről. A legegyszerűbb apróságokról, amik a kötődést jelentik... Ági jut eszébe. Épp elcsípte a mondatot a tanáriban:

– Így jár, akinek nincs tekintélye! A tiszteletet ki kell vívni!

Persze, ahogy Kati belépett, rögtön elhallgatott.

Még hogy tisztelet! Persze tagadhatatlan, hogy az Ági óráin egy pizzenés sincs. A kölykök félnek tőle, mint a tűztől. Szabad szájú, keményen beolvas bárkinek. És ha valaki nem áll be a sorba, az elvágta magát előtte örök időkre. Mégis ő szokta a legtöbb virágot kapni a jeles alkalmakkor...

A nyolcadik osztály mintha megnémult volna. Semmi zaj nem szűrődik ki a teremből. Ilyen sem volt még. Kati belép. Az egész osztály lehorgasztott fejjel áll. Eszébe jut, hogy tegnap milyen lázas izgalommal készítette az óratervet, de most még a feladatlapokat sem hozta be, amin dolgozniuk kellene.

Nézi a lehajtott fejtű, lesütött tekintetű gyerkőcöket. Egy részük zavarban van. Akad olyan is, aki megszeppent kissé. Kamaszok. Semmit sem tudnak a világról. Bár némelyikük meg van győződve ennek az ellenkezőjéről. Az internet neveli őket. Azt hiszik, általa kitérül a világ, pedig csak bezárkóztak valahová. Hamis közegekben élnek. Nem tudják, mi a fájdalom, nem tudják, mi a szeretet. Csak azt, hogy néha lefagy a rendszer. De ezt is ellensúlyozza a túlméretezett ego és a fene nagy magabiztosság.

Kati látja, hogy néhányan lopva összenéznek. Egy-két zavart, elfojtott mosoly... Nem tudták, mit cselekszenek? Hisz tavaly épp Gida volt az, aki öngyilkossággal fenyegetőzött, mert kicsúfolták, és szemét dolgokat terjesztettek róla. Vagy Zsóka. Aki vidékről csöppent be az osztályba, és sokáig magányos volt. Mit kellett azért küzdenie Katinak, hogy a többiek befogadják! Van értelme energiát pazarolni rájuk? Érdemes fagyos földre magot szórni? Ezek után lehetnek még valaha ezek a gyerekek az övéi...? Végül elhatározásra jut. A tábla oldalsó szárnyához lép. Oda, ahová a rajz készült pár nappal ezelőtt. Csöndesen behajtja.

Egy este a Hiltonban

Mielőtt megjönnek az éjszakások, az utolsó részegzet is kidobják a Hiltonból. Elkísérik az ajtóig, ha nagyon rakoncátlankodik, akkor az ápoló a töltőtollát köpenye takarásában a veséjébe nyomja, attól kihúzza magát az ittas köcsög, kiderül, hogy tud ő normálisan is járni. A vészkijáratig gyorsan elérnek, az ajtó túloldalán már ott cigizik a váltás. Már megint te?, kérdezik az éjszakások, ha ma este még egyszer találkozunk, azt nem köszönöd meg! Az ápoló itt elengedi, seggbe rúgja abban a hitben, hogy ez az ember legközelebb kétszer is meggondolja, hogy mennyit iszik. Új fiú, nem jött még rá, hogy itt senki nem tanul és senki sem felejt, hogy csak ez a nagy büdös állandóság jutott az embereknek, amit viselni kell, mint egy égési sérülést, aminek kétes eredetéről megannyi pletyka kering.

Miután a férfi eltűnik a sarkon, az új fiú áll még egy darabig az éjszakásokkal, gondolkodik, hogy rágyújtson-e. Végül úgy dönt, hogy nem, elköszön, felmegy a másodikra, van még egy óra a látogatási időből. A betegkénél itt vannak a családtagok, sírnak, nevetnek, és nem sajnálják a pénzt. Mindig akad valaki, aki borotváltatni akar, aki másik párnát szeretne az anyjának, kevésbé nyikorgó ágyat az apjának. Kollégái tanácsolták neki, hogy menjen be a kórtermekbe és tegyen úgy, mintha semmi dolga nem lenne, biztos, hogy le fogják szólítani. A múltkor egy idősebb asszony kérte, hogy borotválja le a férje szakállát, nyírja formára a haját, és kétezer forintot dugott a zsebébe. Jól jön egy kis kiegészítés, a főorvosok félmillió felett keresnek, és nem csinálnak semmit, egész éjszaka döglenek, dugják az ápolónőket, nekik könnyű, fizetett jólétük van.

Műszakváltás után mindig nehéz a levegő. Kell egy kis idő, hogy az éjszakások átszellemüljenek, megszokják a fertőtlenítőszeres szagát, a kórtermek és a várók neonjait, és felkészítsék az idegrendszerüket. Mert legelőször mindenki röhög a hülyéken, de aztán nem bír magával, ordibálni

fog a betegekkel, azokkal is, akik nem érdemlik meg. Mert milyen megfontolásból jön a sürgősségre valaki egy nagyujjába fúródott, nagyítóval is alig látható szálkával? Hogyan jöhet valaki azzal a panasszal, hogy a múlt hónapban elesett, valószínűleg eltört a keze? Lehetséges, hogy még az a férfi sem érezte magát nevetségesnek, aki azt feltételezte, hogy egy húsz évvel ezelőtti sebe kiújult, és a vérmérgezés csíkja megállíthatatlanul közeledik a szíve felé?

Kisvártatva be is hozzák az első félnótást. A bácsi hetvenhat éves, leesett a diófáról, csípő- és nyaktörés, a hozzátartozók sírnak és értetlenkednek, hogyan történhetett ilyen, eddig minden évben ő szedte le a legmagasabban lévő diókat is. Aztán egy öngyilkost hoznak, gyógyszereket vett be, ráivott fél üveg whiskyt, majd hívta a mentőket. Egy férfi levágta az ujjait láncfűrészszel, de ő legalább illetudó volt, és volt benne annyi, hogy bocsánatot kérjen, hiszen tudta, hogy este kilenckor normális ember már nem indítja be a Stihlt. Egy nőt is hoznak, aki papucsban nyírta a fűvet, a fűnyíró beakadt valamibe, a lába megcsúszott, és a pengék közé szaladt.

Az első részeg éjféltajt érkezik. Hordágyon cipelik, leszíjazva, a váró üres, eloldozzák, akkor nagy nehezen feltápáskodik, és az ápolóknak támad. Az első útést a rangidős ápoló viszi be. A férfi összeroskad, ketten a hóna alá nyúlnak, elviszik a terem végében lévő fehér ajtóhoz, kinyitják, és bedobják a szobába. Átkutatják a zsebeit, de csak egy öngyújtót találnak, ezt a rangidős elteszi. Már az ajtónál tartanak, mikor a férfi feltérdel, körülnéz, vérekes szemeit rájuk emeli, és azt kérdezi, hol vagyok? Az ápolók nevetnek, a Hiltonban, válaszolják.

Rendszerint ketten-hárman tartózkodnak a sürgősségin, kétóránként váltják egymást, súlyos esetek nem szoktak lenni, ha mégis, akkor ez a két-három ember tudni fogja a dolgát. Ilyenkor a tűzlépcsőn gyűlnek össze a semmittevők, cigarettáznak, vicceket mesélnek, a fiúk fűzik az éjszakai csajokat, azok meg kelletik magukat.

Ahol a nap nagy részében össze vannak zárva az emberek, ráadásul órákon át hülye betegekkel kell foglalkozniuk, ott szükség van a szerelemre. Még akkor is, ha a vágy lépcsőfordulóba csalja őket, ha a takarítószertár ajtaját kell feltörniük, vagy a liftben kell csinálni. Ki kell eresztetni a gőzt, ilyen körülmények között miért legyenek tekintettel a helyszínre? Egy kórháznak persze nem ilyen szellemiséget kellene tükröznie, de ha a főorvosok is ezt csinálják, az azt jelenti, hogy a legfelsőbb illetékesek is beleegyeznek. Az ápolónők fiatalok, most tették le a szakvizsgát, üldözik a szerencséjüket. Egy kis kelletés után bárkinek odaadják magukat. Elsőként azoknak engednek, akiről tudják, hogy jóban vannak a meg-

felelő személyekkel, de a többieket sem vetik meg, hiszen a szerencse kiszámíthatatlan. Az új fiúnak még nincsenek kapcsolatai, de hárman is kipróbálták már, nem durva és sokáig bírja, minden kolleginája azt szeretné, hogy előléptessék.

A felsőbb emeletek éjszaka szinte teljesen üresek. Világítás csak a lépcsőházból szűrődik be, és a várókban ég pár neon. A sarkokból dulakodások zajai, az egyik nő nehezen adja magát, a sebész viszont türelmes és erős kezű, nem ereszti, ficánkoljon csak, ő is tudja, hogy az állásával játszik. A nő a fal felé fordul, és szétteszi a lábait, nadrágja már a térdénél van, az első mozdulatok fájnak, de aztán elkezdi ringatni a csípőjét, hogy gyorsabban túllegyen rajta. A folyosó végén is csinálják, surlódások és nyögések hallatszanak, akár egy horrorfilmben, bármikor előugorhat egy örült valamelyik szobából. De itt senki nem fél az ilyesmitől, a legrosszabb, ami történhet velük, az a nemkívánatos terhesség, esetleg egy kisebb nemi betegség, amit pár nap alatt ki lehet kezelni.

Ez a szerelem a célratörő akarat terméke. Ki bosszúból, ki az előrejutásért kefél félre, van, aki csak unalomból teszi. A legszebbeket nagyon gyorsan előléptetik, hamar elveszi őket egy befolyásos valaki, a csúnyáknak kicsit tovább tart, ők először fizetésemelést kapnak, de meglegszenek vele, hiszen tudják, mihelyt gyesre mennek a szépek, ők itt lesznek, hiába volt olyan kívánatos az a kis szóke vagy barna, a gyér lámpafény olyan, mint a romantikus félhomály, annyit mutat meg a testből, amennyit kell. Kezdetben az új fiú is furcsállta, hogy ennyire egyszerű megkapni valakit. Az első éjszakás műszakjában hitetlenkedve nézte, ahogy munkatársai elhagyják a helyüket, majd röhögve jönnek vissza és a lelkére kötik, hogy azt a vöröset, aki a múltkor is tüzet adott neki, feltétlenül próbálja ki. Muszáj volt belemennie a dologba, mert a dolgozók kinézik maguk közül azt, aki nem szexelt még a kórház területén. És azt is, aki nem veri a részégeket.

Ütni kell, mert fel fogsz fújódni a stressztől, a kis légyottok nem kárpótolnak mindenért, azért a kis pénzért, amit keresel, még úgy is beszéljenek veled, mint egy kutyával? Amit tudsz, azt vedd el, úgysem emlékszik rá, ha kijózanodik is valamikor, és belenéz a tárcájába, legfeljebb meglepődik vagy büszke lesz magára, hogy ennyit tudott inni, tanítgatták a veteránok. Az első jobbegyenes neked fog fájni, szokatlan lesz, mert ha verekedtélt is korábban, nem volt a kezdedben ekkora hatalom. A részeg védekezni fog, óbégat majd, de te csak a megfelelő alkalomra figyelj, alig áll a lábán, nem tudja védeni a testét. Ezek állatok vagy inkább bokszzsákok, amik fel vannak puffadva attól a sok mérgező anyagtól, amit az évek során

megittak. Senki sem akar ilyen lenni, nekünk nem kell lenyelnünk a sértéseket, tőlük nem, képzeld azt, hogy te semmi mást nem csinálsz, csak viszszaadod, ami jár neki.

Meglátszik a többéves rutin. Az ápolók úgy ütnek, mint a hivatásos bokszolók, kimérten és pontosan, figyelemmel kísérve ellenfelük mozgását, hibátlan tánclépésekkel térnek ki a másik esetlen karlendítése elől. Kifordítják az eszméletlenek zsebeit, szétosztják maguk között a pénzt, elszívják az összenyomódott cigarettákat, megvizsgálják az igazolványukat, kivesszik a tárcák zugaiba dugott igazolványképeket, röhögnek a féltve őrzött fiatalkori fényképeken és szerelmesleveleken. És minden egyes ütés jólesik nekik. Nem azért, mert gonoszak vagy fájdalmat akarnak okozni, egy-egy ilyen eset utáni jókedvük inkább annak tudható be, hogy megbizonyosodtak, másoknak sokkal rosszabb, mint nekik, ők nem kerülhetnek ilyen helyzetbe, ők a jó oldalon állnak, és a hivatásukra mindig szükség lesz.

A Hilton hajnalra megtelik. Négy óra környékén nagy levegőt vesznek az éjszakások, és felmosóronggyal, lapátokkal, hipóval felvértezve kinyitják az ajtaját. Csak azokat találják az ágyban, akiket körültekintően odaszíjaztak, a többiek valahogy eloldozták magukat, szanaszét fekszenek. A szag elviselhetetlen. Hányásfoltok a falakon, húgytócsák az ágyak lábánál, valamelyik félkegyelmű a sarokba szart, belelépett, ő volt az ott, az ablak rácsai alatt, oda vezetnek a lábnyomok, biztosan menekülni akart, és mire rájött, hogy innen nem lehet, elfogyott az ereje. Az ápolók belerúgnak a földön fekvő emberekbe, megnézik, hogy élnek-e még, szétfeszítik a szájukat, és fényképezkednek a fogatlanokkal. Felnyalábolják, visszateszik az ágyra és leszíjazzák az élettelen testeket, lesikálják a falakat, feltörlik a húgyot, de a szarkupacot a sarokban hagyják. Megnézték a beosztást, az új fiú most délelőttös, neki is legyen valami munkája, meg kell tanulnia, hogy ezek nem emberek. Tanulékony a gyerek, seggbe rúgott már egy-két részeget, a töltőtollát is ügyesen használja, de úgy, mint ők, még nem ütött.

A fiú fáradtan érkezik, máris hívatják. Belép a Hiltonba, megáll a kupac előtt, aztán megkeresi, hogy melyik cipő szaros, és könyökével a férfi mellkasára sújt.

Kilenc

Az idő

1.

És ez folytatódni fog, ezek a térbeli és időbeli szétcsúszások az eljövendő években egyre gyakoribbak és egyre mértéktelenebbek lettek. Eleinte csak ébredéskor jelentkezett: nagyanyám ulcinji házában, az ágyamban aludtam, és arra ébredtem, hogy Brüsszelben, Párizsban vagy Londonban vagyok, és emlékeztem azokra a körülményekre, amelyek oda juttattak. Öt perc vagy fél óra múlva értem vissza, teljesen kiszámíthatatlannul. Később ezek a szétcsúszások, ahogy mondtam, egyre gyakoribbak lettek. Bármikor megtörténhettek: séta vagy ebéd közben, vagy, ami a legrosszabb volt, miközben valakivel beszélgettem. Egyszerűen elhallgattam, és valahol máshol voltam. Az, akivel előtte beszélgettem, szölongatni próbált, sikertelenül. Az emberek ilyenkor leginkább fölálltak és otthagytak. A jóindulatúak és lelkiismeretesek mentőt hívtak. A mentőállomás alkalmazottai néhány sikertelen vizit után – amelyek rendszerint úgy végződtek, hogy a kétségbeesett nővéreké szeme láttára magamhoz tértem, és magyarázkodni kényszerültem, meg kávét főzni és a diszkrécióra hivatkozni, *az én állapotom, íme, elég furcsa, és ez egy kisváros, tudják, hogy van ez, ha híre menne...* – megtanulták figyelmen kívül hagyni az ilyen hívásokat. Hagyják csak békén, mondták a szamaritánusoknak, menjenek a dolgukra, és ne aggódjanak, ő így elmegy időnként, de majd visszatér, mint-ha mi sem történt volna.

Nem sikerült fölfedeznem a logikát a szétcsúszások sorrendjében, de arra se jöttem rá, mi okozhatja őket. Először arra gondoltam, az alkohol az oka mindennek. De az absztinencia nem segített, épp ellenkezőleg, csak rosszabb állapotba kerültem. Talán úgy írhatnám le, hogy tökéletesen hidegen hagyott a jelen, a jövőről nem is beszélve. Az elmém folyton csak a múltba igyekezett visszatérni, mert minden, ami fontos volt számomra, a múlthoz kapcsolódott.

2.

Nem hiszek a kezdet tisztaságáról szóló mesékben. Az igazság az, hogy az idő egyre romlik. Igen: idővel minden egyre rosszabb lesz. De ami hajlamos a romlásra, nem okvetlenül jó a kezdetekkor. Már az elején romlott minden. Azokban a bölcsességekben sem hiszek, amelyeket, állítólagos tiszta mivoltukban, a gyerekek mondanak. Természetesen voltak olyan gyerekek, akik okosabbak voltak nálam. Elképzelhető, hogy éltek valahol olyan háromévesek, akiknek volt valami fontos mondanivalójuk. Amikor én kicsi voltam, csak hülyeségeket beszéltem. Végére is, a hülyeség kimondásának szokását a gyerekkorból hozzuk magunkkal, és ez velünk marad az úgynevezett érett éveinkben is, egészen a halálunkig. Az ember nehezen talál bármi vigasztalót abban a fölismerésben, hogy élete végéig olyasmiket mond és ír majd, amikről bölcsőbb lenne hallgatni. Az se vigasztaló különösebben, hogy csak keveseknek sikerül haláluk előtt – ha nem is bölcs, de legalább nem-buta mondatot kimondaniuk.

Gyerekkoromban egy-egy év örökkévalóságnak tűnt. Egyszer a nagyanyám elültetett a ház előtt egy olajfacsemetét. Ott játszottam a törékeny kis vessző mellett, és úgy döntöttem, pragmatikus leszek, hát megkérdeztem a nagyanyámat, mikor fogunk először szüretelni a jövődő fánkról.

„Tíz év múlva”, hangzott a válasz. Felőlem éppenséggel azt is mondhatta volna, hogy „soha” – egyformán távolinak tűnt akkor mindkettő. De attól kezdve az évet úgy képzeltem el, mint egy olajfát. Ahogy nőtt a fa, úgy múltak a hónapok. Halkan és lassan, úgy, hogy csak a kitartó és türelmes szem lássa.

Most már *nem múlnak az évek*, hanem eldőlnék, mint a fák, de nem úgy, mint az olajfák, hanem mint az északi erdők faóriásai, amelyek az egyik pillanatban még az ég felé nyújtóznak, a következőben pedig ott hevernek a favágók talpa alatt. Semmi nem maradt meg az erejükből, csak a nedves föld remegése, amikor döngve végigcsapódnak rajta.

Az évek, mondom, kivágott fatörzsekhez hasonlatosan dőlnek el, egyik a másik után, és hiába ordítja egy hang mindig, hogy *vigyázz!*, mindegyik épp rám dől. Rám dől, és ez fáj. Lehet, hogy mindez arra jó, hogy a fájdalommal mérjük az idő múlását.

Miért is ne dobnánk el az órákat, miért is ne törölnénk a digitális eszközökből a számokat, amelyek az idő múlását jelzik? Mert az összes óra csak a dolgok idejét méri: valami absztrakt entitását, amellyel az élet múlását mérjük, noha az maga az élet mellett tűnik tova, egy steril és konzervált entitását. Az emberi idő valami teljesen más: nem egyenletesen múlik, nem létezik két egyforma perc vagy óra, az egyetlen valós mértékegysége pedig a pusztulás, amit maga után hagy.

A történelem folyamatos katasztrófák sorozata – hajótörések és lavinák, kinek-kinek kedve szerint –, amelyekben semmi sem kevésbé fontos, mint az, hogy vajon az én jelentéktelen személyem elsüllyed-e vagy betemetetik. Elégtételt a történelemtől csak a fennhéjázó bolondok várnak – egy közönséges kisember a történelemmel való minden kapcsolatban csak vesztes lehet.

És mégis, az, ami még a romok között is az utolsó, az a katasztrófákból álló múlt a mindenünk, ami megmaradt.

Walter Benjamin volt a közös szerelmünk Marijával. Ő is, én is, minden más filozófus elé helyeztük őt, sőt, még a költők többsége elé is, persze Trakl és Celan kivételével. Ő, mennyi sivár téli éjszakát töltöttünk részeg vitával az ő árkádjairól és a Történelem angyaláról... Mindkettőnket fűtött a tudás utáni vágy, ami oly ritka jelenség mostanában. Az, hogy a világ végén élünk, olyan emberek között, akik úgy gondolták, az önzés és a telhetetlenség a tökéletes utilitárius filozófia kifejezései, csak növelte bennünk ezt a vágyat. Az, aki soha nem élt vidéken, nem tudja, milyen mértékben teszi másoktól különbözővé az embert a tudás élvezete... Nem tudja, milyen nagy az olvasó és gondolkodó ember magánya, és hogy mennyire kötődnek egymáshoz ezek az emberek, mennyire egymásra utaltak akkor, amikor – minden várakozás ellenében – mégis találkoznak a mi kisvárosainkban, a szellemnek ezeken a vesztőhelyein.

Biztos vagyok benne, hogy Benjamin minden történelmi-filozófiai tézisét ma is fejből tudom, akárcsak Marija. A második így hangzik: „*A legfurcsább emberi tulajdonságok közé sorolható, mondja Lotze, a bizonyos dolgokban való önzésen kívül, a jövő iránti irigység általános hiánya. A reflexió/tükröződés azt tanítja, hogy a boldogságképünket teljes mértékben meghatározza az idő, amelybe saját egzisztenciánk útja vezetett. A boldogság, amely képes bennünk fölébreszteni az irigységet, csak a levegőben létezik, amelyet belelegeztünk, az emberekben, akikkel beszélgettünk, a nőkben, akik megadták magukat nekünk...*”

3.

Mintha az, hogy átélem más emberek emlékeit, akiknek az identitásában fölébredtem, nem lenne elég bizarr, ráadásul az, amit a saját emlékeimnek gondoltam, idővel elveszítette narratív kontinuitását. Nem csak hogy nem tudtam, mi dolgom azokkal az emberekkel, akikre emlékeztem, de azt se tudtam, mi dolgom magammal, azzal a magammal, akire emlékeztem.

Mintha összezsugorodott volna az időm, majd szétrobbant volna minden irányba, előre, hátra, föl, le, a tegnapha, a holnapha, ezer csöppre sza-

kadt, fragmensekre, amelyeket aztán újra és újra hiába próbáltam összerakni. Mint egy nemezlabda, amely a dombról legurulva a patakba esik, és ott a vízinövényekbe gabalyodva végzi. Mint a nagymama komódjáról a terrakotta padlóra hulló cseh porcelán. Borzasztó nagy erőfeszítésre volt szükségem ahhoz, hogy újra tudjam rendezni a saját egzisztenciámról föllelt dolgokat, hogy legalább valamennyire hihető narratívába helyezzem a magamról szóló történetet. A szociális kapcsolataim egyre kínosabbakká váltak. A beszédben csak töltelékszavakként használt „emlékszel, amikor...” vagy a „tudod, azt a...” kezdetű mondatok elborzasztottak, mert nem tudtam rájuk választ adni. Volt ugyan rájuk válaszom, de az nem volt társadalmilag elfogadott. A rövid, őszinte „nem” szóba se jöhetett. Nem, nem emlékszem. Nem, nem ismerlek. Nem, tényleg fogalmam sincs, ki lehetsz. A sok kis „nem”, amelyek, mindegyik külön-külön és együtt is, egyet jelentettek: nem, nem tudom, ki vagyok én.

Ezért a magány, amelyben egyébként mindig vigaszra leltem, már nemcsak választható volt, hanem szükségmegoldássá lett. Amennyiben az volt a szándékom, hogy távol maradjak minden intézménytől, amelybe az én javamat akarva dugtak volna olyan emberek, akikről mit sem tudtam, de akik amúgy jóindulatúnak mutatkoztak és a barátainknak mondták magukat, a minimálisra kellett szűkítenem a világ többi részével való kapcsolataimat. Így teremtettem meg azt az időt, amelyre szükségem volt, hogy magamról mesélhessek magamnak.

Újraépítettem magam a vízből. A víznek próbáltam formát adni, azt próbáltam megtartani, legalább arra a néhány pillanatra, amennyi elég ahhoz, hogy az ember megnézze magát a tükörben. Minden, amihez hozzáértem, mindenem, amim volt, átfolyt az ujjaim között, elszivárgott tőlem, gátakra futott rá, megváltoztatta a medrét, alakot váltott, csobogott, záporozott, csorgott, eltűnt a földben és újra fölbukkant, megfoghatatlanul, a formázás minden lehetőségét elkerülve.

Nem volt ez könnyű feladat, de sikerült úgy berendezni a saját életemet, hogy működni tudtam ebben az *állapotomban* is, amely, mint mondtam volt, egyre csak rosszabb lett. Csak egy boldogságrecept létezik – minél kevesebbet kell akarni. Egyszerű, akár nélkülözésben eltöltött élet – így lehet a legközelebb kerülni a boldogsághoz. Ha az ember beéri a kevéssel, eltűnik a legtöbb gondja, amelyekből addig nem tudott szabadulni – mert ezek a gondok azokból a hiábavaló próbálkozásokból táplálkoztak, hogy szeretett volna többre jutni. Egyszerű az ábra: a többhöz több minden kell. Én mindenért nagy árat fizettem. Nem érte meg.

4.

Éjjel jártam ki, és kedvemre sétáltam a kihalt városban. Már egy óra-
kor, éjfél után, nem voltak járókelők az utcán, azokon a skizofréneken kí-
vül, akik, csikorgó gumipapucsokban, amelyeket télen-nyáron mezítlábra
viseltek, sietve járták az útjukat, maguk elé meredve. Ők voltak az én test-
véreim. A családjuk napközben bezárva tartotta őket, mert egy kisváros-
ban az emberek igyekeznek elrejtetni azt, amit szégyellnek. Éjszaka en-
gedték csak ki őket, hogy friss levegőt szívjanak, és lefárasszák magukat a
hosszú, tébolyodott sétáikkal. Hajnalban összefogdosták őket, mint a csor-
dától elkóborolt marhákat, és visszavitték őket a szobáikba, ahol leszedálva
töltötték a nappalokat.

A bekábszerezett kölykök bezsúfolódtak pimaszul drága autóikba, és
repeztettek a városzéli diszkókba. Engem észre se vettek. A ligetekben
és a strandokon a fiatal párok gyors szexbe bonyolódtak. Nekik nélkülem
is elég bajuk volt, elég gondjuk és kellemetlenségük, amelyek másnap, ami-
kor elmesélik előző éjszakai szerelmi élményeiket, anatómiailag kivitelez-
hetetlen akrobatikus mozdulatokká és a vágyak tűzijátékává válnak. A ti-
zenévesen folytatott szex igazolja Karl Kraust, aki azt mondta, hogy a kö-
zösülés az önkielégítés szánalmas pótléka. Mivel tudatában voltam az őket
szorongató kínoknak, széles ívben elkerültem ezeket a gyerekeket, nem
akarván zavarni őket.

A legjobbban, mégis, a hajnalokat szerettem. A természetben, ezt nem
szívesen ismerem be, nincs giccs. Ez egyúttal a legjobb dolog, amit a
természetről el lehet mondani. Az emberi perspektíva az, ami minden-
be belerondít. Amikor a hajnal, mint valami figyelmeztetés, megérkezik,
amikor az utána következő nap és mindaz, amit magával hozhat, nem-
kívánatos, akkor a tengerparton álló ember képe sem giccses, aki a las-
san egyre magasabbra hágó, leginkább a Godzilla nevű szörnyre hasonlító
reggelt lesi, azt a csillogó monstrumot, amelyik elől a vackába kéne visz-
szarohannia, és ott megpróbálni túlélni a következő éjszakáig. A hajna-
lok szépek voltak.

A szépségnek súlya van.

5.

Újságoknak írtam, úgy sikerült megmaradnom. Egy ideig a nagyma-
mám halála után örökölt pénzt költöttem, de hamar megtanultam kigaz-
dálkodni, hogyan tudok a hónap végéig megélni hat cikk árából.

Gyorsan és könnyen írtam, és volt olvasója annak, amit megírtam.
Ezek eleinte kommentárok voltak, tüzesek és provokatívák. Az emberek

szerették olvasni a cikkeimet, különösen azok, akik nem értettek egyet velem – és ők voltak többen. Ha az olvasóknak leírja az ember azt, amit ők nem akarnak hallani, ráadásul oly módon, hogy az a legkevésbé sem tetszik nekik, máris birtokolni fogja osztatlan figyelmüket, és a leghűségesebb olvasóivá fognak válni. Az úgynevezett újságírói pályafutásom során elért, ekkor még csak jövődöbéli sikereimet mind azoknak az embereknek köszönhetem, akik, a szövegeimet olvasva, káromkodtak, összegyűrték az újságot és megtaposták, majd türelmetlenül várták a következő cikket, amely majd ismét megőrjíti őket.

Idővel kialakítottam egy speciális, tulajdonképpen hibrid stílust, a tényfeltáró és a kulturális újságírás, valamint az összeesküvés-elmélet keverékét. Azt a „tényfeltáró” jelzõt nem kell szó szerint venni. Természetesen nem volt egy „megbízható” forrásom sem, nem fértem hozzá titkos adatokhoz vagy effélékhez. A már megjelent információkat kutattam, a kinyomtatott szövegek margójára írtam a saját infóimat. Törvényszéki szakértõként vizsgáltam a szövegeket, amelyek igen sokat elárultak. Logikátlanságokat, következetlenségeket, ellentmondásokat kerestem a szereplők szavaiban. Már a szerző stílusa, ha az ember tudta, hova kukkantson be és ott mit keressen, elegendő információt nyújtott a szándékokról, a titkokról, a szerkesztõ és a médium tulajdonosának toxikus befolyásáról. A politikusok hazugságai összefonódtak a helyi mágnások hazugságaival, amit aztán ez utóbbiak a saját médiáikban igyekeztek eltussolni. Tanulmányoztam a média tulajdonosi struktúráját, de a cégekét is. Megtanultam összekötni azt, amit a baleseti krónikák lapjain derítettem ki, azzal, amirõl a tőzsdeindexek árulkodtak, és az akadémikusok mondataiban fölfedezni a pártok szóvivõinek fordulatait. Szövegeimben egymás mellé kerültek a falusi iskolákban történt bűncselekmények és a frankfurti iskola elmélete, a bankárok és Brecht, de a bosnyák menekültek története is sok hasonlóságot mutatott Benjamin utolsó napjaival. Az én spekulációim nem voltak kevésbé igazak az állítólagos objektív információknál, de mindenképpen érdekesebbnek tûntek.

Az elsõ naptól kezdve a legmélyebb undort éreztem a munka iránt, amivel foglalkoztam. Az újságírás nem becsületes embernek való. Ami annyit tesz, hogy számomra viszont ideális munka volt. Mégis, még az én ízlésemhez képest is sok hazugság és hazug álca volt benne.

Manapság az újságíró nem csak az elkötelezett gondolkodó szerepét játssza, aki fontos dolgokat tesz közzé az emberi létrõl, és a fizetéséért, plusz az útiköltségért cserébe profi módon lerántja a leplet a társadalmi képmutatásról. Az újságíró manapság detektív is: felfedi azt, amit elrejtettek. Ő az, aki a gonosztevõket meglátogatja nyugtalan álmukban,

amelyben azok rettegnek attól, hogy mit fog az újságíró fölfedezni, mit lát majd meg röntgenszemével a piszkos ügyletekben, mikor fogja föllármázni az igazságtalanságra érzékeny nyilvánosságot, amit majd az ügyészség és a rendőrség követ. A társadalmi gazt gyomláló újságírókról szóló mese azoknak szól, akik mesére alszanak el. Például arra, amelyik az egymásba kapaszkodó állatokról szól, egyik megfogja a másik farkát, a másik a harmadikét, no, húzzuk meg együtt, együtt erősebbek vagyunk, és lám: kihúzták a földből a répát.

Nincs semmi fennkölt a nyilvános állásfoglalásban, semmi megvilágosodás, semmi hősiesség, a megvesztegethetetlen értelmiségiről mint az erény hordozójáról szóló mítosz csak ostoba fantazmagória. A dolog ropant egyszerű, szinte triviális: a piacról, a tőzsdéről beszélünk, és nem a szellemről.

Mindazok, akik részt vesznek az állítólagos közéletben, valamiféle jelképes tőkével rendelkeznek. Minden médium csak a jelképes tőke piaca, ahol ez a tőke, a médiumok működése közben, növekszik. Vagy csökken. Ugyanúgy, mint az információ, a jelképes tőke is, így vagy úgy, de pénzzé változik. Mint ahogyan a globális pénznek számító dollárnak, a jelképes tőkének sincs szilárd alapja.

A szabad médiumok ötlete a szabad piac ötletéből származik. Egyik is, másik is pusztá ideológia. Egyik sem létezik.

A médiumok a tulajdonosaik érdekeit megvalósító eszközök. Ezek az érdekek összefonódnak más tulajdonosi struktúrák és politikai csoportok érdekeivel, és érdekcsoportok hálóját alkotják. Újságba írni annyit jelent, mint valamelyik hatalmi hálót szolgálni. Minden igazság, akármi-lyen rejtett és veszedelmes is legyen, minden igazság, amelyet közzétehetsz, valakinek árt, és valakinek használ, valakinek, aki, valószínűleg, illetve biztosan, egy még undorítóbb, még szörnyűbb igazságot rejteget magáról – és emiatt csak részigazság lehet. Ebből következően nem lehet igazság. A legbriliánsabb húzásod csak lépés egy gyaloggal: valaki fölemelt és visszatett egy másik mezőre, hogy ott folytasd az igazságharcosok kicsinyes játékát, amiért persze fizetést kapsz majd, és társadalmi elismerést.

Te leszel a játék hőse, amelyben a médiumok megnövelik a mögöttük álló érdekcsoportok jelképes tőkéjét, és sárba tiporják az ellenfél jelképes tőkéjét, aki, persze, ugyanazzal a mértékkel viszonzza a sárbatiprást.

Elborzasztott az a gondolat, hogy valaki engem tart a társadalom lelkiismeretének. Mélységesen megvettem a társadalmat, hogy az mégis engem választott saját lelkiismerete őrzőjének, ami azt bizonyította, hogy nekem van igazam.

Az egyik kitűnő szövegem, legalábbis akkoriban kitűnőnek gondoltam, egy eseménysorozatot indított el, amelynek nyomán elhagytam ott-honom biztonságát, elvettem mindazokat a rituálékat, amelyek biztosították egzisztenciámnak az előreláthatóságot és a formát. A víz túlfolyt a keskeny betonvályún, amelyben előtte csordogált, hogy soha vissza ne térjen korábbi medrébe.

6.

Szeretik az évfordulókat, gondolják, hogy azok jelentenek valamit? Biztonságot adnak, a folyamatosság érzését adják. Az embernek, végtére is, kell valamibe kapaszkodnia? Nem engedheti meg, hogy az idő árvíz-ként elsodorja?

Hát akkor íme, egy szimpatikus évforduló.

Vasárnap volt negyven éve, hogy Theodore Robert Bundy, akit csak Tednek becéztek, megölte Linda Ann Healyt, és ezzel kezdetét vette az ámokfutása. Ami a lány után maradt, csak a véres lepedők voltak seattle-i pincelakásában. Két és fél hónappal később Ted megölte Donna Gail Mansont, aki nem volt rokona se Charles, se Marilyn Mansonnak.

Bundy semmi nem zavarta meg abban, hogy a gyilkosságokat folytasza egészen a következő év szeptemberéig. Amikor végre letartóztatták, az amerikai hatóságok voltak olyan töketlenek, hogy az egyik legszörnyűbb gyilkosságsorozat elkövetőjének kétszer is sikerült megszöknie. Egyszer csak rövid időre, másodszor azonban, 1978 januárjában, elég hosszú időre ahhoz, hogy betörjön egy magányosan álló házba, és ott megerőszakoljon, majd egy bottal megöljön két nőt. Egy órával később Tedünk már egy másik házban ütlegel bottal egy másik nőt. Csak 1979 júliusában sikerül ismét letartóztatni, majd halálra ítélni.

Szorgalmasan írogatva a fellebbezéseket, Tednek, Isten eme szolgálójának, tíz teljes évig sikerült elodáznia a kivégzését. Még a rendőrségnek is segített, szaktanácsadóként, a Green River-i sorozatgyilkos ügyében, akit soha nem kaptak el, de Bundy nyilvános-titkos partnersége a rendőri szervekkel modellje lett a rendfenntartók és a mániákus gyilkos együttműködésének abban a filmben, amelyet mindannyian szeretünk – *A bárányok hallgatnak*ban. Mielőtt kivégezték volna, 20 gyilkosságot ismert be, noha egyes vélemények szerint több mint 100 áldozatot hagyott maga után.

Amellett, hogy sorozatgyilkos volt, Ted Bundy a Republikánus Párt aktivistájaként is ügködött.

John Wayne Gacy... nos, ő más volt, mint Bundy. Teddy-boy lányokat erőszakolt és gyilkolt meg – Gacy inkább a fiúkat szerette. Míg Bundy

szemrevaló, karizmatikus gyilkos volt, addig John „The Duke” Wayne névrokona kövérkés, jelentéktelen fiú volt, egy srác a szomszédból. Bundy sztárként viselkedett, Gacy viszont igyekezett mindenkivel udvariasan viselkedni, és ha csak lehet, észrevétlen maradni.

Áldozatainak holttestét Gacy saját háza alá rejtette. Amikor már fogytán volt a hely, a közeli folyóba dobta a testeket. A tárgyalásán 33 gyilkosságot ismert be. 21 életfogytiglanit és 12 halálbüntetést kapott.

Az elkövetkező 14 évben – ennyi kellett az államnak, hogy végre kivégezze egy halálos injekcióval – Gacy azt állította, hogy ő maga a „34. áldozat”. Azaz, hogy egy összeesküvés áldozata, amely során a bűncselekményeket – megrendezték.

Amellett, hogy sorozatgyilkos volt, John Wayne Gacy a Demokrata Párt aktivistája is volt.

Egy kis szerencsével és több óvatossággal egyik is és másik is rejtve maradhatott volna. Két ilyen ravasz és tehetséges pasi sokra vihette volna a politikában – ha legálisan gyilkoltak volna.

Ha a világ még egy kicsit jobbra ficamodott volna, Ted Bundy és John Wayne Gacy elnökjelölteké válhattak volna, akik az amerikai elnöki székhéért versengtek volna. Ez a föltevés nem is olyan erőltetett, mint amilyennek esetleg első pillanatban tűnik.

Egy sorozatgyilkos kiváló elnökjelölt lehet minden nagy országban. Mert már fölkészült arra, ami vár rá – a halálosztásra. Akárki is lesz Amerika elnöke, vagy Oroszországé vagy Franciaországé vagy Nagy-Britanniáé, mindegy – gyilkos lesz belőle. Az amerikai elnökök, ha jól tudjuk, mandátumuk megszerzése előtt nem járnak be hatalmas országukat, és utuk során nem gyilkolnak le lányokat és fiúkat. A parancsnokságuk alá tartozó hadsereg és titkosszolgálat azonban számtalan embert öl meg az egész világon.

Bundy és Gacy bántalmazták a foglyaikat. És ugyanezt teszik az elnök katonái is – Irakban is, Guantanamón is és a CIA konc-lágereiben Európa-szerte. Hány Bundy és Gacy viseli ma az amerikai egyenruhát? Hány börtönben és táborban szenvednek a kínzásoktól az állam és a nemzet szolgálatában álló mániákusok áldozatai?

Az amerikai elnöknek, természetesen, felesége is van.

A halálbüntetésre várva, *on the death row*, így mesélik a sorozatgyilkosokért és az elnökökért rajongó amerikaiak, Ted Bundy naponta kapott szép nőktől szerelmes leveleket, amelyek közül sokan éppen úgy néztek ki, mint az áldozatai – barna, hosszú, középen elválasztott hajú nők. Mielőtt kivégezték volna, egyet menyasszonyául választott, és sikerült biztosítania saját érvonalát. A mesterséges megtermékenyítésnek hála, az asz-

szony megszülte Ted Bundy gyerekeit. Igazán kár lett volna veszni hagy-
ni ezt a kiváló gént.

Gacynek még dinamikusabb volt a börtönélete: szépművészettel fog-
lalkozott – és jól keresett. Ő is, noha börtönben volt, kapcsolatban állt egy
nyolcgyerikes, kétszer elvált asszonnyal, aki Gacyt marketingeszközként
használta, segítségével még néhány tévés *talk-show*-ba is bejutott. Maga
John Wayne festésre adta a fejét. Önarcképeket festett és bohócfigurákat
– amíg szabadlábon volt, gyakran bújt bohócszerepbe különböző gyerek-
előadásokon.

Társadalmi aktivitása volt a fő oka annak, hogy szomszédjai nem akar-
ták elhinni, hogyan lehetne egy annyira önzetlen ember, mint amilyen
Gacy, tulajdonképpen gyilkos. A festmények, amelyeket áruba bocsátott,
néhány százezer dolláros áron keltek el. Amikor ez a művész meghalt,
egy alapítványt hagyott maga után, amelyet az állam – abbéli dühében,
hogy a megboldogult sorozatgyilkos-mivoltának köszönhetette vagyonát –
beperelt, azzal a szándékkal, hogy visszakapja a tizennégy éves börtönbe-
li ellátás költségeit.

Az állam dühös volt, mert az állam féltékenyen őrzi azt a kizárólagos
jogát, hogy büntetlenül gyilkolhat. És még keres is rajta. És ha az állam
elnyomó gyilkológépezet, miért is ne irányíthatná egy gyilkos, aki tudja,
miről is szól a dörgés.

Szerintem a halálbüntetés beszüntetéséről szóló vita korlátozott ható-
távolságú. Mert az állam természete nem fog megváltozni azzal, hogy már
nem fogja villamosszékekben megpörkölni a gyilkosokat. A halálbüntetés
beszüntetésével, ahogyan azt sokszor tévesen állítják, nem veszik el az ál-
lam jogát a gyilkolásra. Mert az államnak továbbra is joga lesz háborúzni,
joga lesz titkosszolgálatokat fenntartani, és parancsot adni arra a halál-
ra, amelyet azok hintenek szét maguk körül. Az állam, amíg csak létezik,
gyilkolni fog. És minél nagyobb és erősebb, annál többet fog gyilkolni.

De kár, igen nagy kár, hogy nem lehattünk tanúi Ted Bundy és Wayne
Gacy elnöki vitájának. Késhegyre menő vitájuknak az ország külpoliti-
kájáról. Az amerikai csapatok visszavonásáról távoli országokból. És an-
nak a fogadkozásnak, hogy mindkét jelöltnek, mindkét sorozatgyilkosnak
az amerikai állampolgárok élete szent. Gacy valószínűleg a meleg közös-
séggel kokettálna, és bírná a liberális tárcaírók jóindulatát. Ted Bundy vi-
szont, mint republikánus, *pro-life* pozícióból szembeszállna az abortusszal.

A tökéletes büntény nem az, amelyben minden nyomot eltüntettek,
ahol a legeszesebb nyomozó se tud egyről a kettőre jutni. Az a tökéletes
büntény, amelyet nem is tartanak bünténynek, amely legális, amely a tár-
sadalom, a hagyomány, a civilizáció és a politika alkotórészét képezi, ame-
lyen, végtére is, minden állam nyugszik.

Tíz-egynéhány nappal a cikk megjelenése után csörgött a telefonom. Egy csicsergő női hang közölte velem, hogy nagy megtiszteltetés ért a rendőrséget felügyelő miniszter irodájából érkező hívás formájában: *a főnök úr szeretne Önnel szót váltani.*

Mandušić miniszter úr igazán szívélyes volt. Ha valaki belehallgatott volna a beszélgetésünkbe, arra a következtetésre jutott volna, hogy régóta ismerjük egymást, hogy sok közös élményünk van: egy egész zsáknyi közös emlék, és, ami fontosabb, közös titok. Föltételeztem, hogy a miniszter úr sok mindent tudott rólam: ez mégiscsak egy széthullófélben lévő ország volt, de épp ilyenekben dolgoznak a titkosszolgálatok kifejezetten eredményesen. Valami módon én is tudtam róla ezt-azt. Az, amit mindketten feltételeztünk, hogy a másik tud rólunk valamit, az volt az oka annak, hogy meghívjon egy találkozóra, és hogy én ezt a meghívást elfogadjam.

Goran vitt el Podgoricába. A hosszabb úton indultunk el, Petrovačka gorán át, mert Goran azon a véleményen volt, hogy egy ilyen esős napon nagy esélyünk van találkozni a Fehér szűzzel.

Ez a hölgy, így mesélték, egy szellem volt, akinek az volt a szokása, hogy éjnek idején, különösen akkor, amikor a köd és az eső gótikus *mise en scène*-né változtatta a kanyargós utat, a babonás utasokat riogatta. Nem vitte el a lelküket, gyászos útdíjat sem szedett: csak a félelemmel kellett fizetni neki. A félelem pedig olcsó, és mindig van belőle utánpótlás.

Goran több olyan embert ismert, akik azt állították, találkoztak vele. Odarepült az autóhoz, mesélték, ráfeküdt a motorháztetőre, és ragyás, véres arcával a szélvédőre simult. Akármilyen gyorsan vezettek, akármilyen vadul vették be a kanyarokat, a Fehér szűz csak ott maradt az autóra tapadva. Amikor elment, saját akaratából ment el. A motorháztetőn vért és gennyet hagyott maga után, amely aztán hónapokig bűzlött, nem lehetett onnan levakarni.

Jó, mondtam a barátomnak, aki szabad idejében, ha éppen nem velem ivott, horrorfilmeket nézett, és az övé volt Kelet-Európa legnagyobb rémfilmgyűjteménye, mit tennél, ha találkoznánk a Fehér szűzzel?

Azt mondanám neki, végre, drága nővérem, mondta. Majd hozzátett valami olyasmit, hogy az ő szüze és a međugorjei között nincs semmi különbség. Hiszen ő, a Fehér szűz után kutatva, ugyanazt reméli, mint a međugorjei zarándokok – a csodát, amely megerősíti hitében. Természetesen, ő akkor is hisz benne, ha nem fog vele találkozni, tudja, hogy a vámpírok léteznek, és hogy a szellemeket az láthatja, aki nem csukja be a szemét a szemmel látható előtt.

A szűz helyett a Petrovačka gora kihalt útjain egy rendőrajárőr várt ránk. A zömök rendőr szó szerint kigurult az erdőből, és úgy fogta ránk stopjelét, ahogy Karras atya hadonászott a kereszttel a megszállott kis Regan teste fölött.

Hogy s mint, fiúk, mondta, bekönyökölve a nyitott ablakunkon. Ez túl családias volt az én ízlésemnek. Hűvösen, hivatalosan válaszoltam, úgy, ahogyan neki kellett volna minket megszólítania. Az ilyen emberek sértésnek érzik a magázást. Semmi nem irritálja őket jobban, mint az ele mi udvariasság. Még a szőr is föláll a hátukon, mint a görénynek. Montenegró teli van ilyenekkel. Retkes öregemberek, akiket az ember először lát életében, azt kérdezik: no és basztatok-e már ma valamit, fiúk?, miközben demonstratív belemarkolnak összetöppedt ágyékukba. És ez nem retorikai kérdés: ők *valóban* azt várják, hogy az ember megálljon az utca közepén vagy a kávéház teraszán, már ahol szerencséje volt velük összefutni, és hogy bármit is csinált előtte, lemondjon korábbi terveiről, majd részletesen leírja utolsó közöszülését.

A rendőr nem titkolta sértődöttségét. Ha pofon vágom, az kevésbé *bántotta* volna, mint ez, hogy magáztam.

Jól van, *maguk, fiúk*, mondta, és melegen elmosolyodott saját viccén, ami nekem valahogy nem jött át, csak lassan menjenek, várja magukat a főnök. Indíts, tette még hozzá, és mintha egy lovat veregetne nyakon, megütögette Goran autóját.

És még azt mondják, nem működik az államapparátus, mondta Goran, és gázt adott.

Később, amikor eszembe jut majd ez a nap, meg fogom érteni, hogy már ekkor feltűnhetett volna a Kéz első jele. Ezt a szörnyű gondolatot, ahogyan az már lenni szokott, csak később gondolom végig, amikor már késő lesz: mi van akkor, ha létezik egy kéz, amely végigvezet az életen? Nem a Jó kéz, odafönről, dehog. Inkább a Fekete kéz, odalentről, a rendőri-titkosszolgálati alvilágból. Nem kell semmi metafizikaira, semmi transzcendensre gondolni, ugyan, még hogy Isten. Hanem valami létezőre, nagyon is létezőre. Egy csodálatos dolognak a kezére, ami még csak most üti föl a fejét, túl nagy ahhoz, hogy valaha is megpillanthassam teljes valójában, és elég nagy ahhoz, hogy minden egyebet eltakarjon. Az ezután elkövetkező években kétségbe fogom vonni, hogy bármi, amit teszek, a szabad akaratomtól függne. Cselekedeteimben ennek a Fekete kéznek az akaratát fogom látni, létébe számtalanszor megbizonyosodom majd. Igen, mindenhol ott volt, különösen azokon a helyeken, ahol, úgy tűnt, nincs senki rajtam kívül. Akkor, ott, Goran autójában, fönn, a Petrovačka gorán, kétségbe vontam, hogy a cikkem lenne a valódi oka a miniszter meghívá-

sának. Mi van akkor, ha ő sokkal többet tud rólam, mint ahogy azt gondoltam, mi van akkor, ha én nem tudok róla semmit, különösen azt nem, amiről azt hittem, hogy tudom?, tűnődtem.

Mire begurultunk Podgoricába, föl-föllángoló paranoid állapotban voltunk. Goran nem tudott megszabadulni a gondolattól: mi lett volna, ha a rendőr átkutat bennünket, és megtalálja a füvet? Mi van akkor, ha a kövér közeg csak előőrs volt, mi van, ha a városba beérve vár majd ránk a rendőri csapda. A barátom ugyanis eldöntötte, hogy összeköti a kellemet a hasznessal, és magával hozott néhány csomag Albankának nevezett füvet, amire vevői voltak Podgoricában. Én biztos voltam benne, hogy a rendőröket nem érdeklik a jelentéktelen dílerek – hiszen a jelentékenyekkel se foglalkoztak. De a sötét gondolatok arról, hogy mit is akar tőlem a miniszter, légyrajként kergetőztek a fejemben, és a zúgástól végül már nem tudtam másra gondolni, csak arra: ennek nem lehet jó vége.

A Belügyminisztérium épülete előtti parkolóban fenntartottak számunkra egy helyet. Egy rendőr odakalauzolt bennünket, és konspiratíván biccentett. Gorannak csak a Minisztérium bejáratánál jutott eszébe, hogy még mindig nálam van a fű. Suttogva bevallotta nekem, miközben arra vártunk, hogy a biztonságiak átvizsgáljanak bennünket. Talán ez a megfelelő pillanat arra, hogy visszamenj az autóhoz, javasoltam neki. Színészkedve a homlokára csapott: *elfelejtettem bezárni az autót!* Ne aggódjon, vigyázzunk rá, mondta egy kétméteres pasi, aki a biztonságiak főnökeként mutatkozott be. Nincs szükség az átvizsgálásra, velem vannak, fordult a bejáratnál posztoló rendőrökhöz, és a kék emberekből álló sorfal kettévált, feltárult előttünk Hadész kapuja.

A széles márványlépcsőkön följutottunk az első emeletre, ahol a miniszter irodája volt. Most el kell válnunk, jó kezekben hagyom Önöket, mondta a behemót. Az iroda ajtaja kinyílt. Vörös szőnyeg, mahagóni borítású falak, a miniszter és a külföldi államférfiak találkozásain készült fotók, üvegvitrinekben az ezeken a találkozókon kapott ajándékok sora, többek között egy winchester 1886-os puska, amit miniszterünk a CIA igazgatójától kapott. Aztán egyszer csak ott volt a titkárnő, akinek madárhangját már ismertem. Bevezetett a miniszterhez. Goran kint maradt a váróban, ahol, ezt ígérte a titkárnő, máris hozzák neki a kávé és az üdítőt.

Masszív bőrbútor. A padlón háromujjnyi vastag perzsaszőnyeg, vattapuha, képes megszüntetni a gravitációt – nem tudtam megállni, meg kellett rajta tennem néhány lépést, olyan volt, mintha a Holdon járnék. A sarokban a montenegrói zászló. További mahagónik, további üvegpalcok az ajándékoknak. Egy kis könyvtár: Marx és Lenin összegyűjtött művei, Njegoš, I. Péter király levelei, néhány könyv az orosz–montenegrói barát-

ságról, Catherin Albanese *Amerika vallásai* című műve, egy egész polcnyi szabadkőműves- és illuminátus-összeesküvéselmélet. A helyiséget az íróasztal uralta, a hatalom bútorainak egy igazi remekműve. A világ, ehhez nem fért kétség, az íróasztal előtti és mögötti világra oszlott.

Néhányszor diszkréten elköhintettem magam, megpróbálva fölhívni magamra a figyelmet. Semmi válasz. Körbenéztem, kamerák után kutatva. Úgy tűnt, látok egyet a könyvespolc fölött, de csak egy füstérezkelő volt.

Ekkor meghallottam az öblítóből alázóduló víz hangját, és a miniszter, szappanillatúan, előlépett a könyvespolc mögé rejtett mellékhelyiségből.

Oh, hát itt van, tett úgy, mintha meglepődött volna. Kellemetlen pillanatban kapott el...

De mi mást mondhatnék, mondta a szókimondó Mandušić: a hatalom is szarik. A hatalom is szerves. Sajnos. Tudja, mi minden hatalom leghőbb vágya? Hogy ellenszegüljön a természet terrorjának, hogy felülkerekedjen saját biológiai korlátain. Ezért vonul vissza a hatalom a monumentális épületekbe, a márványba és a fémbe. Ezért szereti a hatalom az emlékműveket: azok nem rothadnak el. Ezért a fénykép a hatalom kedvenc kifejezési formája: befagyaszttja, kővé változtatja az időt. Ha tőlünk függne, az idő itt meg is állna: a diadalunk csúcán, békés, biztonságos uralkodásunk pillanatában. Uralkodni azonban többek között azt is jelenti, hogy várni kell a pillanatot, amikor a tömeg fölakaszt bennünket. A fényképről ez hiányzik: nincs folytatása a történetnek, nincs leírva a letartóztatás, a nyilvános megszégyenítés, az esetleges nyilvános kivégzés. Csak a megállított fény, a megállított idő a mindenképpen bekövetkező bukás előtti pillanatban.

Bal kezét átvette a vállamon. Jöjjön, menjünk a dolgozószobámba. Egy kis helyiségbe vezetett, amelynek padlóját könyvek és irattartók borították. Ahogy leültem, végigfutottam a címeken: Melville, Auden, Dosztojevszkij, Pound, Hegel, Benjamin...

Őn tudja, hogy én irodalomból doktoráltam Zágrábban, mondta. Sokan nem értik, hogyan kerültem a rendőrséghez... Pedig egyszerű: képzelje el, hogy az ország egy nagyregény, egy szöveg, amelyet folyamatosan ír valaki. Az én dolgom ugyanaz, mint az íróé, hogy összefogjam a történet minden szereplőjét. Ki fogja megérteni őket, minden kívánságukat, reményeiket, ambícióikat, ha nem én? Egy társadalomban, mint ahogy egy jó regényben is, soha semmi nem történik spontán módon. Minden a történet logikájából, a szereplők természetéből következik. Az ideális rendőr nem a megtörtént eseteket oldja meg, hanem a bekövetkezőket akadályozza meg. Nem interpretál, hanem írja a szöveget.

Egy szekrénykéből elővett egy palack 12 éves *Aberlour single malt*ot. Az ön kedvence, ha nem tévedek, kacsintott rám. Kaptam valakitől, mit te-

hetnék, tudja, milyen a nép. Ha engem kérdez, azt mondom, ez egy szép szokás. Civilizált, végre. Valaha halott állatokat hoztak élénk... Vagy gyerekeket, ami még rosszabb. Észre kell venni a haladást: mégiscsak jobb, ha whiskysüvegeket hoznak, mint ha ökörszívet. Most azonban közeledünk az Európai Unióhoz, és ez a szép szokás, mint annyi más is egyébként, ki fog halni. Merthogy ez állítólag korrupció lenne. Én ismerem a korrupciót, azt elhiheti. Ez, emelte meg a whiskyspoharát, ez bizony nem korrupció.

Látja, ezért is hívtam. Nem a korrupció miatt, mondta nevetve, hanem az Európai Unió miatt.

Elindult, ahogy azt mondani szokás, a csatlakozási folyamat, és én kénytelen vagyok Európába utazni különböző biztonsági konferenciákra. Ott, persze, beszédet kell mondani. Összejövünk ott mi, a pásztorok, és egymásnak arról beszélünk, miért fontos, hogy a nyáját jól felügyeljük.

Na mármost... én hiú ember vagyok, ez érthető. Nem szeretnék ezeken az összejöveteleken hülyeségeket felolvasni. Van egy csapat tanácsadó, de őket csak egy valamire használom: megkérdezem a véleményüket, és aztán pontosan az ellenkezőjét csinálom annak, amit tanácsoltak. Sajnos, arra nincs időm, hogy magam írjam a beszédeimet. És itt végre elérte az Ön szerepéhez, nem szép tőlem, hogy ily sokáig tartottam bizonytalanságban. Régóta követem a szövegeit. Talán még azt is lehetne mondani, hogy hűséges olvasója vagyok. Önmagamra emlékeztet, még fiatal koromból. Az Ön téveszméi szépek, és szépen meg tudja indokolni őket, nem mindennapi tüzzel és meggyőződéssel. Ez vonz leginkább a szövegeiben. Ne vegye zokon: jól tudom, hogy nincs igaza, de még engem is majdnem meggyőz saját igazáról. Ez egy ritka adottság, és ki tudnám használni. Így aztán van egy ajánlatom az Ön számára. Hagyja a francba az újságírást. Az újság úgyse ír semmi fontosat, és megoldani se lehet semmit újságpapíron. Írjon nekem. Legyen a *ghost writerem*. Természetesen, nem kell munkába járnia, végtére is, az Ön dolgozószobája a munkahelye. Ha Podgoricába szeretne költözni, bérelünk Önnek egy lakást. Ha nem szeretne, megállapodhatunk a telefonon történő kommunikációban. Úgyse marad titokban semmi, mindent lehallgatnak, beleértve a mi beszélgetésünket is. A fizetés nem nagy, az állami hivatalnokok, ahogyan azt jól tudja, nem gazdagok, de mindenképpen magasabb annál, amit jelenleg keres. Ennyi. Ez minden. Nincsenek rejtett feltételek, nincs vérrel aláírandó szerződés. Tiszta, szigorúan üzleti viszony. Mit szól, kérdezte, és közben töltött még egy pohár whiskyt.

Azt válaszoltam, hogy gondolkodnom kell. Nem is számítottam másra, mondta, nem is alkalmaznék egy kapkodó bolondot. Kikísért az ajtó-

ig, és búcsúzóul azt mondta: tudja, a megbeszélések után, legyen az bármilyen fontos is, nem szoktam arról gondolkodni, hogy mit mondhattam volna még. Csak egyre gondolok mindig – hogy mi lehetett volna az, amiről *nem beszélek*.

Goran később azt mesélte, hogy a miniszteri irodából *megváltozva* jöttem ki – ezt mondta.

A hazafelé vezető úton hallgattam, mintha valami fontosról gondolkodnék. Tulajdonképpen egy tompaság ereszkedett rám, távol kerültem minden gondolattól és minden érzéstől, és így roppantul jól éreztem magam, azt kívántam, bárcsak ez az állapot örökké tartana. Az autóban megvártam, amíg Goran eladta a kábítószer, és egyetlen szó nélkül hazaindultunk. Meghívtam magamhoz egy italra. El kell vinnem a tesómat a boltba, megígértem, este találkozunk, mondta.

Beléptem a szobámba, és figyelmesen megszemléltem. Egy rozoga franciaágy, rajta vegyítisztításért kiáltó tarka takarók. Egy kopott plüssfotel. Egy faasztal, egy csikkekkel teli hamutartó, poharak, a tegnapi ital maradékával. Képek a koszos falakon.

Minden a helyén volt. Minden ugyanolyan volt.

Semmi sem volt már ugyanolyan.

8.

Az újságok hetekig cikkeztek a kinevezésemről. A tárcaírók bő lére eresztve bölcselkedtek az értelmiség és a hatalom viszonyáról, a szabad újságírás eszméjének általam elkövetett árulásáról. A civil szervezetek aktivistái hosszú nyilatkozatokban szörnyülködtek a rendőrségnek dolgozó újságírón. Egy író, aki az én bukásom dimenzióit kívánta ábrázolni, elmesélt egy anekdotát Goethéről és Beethovenről. Sétáltak egyszer, írta, ezek ketten egy erdei ösvényen, amikor ellenkező irányból arra jött kocsin a herceg. Goethe, ha jól emlékszem, vagy mégis Beethoven volt?, félreállt, hogy utat engedjen a lovaknak, amelyek félelmetes sebességgel közeledtek felénk, Beethoven pedig, vagy Goethe volt?, nem mozdult egy tapodtat se. Amikor a kocsi elrobogott mellettük, Beethoven, vagy mégis Goethe volt?, fölrota a barátjának, amiért félreállt a hatalmasság és annak lovas kocsjá elől. A világ tele van hatalmasokkal, mondta Goethe, vagy Beethoven?, de csak egy Goethe van, vagy éppen egy Beethoven. Ennek az idiotának *mailben* mondtam köszönetet. Nem vagyok benne biztos, hogy Goethének tart, vagy esetleg Beethovennek, de akárkinek is, örök hálával tartozom Önnek – még soha senki nem mondott nekem ennél szebb bókot.

Ha csak egyetlen pillanatig is áldozatként látnám magam, akkor az egész ügyet egy médiában lefolytatott lincselésnek nevezném. Én azonban

nem vagyok hajlandó áldozattá válni, és semmi sem taszít jobban, mint az olyan emberek, akik naphosszat csak a megkurtított jogaikra panaszkodnak. Ezért is esik oly nagyon nehezemre ebben a világban élni, ahol mint-ha mindenki csak azt szeretné, hogy áldozat váljon belőle.

Lévén így igaz, a média hirtelen aggodalmát szerény személyem iránt nagy disznóságnak tartottam. Egy vödör mosléknak, amelyet két maffiózó borított a fejemre, annak a két lapnak a tulajdonosa, amelyeknek dolgoztam, mielőtt elfogadtam volna Mandušić ajánlatát. Hogy a nagy semmittevéstől vagy pusztá emberi gonoszságból, de ez a két bűnöző megsértődött azon, hogy nem akartam tovább dolgozni náluk azért az aprópénzért, amit fizettek. Mandušić többet nyújtott nekem a támogatásnál – kaptam tőle egy listát azoknak az úgymond közéleti figuráknak a nevével, akiket vagy nyíltan, vagy titokban, az említett tolvajok pénzelték. Ez a lista érdekes átfedést mutatott azoknak a nevével, akik az újságokban köpködtek rám. És ami még fontosabb: a közszereplőknek azzal a listájával is, akik Mandušić titkosrendőrségének a fizetési listáján is rajta voltak. A közéleti szerepet vállaló értelmiségiek titkosrendőrök is voltak, és fordítva. A szabad újságírók kémek voltak, és fordítva. A független média a titkosrendőrség szócsöve, a lapokat rendőrök szerkesztették, a lapszerkesztők pedig rendőri feladatokat végeztek. Ki a fene érti ezt, vontam le a következtetést, és örvendeztem, hogy végre eldöntöttem: nem veszek részt a közéletben, ami úgyse volt más, mint egy nyilvánosház, a legrosszabb fajtából, ahonnan azok házába, akik voltak olyan óvatlanok, és fellapoztak egy újságot vagy bekapcsolták a tévét, folyamatosan ömlöttek a legveszélyesebb vírusok és a legrondább betegségek.

Akiket az a szerencsétlenség ér, hogy ír róluk az újság, az emberek rászállnak, mint szarra a legyek. Az ember neve megjelenik nyomtatásban vagy a tévéhíradóban, és másnap már nem tud úgy végigmenni az utcán, hogy meg ne állítsa valami fontos mondanivalóval egy-egy nyomorult. Akár szidják, akár, ahogy ők gondolják, támogatják, az ember egyaránt piszkosnak és büdösnek érzi magát. Nincs semmi, ami ezt az undorító, láthatatlanul bűzlő aurát el tudja tüntetni az emberről, csak az anonimitás. De azt nehéz visszaszerezni, különösen egy olyan kis országban, mint amilyen Montenegró, ahol, sajnos, az embereknek jó az emlékezőtehetsége, semmittevők, és a végtelenségig rosszindulatúak. Egyszer éri az embert dicsőség – vagy éppen szégyen, teljesen mindegy –, és azzal a bélyeggel kell élnie élete végéig.

Amikor a nagy, fekete döglégy egy reggelen, a korai órákban, még mielőtt a kukások elvitték volna a szemetet, odakoppant az ajtóhoz, és be is mutatkozott: *Tripko bátya vagyok, a nagyanyád testvére, hát nem emlékszel?*, tudtam, hogy ennek a fele se tréfa.

9.

Előtte való éjszaka Goran, Marija és én eltüntettünk két palack Cardhut, amit Mandušić küldött. A whisky még éjfél előtt elfogyott, és, sajnos, a házban nem volt más néhány sörön kívül. A boltok télen ebben az időben zárva vannak, így nem maradt más hátra, mint hogy Ramiz szomszédot hívjam segítségül. Olyan ember volt ő, akiben nagy szükségben is meg lehetett bízni. Nem kellett ezer évig várni a megmentőnkre. Öt perc se múlt el, és Ramiz beesett az ajtón egy karton Rubin vinjakkal. Hallgassatok rám, gyerekek, mondta akadozó nyelvvél: jó a whisky, de mindig kevés van belőle.

Ramiz havonta valami aprópénzt kapott Svédországból nyugdíj vagy szociális ellátás gyanánt, ez soha nem derült ki számomra. Elmondása szerint a békés öregkort úgy szolgálta meg, hogy Stockholmban meglátott egy nyitva álló aknát, gyors fejszámolás után döntött, beugrott, és aztán beperelte az államot. Télen-nyáron egy börmellényben járt, amelyre ráhímeztetett két betűt: RM. Ez annyit jelentette: a Rubin manökenje. Büszkén viselte ezt az önmagának kiosztott címet, és hű maradt az eszméjéhez élete végéig, miután áteresztett a máján több teherautó-rakomány Rubin vinjakot.

Így történt, hogy amikor *Tripko bátya, a nagyanyám testvére* fölébresztett, meglehetősen részeg voltam. Soha életemben nem láttam még azt az embert. És ennek így is kellett volna maradnia. Berontott a házamba, kávét kért, és miközben az én fejemben légkalapácsok zuhogtak, belekezdett a monológjába, amiért egész Višegradból idevonszolta fonnyadt hátsóját.

Jó fél óra hosszat folyt belőle a fos, de már az első mondata után, nem, már az első szava után, nem, már az első foghíjas (ha nem tévedek: bal kettes) aranyfoggal tarkított mosolya után világos volt: Tripkónak pénz kell.

Višegradban borzasztó háborús bűnöket követtek el. Akit érdekel, de kevés ilyen ember van, ma már többé-kevésbé mindent megtudhat az eseményekről. Egy dolgot azonban nem szokás megemlíteni, és ezért nem tudom nem a képmutatást okolni, amikor a háborús bűnök kerülnek szóba. Nemcsak az a szörnyű a háborús bűnökkel kapcsolatban, hogy megöltek egyes embereket, hanem hogy egyeseket – nem öltek meg. Tripko bátyát például, gondoltam ezen a reggelen.

A bácsi, fogadnék rá, ott állt oldalt és tapsolt, miközben a muszlimokat gyilkolták a Drina túloldalán, már ha nem asszisztált a hóhérok. Nem volt kétséges: ez egy ilyen pofa. Egyetlen pillantással föl lehetett mérni és rekonstruálni Tripko egész életét, ennek az értéktelen egzisztenciának minden részletét. A Jugoszláv Néphadsereg alacsonyabb rangú tisztje, ko-

rán nyugdíjba vonult, hetvenévesen is egészséges, mint a makk, egész életében nem csinált soha semmit, a felesége dolgozott rá, akit addig vert és csalt meg pincérnőkkel és pénztáros kisasszonyokkal, amíg az asszony bele nem halt egy szívrohamba. Elolvasta az újságban, hogy egy rokon, a legközelebbi rokona, ahogy ő mondta, fontos poszthoz jutott, és jött kuncso-rogni egy kicsit. Ki fog segíteni, ha nem testvér a testvérnek, bölcselkedett, és szürcsölte a kávé.

Hallja, bátyám, mondtam neki végül, nem vagyok benne biztos, hogy ismerjük egymást, de ez végül is nem jelent semmit. Nézze: a pénz nem gond. Ugyanis nincs pénzem. De még ha lenne is, nem adnék. Ha esetleg emiatt könnyebb lesz: nézzen itt körül, vizslassa meg ezt a lyukat, amelyben élek. Látja itt a pénznek bármi nyomát?

A bácsi ekkor fölegyenesedett, és rám vetette mélységes gyűlölettel teli tekintetét. Te kis szardarab, mennydörögte, azt hiszed, lerázhatsz, mint kullancsot a nadrágszárról? Nincs pénzed, mi? Funkci vagy, de nincs pénz? Azt hiszed, Tripkónak tollas a háta? Nem ismered te Tripko bátyádat, kisfiam. Megbassza Tripko bácsi az anyádat. Ez a ház, ez a lyuk, ahogy te mondod, amelyben élsz – az enyém. A nagyanyád hagyta rád, azt hiszed? De a te nagyanyád nem a nagyanyád. Az én nővérkém, Isten nyugosztalja, sajátjaként nevelt föl, mert nagy szíve volt, nagyobb, mint Oroszország, noha nem voltál se rokona, se senkije. De nem is fogsz te itt terpeszkedni, a tengeren, abban, ami az enyém, miközben én a Drina mellett rohadok harminc négyzetméteren. Ha este nyugovóra térek, nem tudom, nem arra ébredek-e reggel, hogy elvitte mindenemet a víz. Hogy merészelsz így beszélni velem?!

Medvetermetű ember volt, nyakon ragadott és falhoz nyomott. Beleszigte az arcomba: más házában laksz, az enyémben, és még baszogatni mersz? Okosnak képzeled magad? Azt hiszed, jobb vagy nálam? Anyád kurva volt, apád meg szörnyeteg, te fattyú!

Így beszélt Tripko, a *régi vágású úriember*: jól gondolta, hogy minden érvelés, legyen logikailag és retorikailag bármennyire erőteljes, még gyilkos erejűbbé válik, ha megtámogatják megfelelő mértékű nyers fizikai erővel. Végül az ágyra dobott, mintha plüssjáték lennék, majd, mint egy hatalmas, dühöngő, fejlődésében megtorpant fiú, elhagyta a házat, becsapva maga mögött az ajtót. Majd még hallasz felőlem, kezdhetsz csomagolni, mert repülni fogsz a házamból!, hallatszott még ordítása a teraszról.

Behunytam a szemem az ágyon fekve. Mielőtt elnyomott volna az álom, az futott még át az agyamon, hogy mennyire váratlan és félelmetes volt az a „megbassza a bácsi az anyádat”.

Soha többé nem találkoztam Tripko bácsival. Az ügyvédje sem jelentkezett. Egy írásbeli följelentéssel vagy kilakoltatási igénybejelentéssel.

Mint ahogy Tripko se ért soha haza, Višegradba.

Úgy tűnt, a szomszédjai riasztották a rendőrséget, amikor két hét múlva se tért vissza Montenegróból, ahova, ezt megsúgta nekik, fontos ingatlanügyek miatt ment. Az újságok megírták, hogy az autóját megtalálták a Pivai-tó mellett, egy alagút előtt a boszniai határ és Plužine közötti úton. Noha a bűvárok nem találták meg a testét, a nyomozás kiderítette, hogy Tripko öngyilkosságot hajtott végre: a tóba ugrott. Búcsúlevelet nem találtak. A montenegrói út részletei nem derültek ki, közölte a rendőrség.

Eltűnt Tripko és vele a veszedelem, hogy esetleg elveszítem a házat. Milyen szép, milyen helyes kis *happy end*, gondoltam első körben. Az ám, hazám! Csak egy *happy end* van, az Apokalipszis, de az is csak ígéret formájában. Minden más csak lehetőség, egy végtelen *open ending*, semmit meg nem oldó megoldások sora, amelyek csak tovább-bonyolítják az egyébként is elviselhetetlenül bonyolult dolgokat. Ha valaki azt mondja nekem: „de hisz ez egyszerű”, arra gondolok: hát persze, haver, minden egyszerű, ha egyszer fogalmad sincs semmiről. Ha nem tudsz semmit, és nem is gondolkodsz, minden érthető: minden „egyszerű”.

Miközben minden, ami létezik, túlzottan bonyolult a mi értelmi képességeinkhez képest. Minden, amiről azt hiszed, hogy ismered, ha *csak egy kicsit meggondolod*, ha még egyszer végigpörgeted saját föltételezéseidet és meggyőződéseidet, olyan hatalmasnak és titokzatosnak fog tűnni, mint a Szfínx.

Megpróbáltam, megtettem minden tőlem telhetőt, de nem tudtam elfelejteni Tripko szavait. A tűz, amelyet a pusztulásnak ez a dühödt próféta okozott, fölperzselte világom nyugalalmát. A békéből és közömbösségből csak a hideg füst maradt, alatta ott füstölgött a táj, amelyen létezésem próbáltam egyengetni.

Mi az ördögöt jelentett az, hogy nem vagyok rokona a nagyanyámnak? Vajon ez a vitathatatlanul gusztustalan ember tényleg képes lett volna ilyen leplezetlen gyűlöletet érezni nővére lánya iránt? Mit véthetett ennek az embernek szerencsétlen anyám, akiről a nagyanyám csak és kizárólag úgy beszélt, mint szentről és mártírról? Miért írtak az újságok Tripko Pavlović eltűnéséről? Nem Hafner, hanem Pavlović. A fotókon, amelyekkel a cikkeket illusztrálták, *Tripko bátya* volt. Ő volt az, más családnévvel.

Miért nem említette a nagyanyám soha a fivérét? Miből következik a közeli rokonok különböző családneveiből eredő kalamajka? Mit hallgatott még el előlem az a jóasszony?

11.

Miután Tripko elhagyta a *bázamat*, hogy átadja magát az enyészetnek, átaludtam az egész napot, és a következő éjszakát. Nagyanyám sírja mellett ébredtem. Két túlfizetett, lusta munkás volt a társaságom, akik, nekem legalábbis akkor úgy tűnt, egy egész örökkévalóságig ásták a sírt. Senkit se értesítettem, jutott eszembe, hogy meghalt a nagyanyám. Nem nyomtattam gyászsjelentést, természetesen azt a hallatlan perverziót se engedtem meg, hogy a halálának híre bekerüljön a lapokba. Noha a temető ismeretlennek tűnt, tudtam, hogy Barban vagyok. Ebben a városban nem ismertem senkit, így biztos lehettem benne, hogy senki nem jelenik majd meg hívatlanul, és nem ront el mindent – így gondoltam a temetés részletein tűnődve, tudom.

A sírásókat bőkezűen megfizettem. Ők ezt félreértették – azt gondolták, kötelességük úgy tenni, mintha mélységesen megrendítette volna őket a halála. Még amikor már betemettük, akkor se tudtam őket elzavarni a sír mellől. Ott álltak, és mint valami eszelősök, hányták a keresztet. Szegény asszony, mondta az egyik, senki még csak a sírjához se jött el. Legyen neki könnyű a föld, szerencsétlennek, mondta a másik. Én kétségbeesetten kívántam, hogy végre egyedül maradjak, de ők csak álltak ott tovább. Ahelyett, hogy elmentek volna, újabb és újabb népi bölcsességeket izzadtak ki magukból. Ez végül komikussá vált, ami törvényszerű volt, hiszen a temetések maguk is komikusak, mint ahogy komikus minden olyan helyzet, amikor az emberek azt képzelik, komolynak és méltóság teljesnek kell lenniük, gondoltam, jutott eszembe. Ez eszembe juttatta, hogy a legszebb, amit egy emberről mondhatunk, az annyi, hogy egyszer mégis meghal majd, és nem zavar bennünket többé. Végül még egyszer ki kellett őket fizetnem. Csak ekkor voltak hajlandók elmenni. A temetőben, a halottak között, az ember a tudás forrásánál van, jutott eszembe, hogy ezt gondoltam azon a napon, Barban. A temetőben már első blikkre megtanulható mindaz, amit az életről tudnunk kell – azt tudniillik, hogy meghalunk. Leültem nagyanyám sírja mellé, egy kőfalra, és rágyújtottam.

A szél néhány hópehelyet sodort az arcomba. Körbenéztem – egyedül voltam a temetőben, amely onnan a világ mind a négy tája felé terült el. A kőkeresztek sora a látóhatárig nyúlt, ahol fenyegetően gyülekeztek a fekete felhők. A háború minden dolognak a nemzője, gondoltam. A halottak serege az égi seregek ellen. A völgyön végighömpölygött a mennydörgés. A teremő és én a természetnek ezt a hanghatását egykedvű hallgatással fogadtuk. Akármerre néztem, keresztet láttam, magasakat és méltóság teljeseket, amelyek halálukban megjelölték a megaláztatásban és engedékenységben elmúlt életeket.

Körülöttem, a kristálytisza emlékezetben, amely nem az enyém volt, ameddig csak a szem ellát, amely nem az enyém volt, a jövő terült el.

Amikor végre megpillantottam a saját szobám ismerős környezetét, sietve felöltöztem, és kisettem a szikrázó napfényre. Az Óváros alatti temetőbe siettem, ahová a nagyanyámat temettem, a városi temetkezési vállalat két alkalmazottjának és nagyanyám néhány barátnőjének társaságában, akik azóta maguk is elhaláloztak. A nagyanyámat augusztus 5-én temettük, nem télen, és nem Barban, hanem Ulcinjban, nem egy viharos, hanem egy forróságba fulladó napon, nem közönyösen, hanem mindazzal a fájdalommal, amelyet egyáltalán képes voltam érezni. Az idős hölgyek, a barátnői, beszédekkel mondtak, amelyeket végigsírtam, és amitől ők elérzékenyültek. Még a sírásók is nekiálltak vigasztalni, annyira sírtam. Emlékeztem minderre. És mindebben hirtelen nem voltam már biztos, mert az az emlék, amely reggel óta a hatalmába kerített, hirtelen erősebb, tisztább volt az én saját emlékemnél.

Elszaladtam a temetőbe, hátha kiderítem, mi is az, amire nem emlékszem. Nagyanyám sírja előtt állva egy pillanatra megkönnyebbültem. A sírkövön az ő neve állt, Olga Hafner, született 1930. május 9., meghalt 2003. augusztus 5. *A síremléket állíttatta szeretett unokája*, ez volt a kőbe vésvé.

12.

Amikor hazaértem, a földre szórtam a nagyanyám összes fényképét, és nekiláttam újra végignézni őket, olyan részlet után kutatva, amely megerősítené a gyanút, amelytől nem tudtam szabadulni. Magamban, mint valami létfontosságú vizsga előtt, ismételtetem a családom történetét.

Anyám nem hallgatott nagyanyámra, aki könnyögött neki: ne menj el ezzel az emberrel. Beleszeretett az apámba, a szemrevaló katonatisztbe, aki egy háromszorosan kitüntetett szarházi volt. A bátorsága ölte meg. Elment Líbiába, és ott meg is halt, legalábbis gyanúsnak mondható körülmények között. Amikor megtudta, hogy az anyám terhes, felmondott a hadseregben, és eltűnt. Olyan ember volt, aki egyetlen ellenségtől sem félt, aki a lángokban álló tankból két bajtársát is kimentette – ez volt az első kitüntetése, üldözte és tetten érte az emigrációban működő uszதாக által az országba küldött merénylőket – ez a második, és saját testével védte meg tábornokát, akire egy megzavarodott koszovói katona rálőtt – és ez, végül, a harmadik. Mégis, előlem, aki még meg sem születtem, fejvesztve elmenekült. Amikor megtudta, hogy öt hónap múlva megérkezem, egy szempillantásnyi időt sem vesztegetett tovább. Mindent feladott – hírnevet, barátokat, a nőt, akiről azt állította, szereti, és Görögországba emig-

rált, ahol beállt egy amerikai félkatonai alakulatba. Líbiába küldték őket, onnan nem tért vissza. Nevét ritkán emlegettük a házunkban. A nagyanyám gondoskodott erről. Szörnyű történeteket mesélt nekem erről az emberről, ezért örültem annak, hogy soha nem fogom megismerni.

Anyám közlekedési balesetben halt meg, Németországban, nem sokkal a születésem után. A nagyanyám akkor felmondott a rendőrségen, ahol tisztviselőként dolgozott, és nekem szentelte egész életét. Visokóból, ahol születtem, Ulcinjba költöztünk, nagyanyám családi házába. A családja, így mesélte, Izmirből származott, a Messiást, Sabbataj Cvit követve érkeztek Ulcinjba. Cvi kíséretében voltak, amikor a Messiás, a követőivel együtt, behajózott Pristanba, a császárság eldugott szegletébe, ahova a szultán dugta el őket, amikor Cvi jóslatai irracionálisakká váltak, és a Messiás túl bolond volt már ahhoz, hogy meg lehetett volna vesztegetni, viszont túl híres ahhoz, hogy el lehetett volna tenni láb alól – de veszélyeztette a szultán trónját. Zsidók voltak: számukra ez csak egy újabb száműzetés volt. Cvi tíz évvel Ulcinjba érkezésük után halt meg. Követői ott maradtak, őrizték a sírját, várták, hogy beteljesüljön a jóslata, és feltámadjon. Nagyanyám távoli őse, aki fölépítette azt a házat, amelynek a romjain az 1979-es földrengés után fölépült az, amelyikben mi éltünk, mesélte a nagyanyám, azon kiválasztottak között volt, akik Cvit leeresztették a sírba, amelyből a mai napig nem támadt föl.

A nagyanyám és én boldogan éltünk Ulcinjban, kettesben, mindaddig, amíg egy forró napon, amikor fújt a száraz jugó, el nem árulta őt az a jó szíve. Azt a bánatot, amelyet a temetése utáni néhány napban éreztem, hamarosan fölváltotta a tökéletes szabadság érzése. Nem volt már senki, akit szerettem volna, és nem volt senki, aki engem szeretett. Nem volt adósságom senki és semmi iránt. Az én életem csak az enyém volt. És én őt fiytinget se adtam volna érte. A jövőben semmi nem várt rám, amit kívántam volna. A múltban sem állt ott semmi, amit mások elvártak volna tőlem, aminek a rabja lettem volna. Minden a jelen volt, alkohollal, lustálkodással és közömbösséggel kipárnázva. Miért kutakodtam volna a múltban, amikor minden, amit találhattam volna, veszélyeztethette volna a tökéletes szabadságot, amelyben éltem?

Azzal a néhány mondatával azonban Tripko bácsi mindent elrontott. Elültette bennem a gyanút, amelytől nem tudtam megszabadulni. Soha nem foglalkoztam a származásommal, úgy neveltek, hogy ne kérdezősködjek a családomról, és ne gondolkodjam rajtuk. És most mégis oda jutottam, hogy az egyik szerencsétlenségtől a másikig tántorgó családom történetének felületes, fakó szerkezetét tanulmányoztam, azt a történetet, amelyen hirtelen tátongó mélységek nyíltak meg, azt, amely hirtelen rosz-

szul összetákolt és nem túl szavahihetően elmesélt mesének tűnt. Hogyan is tudtál ebben hinni, tettem föl magamnak a kérdést, miközben tudtam a választ: úgy, hogy hinni akartam. És ez elegendő volt: ez mindig elegendő. Minden, amiben hiszünk, csak egy mese. Bizalmunk nem a mese meggyőző erejében rejlik, hanem a mi határozottságunkban, hogy vakok maradjunk minden bizonyítékra, amely semmissé tenné a történetünket. Ha egyszer eldöntjük, hogy utánajárunk az igazságnak, minden összeomlik. Az igazság mindent fölborít, mindent elsodor: mint a földrengés, mint az árvíz. Amikor megjelenik a gyanú, mindennek vége: mindaz, amiben hittünk, mindaz, amiben hajlandóak voltunk megbízni, mindaz, amire a saját egzisztenciánkat építettük, semmivé válik, és csak bűdös iszappal borított romok maradnak a helyén.

13.

A fotók, amelyeket több százszor átnéztünk a nagyanyámmal – ő és az anyám egy régi májusban, ahogy a visokói házunk kertjében, a cseresznyefa alatt kávéznak; ő és anyám az Ilicán, apámon vitatkoznak: nagyanyám anyám vállán tartja a kezét, anyám átnéz rajta, mellettük épp egy villamos húz el, egy idősebb úr, a cukrászdából kilépve, kalapot emel és meghajol előttük; ő és anyám a brüsszeli La Plaza hotel előtt, ahol két kellemes éjszakát töltöttek, hogy kávé és száraz keksz mellett hosszasan beszélgesenek a látott Magritte-kiállításról; ő és anyám Londonban, a Red Lion Square-en, Cromwell titkos sírját keresve; ő az Ohridi-tó mellett sétálva; ő a barátnőjével a Bosna folyó forrásánál, Milutin kollégájuk nyugdíjas búcsúébédjén – ez a Milutin harmonikázott, és csalogányként énekelte a *sevdalinkákat*, és aki csalogányként, tehát énekelve halt meg nem sokkal később, az unokája születését ünnepelve, akire egy egész évtizedig várt, azt ismételve: „csak még megvárom, hogy megszülessen, aztán meg is halhatok”, ily módon boldogan halt meg, mint akinek a kívánsága teljesült; ő és én egy straduni sétán, ahova a hetedik születésnapomon vitt el, busszal, amely öt hosszú óra alatt tette meg az utat Ulcinjból Dubrovnikba; ő a lánya sírjánál, a Frankfurt melletti Kronbergben, ahol egy kis gyerekruha-butikban egy tengerészdzsekit vett nekem, amelyet én aztán megszállottan viseltem, amíg csak szét nem szakadt – a dzseki széthullásának állomásai több képen megörökítették; ő a müncheni repülőtér kávézójában, ahol Julius Meinel kávéit ivott tejjel, miközben egy bank tisztviselőire várt, amelyben anyám némi készpénzt takarított meg, és hagyott rám – ezt a pénzt a nagyanyám az én iskoláztatásomra szándékozta költeni, a pénzt, amelyet megevett a kilencvenes évek hiperinflációja; ő Oslóban, a tengerparton, ahova azért utazott, hogy teljesítse a lánya egyik kívánságát, aki

úgy halt meg, hogy soha nem látta a világ végét északon, amelyről egész életében álmódott – mindez immár nem gyermekek álomba ringatására szorgáló esti mese volt, mindez hirtelen nem volt több hazugságnál.

Ahelyett, hogy azt mondtam volna magamnak: állj!, hogy visszatettem volna a fotókat az albumokba, a helyükre, ahelyett, hogy elhessegettem volna a fölmerülő kérdéseket, és azokat is, amelyek az előbbiekből következtek, mert a kérdések, mint a baj, sose járnak egyedül, mindent egy hátizsákba gyömöszöltem és elrohantam Podgoricába, olyan határozottsággal, amilyennel csak vesztébe rohan az ember. Mandušić elintézte, hogy azonnal fogadjanak a bűnügyi csoportnál, ahol, azt ígérték, *a lehető legrövidebb időn belül* megvizsgálják *a bizonyítékokat*, így mondták.

A vizsgálat beigazolta gyanúmat: a gyanú mindig beigazolódik.

Minden fotó hamis volt. Alapos munka volt, mondták, mesteri. Egyetlen mester munkája. Mindegyik egy helyen készült, néhány nap leforgása alatt. Mintha valaki azt a feladatot kapta volna, hogy hamisítson megdönthetetlen bizonyítékokat családunk történetére. A nagyanyám nem volt se Oslóban, se Németországban, se Londonban, se Brüsszelben, vagy legalábbis ezeken a fotókon nem ott volt. Nem vitatkozott anyámmal az Ilicán, nem kávéztak vele Visokóban. Hogy ki volt az a fiatal nő vele a fotókon? Ki volt az anyám, Ida Hafner? Ki volt a nagyanyám? Az én nagyanyám volt? Ki a fene voltam én? Olyan sok kérdés, amelyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni, ha már egyszer megfogalmazódtak...

14.

Mit tehettem? Eladtam a házat, és Podgoricába költöztem, ahol a kapott pénzből egy lakást vettem. A nyomozást, amelybe belekényszerültem, a nyomozást, amelybe belesöpöpentem, nem lehetett Ulcinjből folytatni. A rendőrség közelében kellett lennem, amelynek a kapacitását Mandušić oly nagylelkűen a rendelkezésemre bocsátott. Az, amiről beszélsz, komoly szervezést és eszközöket igényel, mondta szűkszavúan, és odarendelte Todorović felügyelőt, akinek azt parancsolta, álljon a rendelkezésemre. Érdekes, mormolta, érdekes... Érted, ugye, hogy ez most az én gondom is, mondta, egy ember a közvetlen környezetemben, ilyen múlttal...

Az utam Visokóba vezetett, ahol állítólag születtem, és ahonnan, állítólag, a családom származott. Ott nem találtam semmi bizonyítékát a születésemnek. Semmi nyoma Hafner Olgának, Idának és Davidnak. A levéltárban azonban megtaláltam Tripko Pavlović anyakönyvi kivonatát, a templomban is a keresztlevelét. És neki volt egy Olga nevű húga.

Visokóból Višegradba utaztam. Egy motelban szálltam meg, ahonnan éjszaka kilopóztam, és betörtem Tripko lakásába. Különösebb keresés nélkül megtaláltam a fényképalbumjait. Tele sok közös fotóval róla és a nagyanyámról, Olga Pavlovićról.

Már másnap találkoztam Todorovićyal a Crna Gora Szálló kerthelyiségében. Megígérte, hogy bosnyák kollégáit kifaggatja Olga Pavlovićról. Kiderült, hogy Olga valóban rendőrségi hivatalnokként dolgozott, a személyi igazolványok kiadásán, a Hrasno rendőrőrsön, Szarajevóban, ahova még lányként költözött, és ahol a gimnáziumot is befejezte. Megbízható hivatalnok volt, mindenki kedvelte. A kollégái azt nyilatkozták, hogy meglepődtek, amikor 1983 augusztusában, alig négy hónappal a születésem után, úgy döntött, hogy idő előtt nyugdíjba megy. Milutin Zec, akivel egy irodában dolgoztak, azt mesélte, hogy miután nyugdíjba ment, *mintha a föld nyelte volna el*. Amennyire ő tudja, senkinek se jelentkezett később a kollégái és a barátai közül. Ő megpróbálta fölkatatni a régi címén, a Grbavica negyedben, a Lenin utca 103-as szám alatt. Olga lakásában azonban egy ismeretlen nő nyitott ajtót, aki Čajničból költözött oda. Nem emlékezett pontosan, de *mintha* Olga azt említette volna, hogy *a tengerpartra* költözik. Zec többé nem kereste, de sokáig bízott benne, hogy ez a derűs, jóra való asszony még föl fog bukkanni, később, ha megválnak azok a furcsa körülmények, amelyek belekényszerítették ebbe a titkolózásba, és, hangsúlyozta, ahogyan azt nekem a szarajevói nyomozók jelentéséből Todorović fölolvasta, ebbe a *rá nem jellemző udvariatlanságba*.

15.

Hónapok múltak el anélkül, hogy előbbre jutottam volna a nyomozásban, amely előtt mintha egy áthatolhatatlan, magas fal emelkedett volna, amely elválasztott engem magamtól.

Podgoricában az idő ragacsosan vánszorgott.

Ezek a hónapok úgy múltak el Podgoricában, mintha a Pokolban lettem volna. Podgorica a hamis költők, hamis akadémikusok, hamis újságírók, hamis polgárjogi harcosok, hamis politikai vezetők, a nemzet hamis atyjainak városa. Ez a város egy kupac hazugság a napégette legelőn.

Mindezt megelőlegezi az az egyszerű tény, hogy Podgorica hamis város. Sokszor eszembe jutott, hogy hallottam már sugárutak nélküli városokról, de egészen Podgoricába érkezésemig nem tudtam, hogy vannak sugárutak város nélkül is. A Podgoricában tapasztalható felfuvalkodott rútsággal együtt élni elviselhetetlen, ha az embert legalább némi jó ízléssel megáldotta a sors.

Podgorica óvárosát 1944-ben lebombázták a szövetségesek. Az egyetlen módja, hogy ezt az új Podgoricát szebbé tegyük, az egy újabb, legalább annyira romboló bombatámadás lenne.

A végtelenül kellemetlen város egyik kellemetlen helye a Crna Gora Szálló kerthelyisége volt, ahol hetente egyszer megbeszélésem volt Todorovičtyal, aki idővel egy rossz lemezjátszónak tűnt, egyre csak ugyanazt ismételte: nincs semmi újdonság, nincs semmi újdonság, nincs semmi újdonság... Végül már minden másról beszélgettünk, a fociról, a politikáról, a szeszekről, csak arról a munkáról nem, amelyet számomra el kellett végeznie. Todorovičnak, mint minden rendőrnek, kiváló tehetség volt arra, hogy ha akart, észrevétlen tudott maradni, és ezt a tulajdonságot én meg tudom becsülni, ha valakivel egy társaságban vagyok. Gyorsan kimerítettük a vasárnapi, aktuális eseményekre vonatkozó kommentkészletünket, és a továbbiakban csöndben ittuk a kávé és dohányoztunk, szemléltük a járókelőket, akik a Cetinjei Szent Péter sétányon araszolgattak, miközben körülöttünk libériás pincérek nyüzsgöttek, amelyek mintha egy időgépből másztak volna elő, egyenesen a Tito halála utáni első napokból érkezve a jelenbe.

A Crna Gora Szálló, állítólag, miniatűr másolata volt egy havanai szállodának, és a podgoricai trópusi hőségek idején a masszív kubai oszlopok árnyékában ülve az ember úgy érezhette magát, mintha valami szebb helyen lenne. A szálló bútorzata régi volt és funkcionális, a többi podgoricai kávéházzal szemben, amelyeket bőrfotelekkel és márványasztalokkal bútoroztak be. Itt erős török feketét szolgáltak föl, és tökéletes, egyszerű kalóriadús és üdítő Jellasics-kockát, ezt a horvát bánról elnevezett süteményt, meg édes, odakozmált tejszó hajazó ízű fagyalaltot, amilyent utoljára gyerekkoromban ettem.

A városi hatalom, amely, akárcsak Podgorica lakosai, a lehető legfelfoghatatlanabb ellenérzéssel viseltette mindennel szemben, ami szép volt, és aminek hagyománya volt, így végül engedélyezték, hogy a Crna Gora Szállót lebontsák, és helyére fémből és üvegből fölépüljön az új Hilton.

Miután megsemmisítették az egyetlen helyet Podgoricában, ahol az ember úgy érezhette magát, mintha nem is lenne Podgoricában, Todorovičtyal való barátkozásomnak is vége szakadt. Állítólag Guy de Maupassant hangosan és hiábavalóan tiltakozott az Eiffel-torony fölépítése ellen. Amikor elkészült, mert a fejlődést, különösen a felfelé való fejlődést, nem lehet megállítani, az újságírók észrevették, hogy Maupassant az Eiffel-torony éttermében kezdett ebédelni. Az ostoba újságírók, hiszen minden újságíró az, megkérdezték, nem képmutatás-e, hogy ő, aki az építkezés leghangosabb ellenzője volt, most naponta ott ül. Semmiképpen,

válaszolta állítólag: az Eiffel-torony az egyetlen hely Párizsban, ahonnan nem látszik az Eiffel-torony.

Podgoricában, bezzeg, mindig tudta az ember, hogy Podgoricában van – ez a város, mint a világ minden más förtelme is, folyamatosan és agresszíven közhírré tette saját létezését. Ezért a szükséges, ám még mindig elviselhetetlenül soknak tűnő minimális esetben hagytam csak el a lakásomat, Todorović semmitmondó beszámolóit telefonon fogadtam.

Nosztalgiára hajlamos ember vagyok, olyan, aki örömét leli a szomorúságban. Kevés dolog akadt az életemben, ami ennyi örömet okozott volna.

A podgoricai lakás foglyaként hiányzott a régi életem rutinja: az ismétlődések biztonsága, a rituálék vigasza. Hiányzott a meredek, keskeny sikátorok zsongása, ahol folyamatosan csorgott a közeli udvarokból kiáramló víz, ahol az asszonyok szőnyeget sikáltak, a gyerekek pedig olyan nyelven kiabáltak, amelyen én soha nem tanultam meg. Hiányoztak a fehér, féltojáshéjra emlékeztető sapkás öregek, ahogy ott ültek a cukrászdák előtt, kis sámlijukon, és dohányoztak, a foghíjas macskakövek kopogása a kerek alatt, és a müezzin hangja a magasból, ahogy alázatra szólít. Hiányzott a nyárdélután *wall of sound*-ja: a hisztérikus tücskök, a szomjas szamarak bőgése, az egész nyáron az olajfaligetekben legelő lovak topogása – aztán telente átterelték őket a Mandrára, ahol át kellett vergődniük a bozóton és haza kellett vonszolniuk a fát, amit gazdáik eladásra szántak. Hiányoztak a derűs februári napok, amelyeket tisztára fújt a bóra, a hideg, amelyet a szél a hóborította albán hegyekből hozott, a hideg, amelyben jól lehet gondolkodni, és jól lehet aludni. Hiányoztak a beszélgetések Gorannal, amelyek leginkább gyónásra hasonlítottak. És hiányzott Marija is, mindennél jobban.

Mimézis

Fordítói jegyzet Andrej Nikolaidis regényrészletéhez

Andrej Nikolaidis a tehetséges, egyre ismertebb fiatal montenegrói prózaírók egyike (Ognjen Spahićot, Balša Brkovićot, Dragan Radulovićot említhetném még, de tőlük alig olvasható valami magyarul). Az egyik regényéről Slavoj Žižek azt találta írni: „Ha volna igazság ezen a földön, akkor Nikolaidis könyve nagyobb bestseller lenne még James Patterson vagy John Grisham regényeinél is. Minthogy azonban nincs igazság a földön, legalább reméljük, hogy ez az örületesen olvasmányos könyv valamiféle isteni szeszély folytán mégiscsak hatalmas siker lesz majd.”

Újabb műveit szeretik metafizikai kriminek minősíteni, és Nikolaidis valóban mestere ennek a műfaji határokon mozgó zsánernek. Narrátorai gyakorlatilag alkoholisták, állandóan a törvényes és a törvénytelen között húzódó vonalon táncolnak, (ön)ironikus nihilisták, de egyéni igazságérzettel bírnak, és roppant kritikusak – szóval megvan a chandleri műfaj összes klasszikus motívuma, amely az olvasónál pozicionálhatja az író, ám Nikolaidis ennél mélyebbre megy, az emberi lét olyan mélységeibe és mocsaraiba, amelyek paradox módon magasabb régiókba emelik őt magát is, nem csak a regényeit – állandóan feszegetve egyébként azokat a korlátokat, amelyekbe az olvasók megpróbálják őt behelyezni.

Ez a negyedik Nikolaidis-regény, amelyet lefordítottam (sorban: a *Mimesis*, a *Fiam*, *Az eljövétel* és az idei könyvhétre várható *Kilenc*, mind a Gondolat Kiadó gondozásában), és a hosszú évek alatt szép lassan a bőröm alá bújt a szerző nyelve, látásmódja: nem véletlen, hogy annak idején szembejött velem a *Mimesis* egy könyvesboltban.

A négy regény mindegyikében megjelenik az apokalipszis motívuma, és mindegyik Ulcinjban játszódik, amelyet a szerző egyébként is a világ végének tart. *Az eljövétel*ben június van és havazik, a *Kilencben* özönvíz-szerű esők sodorják szemünk elé a város mocskát. A narrátorok szemszögéből egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg az apokalipszis indokoltsága, ugyanakkor jó alapot szolgáltat nekik arra, hogy az emberi természet-

ről elmélkedjenek, és arra cinikus megjegyzéseket tegyenek – a legkevésbé sem olyan képekkel szembesítve olvasóit (bennünket), amelyet azok a tükörbe pillantva látni szeretnének/szeretnének.

Márpedig a tükörbe nézés, az identitáskeresés is állandó motívuma a balkáni *black noir* fenegyerekének (a *Kilenc* a Kruno Lokotar szerkesztette *Balkan noir* sorozatban jelent meg, az Algoritam kiadásában), és az önvizsgálat labirintusában bolyongva bizony sokszor felülkerekedik az esszéizáló diskurzus a narráción – de Nikolaidisnél ez is olvasmányos és szellemes. Az elbeszélés fősdrától elkalandozó történetzálakat tulajdonképpen semmi nem indokolja, azok mégis (filozofáljon a narrátor akár a halálbüntetésről, akár a feminizmusról vagy az okkultizmusról, esetleg az örökös Beatles–Stones antagonizmusról vagy éppen az európai időfelfogás változásairól) gazdagítják, rétegezik a kisregényeket.

Csalódhatnak azok, akik a narráció felől próbálják meg fölfejteti a regény rétegeit, mert annak szétszabdalt szövete nem vezet semmiféle elfogadható és klasszikus végkifejlethez. Önmagam ellen beszélek, amikor azt javaslom: ne fordításban, hanem eredetiben olvassák (és ha esetleg a szöveg állandó toposzaihoz szeretnének igazodni, akkor egy-két pohár jóféle ital mellett).

Milovan Danojlić

Levelek Amerikába

Első levél

Szilágyi Károly fordítása

Mi lett a Parmaković fivérek vendéglőjével

Mr. Steve Petrovich, 2822 Lincoln Ave, Cleveland, Ohio, 43220 USA
Exp.: Mihailo Putnik, Stanko Pavić néphős u. 2. 11997 Kopanja, Jugoslavia

1977. augusztus 28-án, Nagyboldogasszony napján.

Hogy miért hanyagoltam el, kedves Petrović barátom, az utóbbi időben a levélírást? Az ám, miért is? Ha én erre válaszolni tudnék annak rendje s módja szerint, nagyon sok mindent el kellene mondanom az itteni állapotokról és lélekromboló hatásukról. Ahhoz, hogy az ember leüljön s akár egyetlen mondatot is összehozzon, valamicske önbizalomra és életkedvre van szüksége. A levélírás csak egy bizonyos pontig szórakozás, azon túl komoly, sőt veszélyes játék. Miközben tollunkkal szavakra vadászunk, s papírra tűzögetjük őket, a leírt dolgokat is bizonyos céloknak rendeljük alá. Ezúttal, kedves barátom, felülkerekedtek rajtam a dolgok, kisiklottak a kezem közül. Próbálom újra nekidurálni magam, nem megy: elszöknek, bujkálnak előlem a szavak. Mintha itt még a föld is lassabban forogna, mint odaát. Nem tudod, mikor és hogyan, de erőt vesz rajtad valami kéjes zsidbadság és az álomkór. Végül még élvezed is, mennyire beszűkült az agyad: elfelejtet, hova indultál, mit akartál, ne is juttassa eszedbe senki!

Igen, kedves barátom, megrészeget a fölöslegesség érzése, s ez a mámor neked, ott, teljesen ismeretlen. Minden apróságot fontosnak tartasz, számomra viszont még a legfontosabb is elveszti jelentőségét.

Hazajövetelem óta egyszerűen nem ugyanabban a században élek, amelyben te. Nyugatról kelet felé repülve az ember nemcsak a térben, az időben is halad: persze visszafelé. Aztán itt van köztünk az óceán is, amely

tömény sós párájával marja, emészti, sorvasztja emlékeinket és összekötő szálainkat. Nem ugyanazt látjuk, nem ugyanarra gondolunk. Csak szép anyanyelvünknek köszönhetjük, hogy ennyire is megértjük még egymást; ha angolul írnék, tán meg sem értenéd, mit is akarok mondani.

Azt hittem, a hallgatásom is elég beszédes lesz. Tévedtem. A szavak nélküli párbeszéd, tízezer kilométernyi távolságból, a legkülönbözőbb felreértésekre adhat okot.

Úgy döntöttem, ezután bővebben fogok írni mindenről. Legalább még egyszer próbára teszem azt az írói tehetséget, ami ifjúkoromban megvolt bennem, és amit, mindenféle hülye dolgokkal vesződve, időközben teljesen elhanyagoltam, s tartok tőle, el is veszítettem. Készülj föl tehát néhány jó hosszú levélre: ha a rest ember egyszer rászánja magát a favágásra, abba sem hagyja, míg ki nem vágta az egész erdőt. Átlapoztam az utóbbi két évben küldött leveleidet, és följegyeztem néhány témát, ami felől érdeklőd-tél, s amelyeket én, ilyen vagy olyan okból, eddig csak futólag érintettem. Megpróbálok egy kissé *mélyebbre hatolni* a dolgokba. Bátorít és ösztönöz a tudat, hogy figyelsz rám: igazán nem nehéz kielégíteni az olyan olvasót, akiről előre tudja az ember, hogy falja minden szavát.

A termékeny kapcsolat titka a türelem és a jóindulat, ebben pedig sem te, sem én nem szűkölködtünk soha.

Balkáni tespedés, mondod erre. Igazad van, csak nagyon csípős a nyelv-ed. Bizony, kedves jó Petrović barátom: igenis van valami komisz erő, amely rosszkedvet és csüggedést hoz ránk. Ezt örököltük, vagy ki tudja, milyen beteljesületlen álmunkkal van kapcsolatban, vagy azzal, hogy gyáván meghátráltunk valami ősrégi veszély előtt, s ettől gyerekes kétségbeesés vett erőt rajtunk, ami még ma is megmételjezi minden napunkat, s arra ösztönöz, hogy megbarátkozzunk a vereséggel, és belenyugodjunk veszteségeinkbe, sőt, büszkék legyünk rájuk, mintha Isten tudja, milyen nagy bölcsesség birtokába jutottunk volna. S ez a bölcsesség, ha közelebbről megnézzük, nem is valami eget verő dolog. Csupán abból a meggyőződésből áll, hogy bármibe fogjunk is, úgyszólván rosszul sül el, hogy nincs kiút, menthetetlenek vagyunk, s ha már így van, kár minden fáradságért, vessük a gyepelót a lovak közé!

Fűthet bármilyen lelkesedés, ha hazajössz, itt egy-két hónap alatt el-párolog. Akárhova fordulsz, mindenütt falba ütközöl. Itt, még ha látszólag mozdul is valami, a változás csak illúzió. Bármennyire megrésze-gített is egy cél, hamar kijózanodsz. És felismered a mindenekelőtt való és mindent túlélő siralmas mértéket. A mértéket, mely ilyen nyelvi mankók-ban jut kifejezésre: *annyi baj legyen, oda se neki, gond egy szál se, üsse kő, las-san a testtel!*

Hát hogy levelezzen az ember ilyen lelkiállapotban? Miről írjak? A dolgok és eszmék csak akkor érnek valamit, ha van köztük bizonyos feszültség. Az ilyen ihlető feszültségnek azonban nyoma sincs errefelé, sem az emberek, sem a dolgok között. Mindenki csak magának kapar, senki-nek semmi köze semmihez, ezért ne is kérdezd, bánja is ő, mi van, úgylis a könyökén jön ki minden, ne várd, hogy még írjon is róla!

A szerbek amúgy sem valami buzgó levélírók. Kelletlenül adnak hírt magukról, s csak akkor válaszolnak, ha feltétlenül kell. A levelet akkor is inkább ismerőseikkel vagy barátaikkal küldik el, mint postán. Jómagam Amerikában e tekintetben jócskán elfajzottam népemtől, megszoktam a rendszeres levélírást, idehaza jó időbe telt, mire újra beleszoktam az itteni gyakorlatba. Azután, vagy két éve, egyik-másik leveled felbontva jutott el hozzám, nyilvánvaló lett, hogy kettőnkön kívül más is elolvassa őket, ekkor végképp megelégettem a posta útján való levelezést. Úgyhogy ezt a levelemet, ha befejezem, dr. Ivanović viszi el neked, ha nem jön közbe semmi, október elején utazik Detroitba. Jó hosszúra tervezem, és mivel kényes és lehangoló dolgokról szándékozom írni, nem szeretném, ha illetéktelen kezekbe kerülne.

Míg az ember eljut odáig, hogy a levélírást leküzdhetetlen akadály-nak tekintse, sok más dologban is ellustul, és elhagyja magát. Levelezni azok szoktak, akik nyitottak a világ felé, készségesen fogadják annak minden jelzését. Hosszú ideig értelmetlen durvaságnak tartottam az emberi szót válasz nélkül hagyni. Ha valaki levelet ír neked, az annak a jele, hogy ragaszkodik hozzád, s ha neki szüksége van rád, akkor nyilván neked is szükséged van órá. A levelezés felértékeli az ember idejét, megnemesíti a haszontalanságokat, és értelmet kölcsönöz nekik. A levél megtiszteltetés. Jó szóra hasonló jóval vagy még jobbal válaszolni nem más, mint nemes figyelemre méltatni magát az életet. Az írásos érintkezés ezenfelül megkímél bennünket mindattól, ami az emberi kapcsolatokban túl spontán, túl közvetlen, a levélbeli közlés általában udvariasabb, visszafogottabb, mint a szóbeli. Leveleidben olyannak mutatkozol, amilyen lenni szeretnél, s nem olyannak, amilyennek e pillanatban lenned kell.

Továbbá: a szó, ha egyszer papírra veted, hozzáférhetővé válik minden írástudó számára. Ez a levél ugyan elsősorban neked szól, de – pusztán azáltal, hogy az *írás* egy formája – más lehetséges olvasókra is számít, sőt esetleg arra is, hogy egy szép napon netán nyomdafestéket lát. Igyekszem tehát minél gondosabban fogalmazni, te pedig, remélem, megbocsátod nekem egyik-másik erőltetett stílusmutatványomat. Tudom, az ilyesmi manapság nem divat, de mit tegyek, én már csak ilyen régimódi fickó vagyok: inkább legyen cirkalmas az episztolám, mint lompos.

Mi van a Parmaković testvérekkel, kérded, és azt panaszolod, hogy nem adnak magukról semmi életjelet. Nos, a kedvedért, fogtam magam, augusztusban átugrottam Prigrevicába, és elüldögéltem vagy két órát a vendéglőjük teraszán. Velem volt az unokaöcsém is meg egy parasztember, aki útközben csapódott hozzánk. Ebédet rendeltünk, megittunk egy-egy sört. A tulajokat nem láttam, nem voltak otthon. Egykutya, olyan, mint ha láttam volna őket. Az ott töltött két óra alatt a pincérrel váltott néhány szóból meg néhány apróságból mindent megértettem, amit kellett. S noha a Parmaković testvérpár színét sem láttam, és nem is beszéltem velük, bizvást mondhatom neked, hogy miért nem írtak, most már vagy öt éve, egy árva sort se. Mi a fészkes fülemüléről is írhattak volna, testvér, onnan az Isten háta mögül? Ezek vendéglősök, öregem, nem mazochista grafománok vagy világfájdalmas balkáni poéták!

Prigrevicából nem szokás levelet írni, pláne nem a nagyvilágba! A Prigrevica és földünk más tájai közti levelezésnek megvesztegethetetlen, természetfeletti erők állnak útjába. Hogy írjon az ember a semmiről? A semmi az semmi, s a legszívesebben csak gubbaszt a sarokban némán. A te sydney-i barátaid irántad táplált érzelmei nem változtak meg és nem múltak el: feltehetőleg valami valóságértlen emlékké változtak. A levélírás egyik nélkülözhetetlen feltétele, hogy fontosnak higgyed a körötted levő dolgokat. Mindössze két órát üldögéltem ott a vendéglő előtt, de a végén már magam is kételkedni kezdtem benne, testvér, hogy valóság-e mindaz, amit látok!

A vendéglőjük megyeget, szó se róla, hogyisne menne. Tönkre éppen nem mentek, ott még nem tartanak, de azt nem mondhatnám, hogy gyarapodnának. Prigrevicán ez már csak így van: csődbe nem mégy, de arról ne is áldodj, hogy befutsz, hogy feltörsz. Bármerre fordulsz, falba vagy mennyezetbe ütközöl, a talaj viszont szilárd, beomlástól nem kell tartanod. Sivár és olcsó mulandóság – egyfolytában ezzel vigasztalja s mérgezi magát a balkáni ember. Hát erről írjon leveleiben?

Odafelé menet, az Ajdučka šumāban beértünk egy vénembert. Mielőtt elmondanám, mit tapasztaltunk a barátaid vendéglőjében, hadd mutatom be neked ezt az öregot. Sovány, görbe lábú, szökdécselő járású, karjait erősen lóbálja. Prigrevica innen húsz kilométer, tömény erdő az egész, se ház, se fedél sehol, az úton elhajt mellette napjában vagy három terepjáró az Erdőgazdaság teherautója, de ő csak megy, baktat, leszegett fejfel, estig csak odaér valahová. Amikor megpillantja a kocsinkat, összegörnyed, mintha görcs állt volna a gyomrába. Elkezd hadonászni, kétségbeesetten döngeti a mellét: nézzétek, jóemberek, milyen szerencsétlen vagyok, ne hagyjatok magamra itt az erdő közepén! Vegyük fel, mondja az unoka-

öcsém. Lefékez, az öreg bekecmereg, mint egy kotlós. Meghúzza magát a hátsó ülésen, és mély hallgatásba burkolózik.

Elnézem a visszapillantó tükörben. Szeme vizenyősen csillog, kolduskönnnyel teli: csöppje le nem gördül, de föl se szikkad, csak remeg egyhelyben, percekig elül a szeme peremén, aztán nyoma vész. Kopott tisztizubony van rajta, vállán bujtató, mellőle rég letépték a váll-lapot. Fején is katonasapka, új divatú, felül csúcsos. Tűzoltó, éjjeliőr, portás? Zászlós, aki negyedszer is elhasalt a hadnagyivizsgán? Az ilyen szabású egyenruhát a hadsereg rég kiselejtezte; ha jól tudom, valamikor a háború utáni első években hordták. Megköszörülöm a torkom: Milyen rendfokozattal vonult nyugdíjba? Nem érti a kérdést, nem volt rendfokozata. És az egyenruha? Ajándékba kapta. Egy százados küldte a sógorának, ez a másik sógorának, az a nővérenek, a nővér pedig ágrólszakadt fivérének. Városból falura került ócska gönc. A szegény parasztnak minden jól jön, nincs az az uraságtól levetett holmi, ami ne úgy állna rajta, mintha ráöntötték volna. Kora? Úgy harmincöt és hetven között. Az arca korán megöregedett, vagy az ötvenet betöltve hirtelen esett össze és mumifikálódott.

Aztán mi járatban van erre felé, kérdelem tőle. A fogászhoz megy, mondja. Az ááá-nál elővillan negyedfél csorba foga. Úgy gondolta, megmenti azt a keveset, amit a skorbut meghagyott, annál is inkább, mert itt nálunk ingyenes a fogcsináltatás. Van-e valami rendes hely Prigrevicán, ahol meg lehetne ebédelni, kérdi tőle az unokaöcsém. Hogyne volna, fiam, áldjon meg a jóisten, hogyne volna, recsegi Csorba fog. Három is! Melyik a legjobb, kérdi az öcsém, és felém sandít, előzetes értesülést remél Parmakovicékról. Mind jó, mondja, de állítólag a *Két fivérhez* címzett a legjobb. Aztán mi jót lehet náluk kapni, faggatja az öcsém. Mindent, feleli az öreg, mindent, ami szemnek, szájnak ingere.

Leereszkedünk a Prigrevicába vezető lejtőn, egyenest a *Két fivérhez* elé. Meghívjuk az öreget is. Pislog, mint a miskolci béka a kocsonyában, nem számított ekkora megtiszteltetésre. Jön a pincér, rosszkedvűen, vérekes szemekkel. A főnök után érdeklődünk. Szerdán meg pénteken szokott benézni, mondja, ma hétfő van. Étlapot kaphatnánk?

Szó nélkül elének rak egy hatalmas, pazar nyomású, szétnyitható, fekete műanyag kötésű étlapot. A fényes lapon arany nyomású banán, alma, szőlőfűrt meg egy fej vöröshagyma: mintha valamelyik nyomdász kiborította volna rá a bőségszarut, aztán mi hova gurult, odapingálták. A fejlécen a házjelszava: *Összetartásban az erő!*

Nem voltam rest, lemásoltam az egész étlapot. Íme: kétféle ragu-, háromféle zöldségleves, marha- és sertéssonka, babfőzelék (zónaadag is), pacalpörkölt, főtt sertéscsülök (kilóra), hatféle főzelék (nálunk, ahol rendsze-

rint egyet se kapni, a babfőzeléket kivéve!), rostélyon sült oldalas, sertés-karaj, pleszkavica, borjúmirigy, bikahere, viking rablólhús két személyre, borjújáva Holstein-módra, hátszinszelet Mirabeau-módra, szűzermék Mumalo-módra, két személyre, hoppel-poppel, huszársaláta, szerb saláta, töltött káposzta, káposztafőzelék birkahússal, szerb sajt, juhtúró, meglepetés-palacsinta, diós pite, palackozott és folyó borok, skót whisky, francia konyak, fagylalt és jegeskávé. Kedves vendégeinknek jó étvágyat kívánunk, és köszönjük a látogatást. *A két fivér.*

Unokaöcsém az étlapot böngészi, a pincér vár. Az öreg zavartan fészkelődik, szokatlan neki ez a körülményes rendelés. A pincér ütemesen kopog a padlón a cipője talpával. Szeme zavaros és vészjósló, fehér inge meglehetősen koszos, hóna alatt jókora izzadságfoltok. Örökös kialvatlanság, zilált családi állapotok, s most még bennünket is ki kell szolgálnia! Jól belegázoltunk *emberi méltóságába!* Meg az a vén paraszt is: mit keres ez itt? Csakis a bátyánk vagy az apánk lehet – egy okkal több, hogy megvessen bennünket.

Ez, kedves barátom, nem is pincér, hanem maga a haidarábádi maharadza, akit ide száműztek Prigrevicába, s arra kényszerítik, hogy ilyen alantas munkával keresse meg a kenyerét. No de ennek hamarosan véget vet, akkor aztán ország-világ megtudja, ki is ő valójában! Földúltan néz ránk – ingét valójában a tömény boldogtalanság szennyezhetette így be. Hagyja, hogy végigolvassuk az étlapot, nem szól közbe, tőle olvashatjuk, ameddig jólesik. Az öreget mustrálgatja: ha rokonok vagyunk, nyilvánvaló, hogy mostanában kerülhattünk el faluról, s csak megjátsszuk magunkat! Inkább arra lett volna gondunk, hogy tisztességesen felöltöztessük a tatát. Úgy fest, mint egy istenverte madárijesztő! Olyan sovány, hogy már fonnyad a füle...

Ki mit kér, kérdezi az unokaöcsém, és föltekint az étlapból a mogorra, kedélybeteg főúrra. Gondterhelt arca láttán úgy dönt, nem él vissza tovább a türelmével. Kezdjük talán egy-egy orosz hússalátával! Az nincs, vakantja a haidarábádi maharadza. Akkor egy-egy bécsi vagy párizsi szelletet... Az sincs, jelenti ki büszkén őkegyelmessége. Tőkehús, darált hús – nincs. Hogyhog *nincs*, kérdi az unokaöcsém. A pincér hallgat: ha egyszer nincs, hát nincs.

(Csak így, egyszerűen, személytelenül. Mert nálunk a nincsnek sosincs gazdája. Odaát ha olyat találsz kérni a boltban, ami nincs, az elárúsító röstelkedve tárja szét a karját: Sajnálom, uram, ilyet *mi* nem tartunk. Vagy: *cégünk* ilyet nem árul. Franciaországban: Sajnos, uram, nem *szolgálhatok* vele, nem *tartok* ilyesmit. Itt meg: nincs! Nincs és passz! Nincs, mert nincs! A sors kifürkészhetetlen akaratából.)

Akkor minek hozott étlapot, ütközik meg az unokaöcsém. Kérték, válaszolja tömören a maharadzsza. Az unokaöcsém megértő: ajánljon talán maga valamit! A magázást külön megtiszteltetésnek veszi, arcán átsuhan valami tétova mosolyféle. A mi fajtánkat, testvér, kenyérré lehet kenni, csak tudni kell vele bánni. Viszont elég egy rossz szó, és rád borítja az asztalt! Nálunk nincs olyan, hogy fizess és vidd! Értenuünk kell emberünk nyelvén! Ha szépen szólsz hozzá, megosztja veled az utolsó falat kenyérét is, de ha a pincérre úgy nézel, mint pincérre, hát ő is pincérszámba vesz téged!

Babfőzelék van, közli halk, békülékeny hangon, esetleg, ha ragaszkodnak hozzá, kisüthetünk egy kis májat is roston. És a többi, ami itt áll?, bökök rá az étlapra. Az nincs, mondja, s úgy néz rá, mintha most látná életében először. Akkor minek ide étlap egyáltalán? Régebről maradt meg, mondja szomorúan.

Újra megnézem: az alján elmosódott keltezés: 1970. május 10. Azon a tavaszon jöttek haza Sydney-ből a Parmaković testvérek, s elhatározták, hogy nyitnak Prigrevicán egy ingyenceknek való vendéglőt, hazai és külföldi különlegességekkel, megmutatják, mi mindent lehetne itt csinálni, ha van hozzá elég pénz, ész és eltökéltség. Akkor nyomatták ezeket az étlapokat, melyekből ma is itt hányódik még kettő-három.

A trónfosztott maharadzsza elkacsázik a konyha felé. Megesik rajta a szívem. A legszívesebben utána iramodnék, és magam hoznám ki a megrendelt ételt. Inkább, mint hogy szótlantul nézzem, hogyan kínlódik, alázódik meg szegény feje.

Az öreg némán, szolgálatkészen hunyorog, nem érti, miről van szó. Neki nincsenek igényei, neki jó, akármit tesznek eléje. Szemében továbbra is ott csillognak a könnyek, ahogy büszkén hajtogatja: megmondtam, ugye, ami szemnek, szájnak ingere! Babfőzelék roston sült májjal – az ő savós szemének, cserepes szájának mi egyéb ingere lehet? Ráadásul a fogát is megcsináltatja az állam költségén – mi kell még a boldogsághoz?!

A vendéglő a kisváros szívében van, ormótlan, földszintes épület, bentömb felesel a török fogadókkal. Körötte bambán tesped az önnön mérgétől megrontott délután. Az egyik ajtón nesztelenül kúszik be a szürke semmi, a másikon ugyanúgy távozik az unalom. Panelfalak, alumínium ablakkeretek, műanyag borítású asztalok. Tíz nap sem kellett hozzá, hogy összeüssék az egészet, s most, hacsak bombázás vagy földrengés nem rombolja szét, itt áll majd az idők végezetéig.

Így építkezünk manapság, kapkodva összedobjuk az egészet. Nyoma sincs sehol megfontolt tervnek, átgondolt lépésnek, lelkes hozzáállásnak, sehol egy természetes, tiszta vonal. Az alapanyag is félkész termék, vedd

meg olcsón, csapd össze hűbelebalázs módjára, és már jöhet is a következő! Hova lettek a régi mesterek, mivé lett a hajdani szakmai virtus, hol vannak a jól ismert hajlatok, árnyékok és domborulatok, melyeket annyiszor megcsodáltunk a kézműves tárgyakon, szerszámokon, bútorokon, sírköveken vagy régi épületek homlokzatán? Hogyan lehetséges, hogy a tegnapi földönfutóknak jobb ízlése volt, mint a műszakilag jobban fölszerelt, vastagabb pénztárcájú mai megrendelőknek és építőknek?

Ízlésből és ízléstelenségből nyilván régen is épp annyi volt, mint manapság, de akkor nem foglalkozhatott akárki építéssel: ügyességet és hozzáértést kívánt a szakma, mert egyszerű szerszámokkal kellett megmunkálni a követ, a vasat, a fát. A nyersanyag is kizárólag természetes eredetű volt, nem ismerték a műanyagot, a cementet, a forgács- és farostlemez. A természetes anyag megmunkálásához biztos és ügyes kéz kellett. Ahogy tért hódítottak a csúnya, de praktikus pótszerek és könnyítések, ahogy hátat fordítottunk a természetes anyagoknak, úgy szaporodtak el egyik napról a másikra a botcsinálta mesterek. Egy tölgyfa gerendát nem mindenki tud megácsolni és beépíteni a tetőszerkezetbe, a cementzsaluzáshoz viszont minden hülye ért. Kisvárosainkat trehányul építették fel, kapkodva, átmeneti megoldásként... Aztán ez az átmenetiség elhúzódott a végtelenségig... Ilyenforma a barátaid vendéglője is Prigrevica fő utcáinak kereszteződésénél: összecsapták pár nap alatt, soha nem fog beleilleszkedni a korba, örökké kirí a környezetéből, idegen test lesz a kisváros szövetében.

Azt már idehaza, Kopanjában tudtam meg, hogy a vendéglő az első évben virágzásnak indult. A tulajok fiatalok voltak, pezsgett bennük a tettvág, hajtottak, ahogy csak a hazatelepülők tudnak hajtani. A fiatalabbik volt az étel- és italbeszerző, az idősebbik felügyelt a szakácsokra, pincérekre. Vasárnaponként minden asztal foglalt volt, Belgrádból is eljártak ide sokan. A jó vendéglő híre gyorsan elterjed. Aztán egyszer közbejött valami, s hirtelen zülleni kezdett a cég. Az első évben, mindjárt induláskor, le szerződötték Guta Pantelicót, a *Majestic* egykori séfjét, aki nyugdíjaztatása után itt telepedett meg a Rudna Glava alatt, s elvállalta a konyha vezetését meg a szakácsok betanítását. Minden asztalon váza volt, benne virág, s nem is akármilyen művirág, hanem friss, mezei. A helybeliek, ha idejöttek vacsorázni, nyakkendőket kötöttek. Ilyenkor Clevelandben kötnek is meg nem is nyakkendőket az emberek, itt azonban, ha egyszer bevezetnek valamit, nem tűrik, hogy bárki is kilógjon a sorból.

Minden úgy ment, mint a karikacsapás, mindaddig, míg meg nem jött az első adóvégzés. Ha Floridán nyitottak volna nem is vendéglőt, de szállodát, akkor se vetettek volna ki rájuk ekkora adót már induláskor! A község szegény, nincs ideje megvárni, míg valaki igazán befut, meg aztán a

maszekokat sem szokta még meg, gondolta, besöpör mindent, amit csak lehet. Legyen miből fizetni azt a sok léhűtő hivatalnokot!

A Parmaković fivérek meghökkentek. Nosza, ide egy föllebbezés, oda egy panasz, újabb föllebbezés az újabb végzésre, óvás a föllebbezésre, minden másnap irány Belgrád, ilyen szakértőhöz, olyan szakértőhöz, fizették a sok ügyvédet... Nyolc hónapig mást sem csináltak, csak futkostak az igazuk után, akkor leszállították az adójukat a negyedére. Miközben a bíróságokat járták, elhanyagolták a vendéglőt, ellustultak, bedöglött a tévé, elmaradt a friss virág az asztalokról, otthagytá őket Guta Pantelić – pedig olyan hoppel-poppelt és Mumalo-érmét senki sem tudott készíteni a környéken, mint ő –, megvetemedett a bejárati ajtó, az elromlott wertheimzárát öklömnyi lakattal pótolták. Szereztek valahonnan egy énekesnőt – mellén vagy két kiló aranyfitter csillogott. Megfordult a kocka. Szombat-vasárnap dugig tömve volt a terem, hét közben legfeljebb egy-egy légy tévedt be. A dolgok a helyükre kerültek, a prigrivicai mércéknek és szabályoknak megfelelően.

Az ételkínálatból megmaradt a babfőzelék meg a sült máj. A parasztok fölengedtek, üvegből vedelik a sört, ökölrel csapkodják az asztalt. Isznak, csikorgatják a fogukat, miközben az énekesnő egymás után tizedszer dalolja el kedvenc nótájukat: *Pohártörő betyár kedvem van!* Megtetszett az új ábra a Parmaković fivéreknek is, végre föllélegeztek. Járt utat a járatlanért el ne hagyj, és ne bohóckodj, ha nem muszáj! Csak semmi bohóckodás, kérem, a szónak sem egyik, sem másik, sem bármilyen értelmében, mondják a derék prigrivicaiak: csinálhatsz, amit akarsz, végül úgyis a babfőzeléknél, a sült májnál és az üveges sörnél kötsz ki. Petar naphosszat piszt-rángozik és kártyázik, Milosavko meg vett egy teherautót, és időnként sóderszállítást vállal. Nem mintha rászorulna, pénze van, hozott Ausztráliából eleget, egyszerűen rühelli a tétlenséget. Petar szerdánként néz be a vendéglőbe, Milosavko pénteken meg szombaton, hoznak egy kevés húst, ezt-azt, és fölmarkolják a bevételt. A pincért bevették csendestársnak, kifizetődőbb, ha feleznek vele, mint ha kilopja a szemüket.

A helybelieknek is kényelmesebb, így jó, ahogy van. Nem jönnek már a kopanjaiak, belgrádiak, nem kell szégyenkezniük előttük. Az adó is kisebb, átalányban fizetik. A község is elégedett: csirájában fojtotta el a kapitalizmus feltámadásának veszélyét. Amíg nagyratörők voltak, semmi-re sem volt idejük a barátainak, éjt nappallá téve lótottak-futottak, most meg a fejük sem fáj, élük világukat!

A vendéglő virágkorára már csak Stamenka anyó gondol nosztalgiaival: apró szolgálataiért ebédet kapott, néha egy kis készpénzt is. Sehogy sem fér a fejébe, hogyan juthatott idáig egy *olyan jól menő bolt*. Amíg az ő

gondja volt a friss virág meg a tiszta abrosz, legalább érezte, hogy szüksége van rá valakinek.

Most, hogy visszatérsz gondolata fölmerült, valahogy örülök is, meg félek is: lehet, hogy nekem is kanalam van ebben? Csupa általánosságokat írtam neked, inkább csak a mulatságosabb oldalairól számoltam be az itthoni állapotoknak. Keveset szoltam a hétköznapiokról – többek között azért is, mert nehéz róluk beszélni. A hétköznapiok lomhák és leírhatatlanok, formátlanok, tompaság és értelmetlenség zagyvalékai, öncélúak, maguk sem tudják, miből vannak összegyúrva, és merre veszik útjukat holnap. Bízom benne, hogy megérsz és megérted a *szándékos úrt* leveleimben, de te, úgy látszik, nem figyeltél föl erre, vagy ha igen, hát félreértetted.

Nem a legjobb időpontot választottad a hazatéréshez. Nehéz időket élünk, tombol a Válság, senki sem tudja, mit hoz a holnap, s minden jel arra mutat, hogy jót nemigen. Igaz, téged közvetlenül alig érintene az egész, de az ember abba is belebetegszik, ha kénytelen más nyomorát és szenvedését nézni, tehetetlenül. Mondom, rossz időpontot választottál; de hát ha meggondolom, fontos döntések meghozatalára minden időpont rossz. Ki tudja, lehet, hogy pont most kell hazajönni, amikor a dolgok a végsőkéig lecsúszkodtak a maguk ártatlan rútságában. Legalább tisztán lát az ember! Az általános megtorpanás nyilvánvaló, kézzel tapintható, s minthogy a lecsúszás az emberi lét jelentős tapasztalati tényeihez tartozik, történéssz létedre a helyszínen tanulmányozhatod majd a társadalmi hanyatlás egy formáját a maga tökéletes megállíthatatlanságában. Ez a válság bizonyos értelemben nem más, mint történelmünk ismétlődő képlete: ennek jegyében teltek el alighanem a korábbi századok is. A dolgok nem tegnap jutottak itt zsákutcába, s a kiutat sem találjuk meg máról holnapra.

Csak itthon döböntem rá, hogy odaát mennyivel több a feszültség, az intenzitás, az élet nálatok minden percben s minden tekintetben megújul. Te továbbra is figyelemmel kíséred a történetírás legújabb műveit, olvasod a szakirodalmat, s olyan apróságok is érdekelnek, melyeket idehaza észre sem vesz senki. Én a te leveledből értesültem arról a bizonyos tanácskozásról, amelyen a szarajevói merényletet meg a szaloniki pert taglalták, te meg nem győzöl sopánkodni az értekezlet bibliográfiájában föllelhető némely ellentmondáson. Hogy miért szerepel a *Prosveta* kiadásában 1916, a *Maticáéban* meg 1917? S honnan ered ez az eltérés?

Hej, kedves Petrović barátom, ha tudnád, mi minden nem stimmel még itt! Hány évszámot összekevertünk, hányszor megtörtént, hogy egész korszakokat elködösítettünk, összecseréltünk okot és okozatot, aztán, látod, mégiscsak dökög valahogy, vánszorog ez a mi történettudományunk,

ha olykor csikorogva is, megannyi ellentmondástól terhesen. Néha lefoglal, megáll, akkor megbütykölök, toldozzák-foldozzák, míg újra be nem indul... Folyton újabb és újabb, eddig ismeretlen adatok kerülnek a felszínre, s ezeket mind be kell illeszteni valahová, de úgy, hogy a gépezet egészét meg ne bolygassuk.

Egy helyben topogunk, a szakadék mélyén. Sokan úgy élnek az életüket, hogy nem is tudják: egy szurdokban vegetálnak. Jómagam a harmincas években már tapasztaltam valami hasonlót, de odaát már teljesen elfeledkeztem erről, s most újraélem mindazt, ami miatt annak idején világga kellett mennem, s mivel újabb menekülésre ma már nem gondolhatok, mi mást tehetnék: gyarló mód élvezem azt, ami van. Fekszünk a szurdok mélyén, a szél magasán fölöttünk süvít, a nap csak estefelé süt le ránk, akkor is ferdén. Keringünk a kör peremén, melynek – úgy tetszik – nincs is középpontja; csetlünk-botlunk, akár a bohócok isten tudja, kinek az örült képzeletében. Ipiapacs, nem ér a nevünk! Ha fel akarna bennünket valaki ébreszteni, kénytelen volna hadat üzeni. Te mint a modern kor története, hiszel a valóság mérhetőségében, legmélyebb valóságunk azonban szomorú és mérhetetlen. Ezért is van az, hogy nálunk nincs valami nagy becsülete a tényeknek. Csak akkor tisztelik őket, ha felhasználhatók valamire, viszont ha nem illenek bele a képbe, akkor lepcsokondiázzák és semmibe veszik őket.

A fiatalok, akik az utóbbi években mentek ki Németországba, Svédországba vagy Franciaországba, már a világtól sem várnak sokat. Vannak köztük olyanok, akik minden évben elhúzzák a csíkot, és minden évben visszajönnek, miközben se ide, se oda nem köti őket semmiféle eskü. Ha nagyon elégük van az itthoni dolgokból, egyszerűen lelépnek, s ha ott is megunják, visszajönnek; odakint azt hiányolják, amiből itt több is van a kelletnél, itthon azt, ami odakint magától értetődő. Ha egyszer megízleled a szökést, többé nincs megállás! Volnék csak egy kicsit is fiatalabb, istenuccse megint szedném a sátorfámat! Bárhol legyél is, ketreben érzed magad, sosem úgy jönnek össze a dolgok, hogy itt és most meg tudnád valósítani az elképzeléseidet.

Ivanović doktor évente hazalátogat az amerikasok valamelyik charterjára, ő meséli: felszálláskor mindenki dalol a boldogságtól, hogy hamarosan megpillanthatja szülőhazáját és szeretteit, aztán, miután ki-ki meglátogatta, akit akart, s megindulnak visszafelé, ugyanolyan felállásban s ugyanazon a gépen, még vidámabbak, mint idefelé jövet voltak. Mihelyt amerikai földet érnek, akkora taps tör ki, hogy beleremeg a repülőgép. Megkérdezte egyiküket, miért tapsolnak. Mert megtiszteltetésnek veszik Amerikától, hangozott a felelet, hogy itt élhetnek!

A lélek már csak ilyen, leghőbb vágyával is gyorsan betelik, aztán ellustul, és újra oda viteti a testét, ahol egészségesebb a levegő. Az élet meg hol itt, hol ott zajlik, sosem azon a helyen, ahol éppen vagy. Sokan házat is építettek idehaza maguknak, tágasat, kényelmeset, bekötőutakkal, garázzsal, benne pár autóval, aztán lelakatolták az egésztestet, és visszamentek. Hogy meglegyen az otthonuk öreg napjaikra, mondogatták, aztán megöregedtek, s nem tudták rászánni magukat a hazajövetelre. Húsz–harminc évig itt állnak ezek a házak üresen, kihaltan. Mintha úgy volnának vele ezek a mi amerikasaink, hogy magával a ház felépítésével már teljesült az álmuk, s az érzelmekkel, vágyakkal való játszadozást a maguk részéről ezzel be is fejezték. A magunkfajta szereti azt hinni, hogy érzelmei sokkal erősebbek, mint amilyenek valójában, ugyanakkor kitűnően fel tudja mérni, mi kifizetődő számára, s mi nem. Akkora lelkesedéssel beszél, hogy úgy vélnéd, egy költő veszett el benne, de hogy egy kockázatos lépést megtegyen... nem, dehogyis, majd bolond lesz! Itt szép, ott jó, s aszerint választ a szép meg a jó között, hogy mire van nagyobb szüksége.

Annak idején sokat mosolyogtunk földijeink zarándokútjain, s most az, amit kigúnyoltunk, rajtunk is behajtja követelését, méghozzá duplán. Túl kevélyek voltunk, s most szórhatjuk a hamut a fejünkre. Eltávolodtunk önmagunktól, azt gondolván, hogy a szabadság felé közelítünk, s ahová eljutottunk, az csak a légüres tér. Most igyekeznénk vissza, a magház felé, ott meg, mint minden középpontban, sötét van.

A nagy elhatározásokat – akár szökésről, akár visszatérésről van szó – rendszerint hosszú és titkos előkészületek előzik meg. A pillanat, amikor először ötlük fel benned hirtelen valami új lehetőség, régóta tartó belső érlelődés eredménye. Megpróbáltuk elfelejteni, kik vagyunk, ellenállni az eredet igazságának – hiába. Az igazság nem nyugodott, földalatti folyosókat vájt bennünk, és felkészített bennünket a visszatérésre. A halál gondolata is előrevetítette árnyékát. A halál pedig nemcsak metafizikai, hanem gyakorlati kérdéseket is fölvet. Hogy könnyebb megválni a lelkünktől? A meghalás legtermészetesebb módja, ha ott történik, ahol a világra jöttünk. Úgy érezzük, hogy ahol idecsöppenésünkkel megtörtük a földi csendet, ott lehetjük meg leghamarább a születésünkkel megbolygatott nyugalmat.

A sorsdöntő elhatározások csak részben függnak akaratunktól és értelmünktől. Az ember csak azt hallja meg, ami kedvére való, annyit fog fel, amennyire az adott pillanatban szüksége van, s azt tesz, amit mer és amit képes megtenni. A szülői ház, melyet fél évszázaddal ezelőtt megkönnyebbülve hagytál el, most egyszerre megváltozik, megszépül a szemedben. Az undor bűnbánó szeretetté lesz, a keserűség édeskés melaszszá fermentálódik. Torkig vagy Amerikával, az egészségessel, elegend van

naiv telhetetlenségéből és vállalkozó szellemű optimizmusából, szívélyességéből és képmutatásából. Valami kevésbé érthetőre vágysz, melegségre és családiasságra, s e vággyal egy időben kielégülésének vetületeként, lassan fölsejlenek előtted gyermekkorod tájai, mostanság talán erre vágunk a legjobban lelkünk legmélyén. Márpedig ha valamire valóban szükséged van, nemigen méricskéled a nyereséget és veszteséget: vesztesként is csak nyerhetsz.

Nem bántam meg semmit, de néha megesik, hogy keserűen nevetek magamban. Milyen megalázó most az a kerge remény, ami hazavonzott! Milyen lelkesen készültem haza, s mennyi bizalmatlanság mérgezi, épp ezért, most minden érzésemet, gondolatomat és szándékomat: ha akkor ilyen meggondolatlan és hiszékeny tudtam lenni, mi a biztosíték rá, hogy ma reggel, amikor e sorokat írom, igazam van? Hátha most is tévedek.

Ha rászántad magad, hogy hazajössz, ne törődj senkivel: jobb megbánni, amit tettünk, mint afölött siránkozni, amit elmulasztottunk megtenni! De ha hazajössz, csak azt tudom neked tanácsolni, ne ringasd magad hiú reményekben. Amiről én tizenkét évvel ezelőtt nem akartam tudomást venni, azt te most miért értenéd meg? Nem okulunk a tapasztalatokból: mindig ugyanabba a hibába esünk. Ennél már csak az a rosszabb, ha hazafias önáltatás keveredik olcsó hiúsággal, s te az első ürügyn igazolod a másikat, miközben azt sem tudod, hányadán állsz és mit akarsz. Akárhányszor eszembe jut az az ünnepélyes izgalom, ami úrrá lett rajtam akkor, 1970 körül, lehunyom a szemem, és megrázom magam szégyenemben, mint a kutya az esőben.

Módjával örvendezz, meg ne keseredjen végül a kedved! Magad se tudod, hogyan, itt egyszerűen elpárolog minden lelkesedésed. Alighogy találkoztatok, máris unod a szomszédot, ismerőst, értelmetlen vitákba keveredsz, összerúgod a port a legjobb barátoddal, betartatok egymásnak némán és álnokul; de olyan is van, hogy úgy szabadulsz meg az ellenségedtől, ahogyan szerezted: hadüzenet nélkül kezdtetek el háborúzni, hallgatólagosan kötöttétek meg a békét is. Emészted magad, elnyűvödnek az összekötő szálak, a rokonszenv viszolygássá változik, a viszolygás közönnyé sápad, és így tovább körbe-körbe az idők végezetéig.

Az emlékezés nem a legjobb módja az igazság megőrzésének: az eseményeket és látottakat túlságosan is eltorzítják a későbbi tapasztalatok és elvárások, a vágy igen sokszor háttérbe szorítja a valóságot. A száműzetésben, pláne ha önkéntes, elfelejtünk mindent, ami az óhazában nem volt kedvünkre való, s felnagyítjuk, amit szerettünk, míg végül a sok semmiből megépítjük magunknak vágyálmaink óhazáját a hozzá való jelennel és jövővel egyetemben. Ezért is veszélyes dolog visszatérni a forráshoz, és ösz-

szevetni az emlékezés és a lélek tükrében megszépült eszményi képet az eredetivel.

A magánytól viszont ne félj. Nálunk alig történik valami, és a tömény unalom közelebb hozza egymáshoz az embereket. Tavasszal és ősszel itt morzsolgatjuk majd napjainkat, én Kopanján, te Rudna Glaván. Télen elmegyünk Dubrovnikba vagy Abbáziába, ahol a napi teljes ellátás az érvényes árfolyam szerint tizenkét dollár; ennél olcsóbban talán csak Bolíviában lehet telelni! Kopanjától Rudna Glaváig új út vezet, jobban mondva vagy három évvel ezelőtt új aszfaltréteget húztak a régre. Kocsival húsz perc. Az új lakásokban központi fűtés van, a régiekben még fával tüzelnek. Vén cimborákkal diskurálni, óbort inni, öreg fával rakni meg a kályhát és régi könyveket olvasni, mi más kell a lelki nyugalomhoz és boldogsághoz? – ahogy a gall szellem diktálja.

Az egyetlen, ami életed végéig megmarad, az az, amit a születéseddal nyertél. Szívesen megszabadulnál tőle, de senkinek sem kell. A végén megkönyörülsz rajta is, magadon is, és megbékélsz vele is, önmagaddal is. Akkor a leginkább a tied, amikor elképzeled, ha megközelítéd, eltűnik, vagy beléje veszel.

Milyen egyszerű a megoldás az *identitás válságára!* Végigsétálsz a fél évszázada már megjárt ösvényen, és azonmód, a napnál is világosabban látod, ki vagy, mi vagy. Megállsz a dombok között, melyek gyerekkorodban a napkeltét és napnyugtát jelezték számodra, és íme, azonosultál önmagaddal. Fejed az eget veri. Csak az a baj, hogy hamar megszokjuk ezt a tájat is, s a nyugalom egykettőre unalommá lesz. S te, aki újra megtaláltad, újra összeszedted magad, kezdesz ismét darabjaidra hullani, de most végérvényesen és visszafordíthatatlanul. Léted eredeti keretei között, ahol mindenki átlát rajtad és pontosan megmértettség, többé nincs hová rejtőznöd önmagad előtt. Szinte igazabbul léteztél akkor, amíg csak sóvárog-tál magad után, amíg önmarcangoló kétségek közt szüntelenül és újra meg újra megkísérelted feloldani a magad *identitás-konfliktusát*. A nyugalomban új szorongás fogan, minden eddiginél mélyebb, s vele együtt a kín, hogy megmásíthatatlanul az vagy, aki.

Hogyan védjük meg magunkat az ürességtől, hol a biztosíték az összeomlás ellen? Úgy, hogy szembezállunk az unalommal, nem engedjük, hogy akár egyetlen érzelmünk is eltorzuljon, egyetlen lényt is méltánytalanság érjen a részünkről?

A szülői fészek titka nyilván egyes színek és szagok mindent átható erejében rejlik, a nap és éj bizonyos óráinak hallatlan intenzitásában, a medréből kimozdíthatatlan csönd vak erejében. Lépj be az utadba eső első istállóba, szatócsboltba vagy pincébe, szippants egyet a tehénveríték,

a liszt, a kiürült hordók szagából: minden szippantásoddal újabb és újabb évét semmisíted meg távollétednek, idegenbe szakadásodnak. Csakhogy a szülőföld nemcsak színekből és szagokból áll, előbb-utóbb emberekkel is találkozol. Elmondom neked, hogyan történt az én első *igazi* találkozásom velük.

Július közepe tájt érkeztem meg Kopanjába. Két éjszakát a motelben töltöttem, elintéztem a dolgaimat a bankban, megállapodtam a lakás ügyében, és akkor, egy hétfői napon, elindultam a faluba. A templomtól a szülői házunk körülbelül félóránnyira van. Az út eleinte az erdőben vezet, aztán palánkkal vagy élő sövényvel kerített gyümölcsösök között. Az égen hétágra süt a nap, bennem csönd feszül. Itt-ott kerti szerzem pengése hallatszik. Valaki kaszát kalapál, apró, egyenletes ütésekkel – a fű között mintha madár kurrogna. Az emberek a földjükön dolgoznak, mások a folyó mellett heverésznek, amott egy daráló zakatol – beindították, aztán otthagyták, tegye a dolgát. Időnként egy-egy tyúk surran át az úton, mintha ellenséges járótól kellene tartania: előbb óvatosan körülkémlél, aztán hanyatt-homlok neki a sövénynek, mint aki a puszta életét menti. A rét közepén egy asszony hadonászik izgatottan, ha nem tudnám, hogy vizet mer a kútból, azt hinném, valami istenséghez fohászodik.

Ebben a pillanatban éktelen kiabálásra leszek figyelmes: magából kikelt parasztasszony korholja mihaszna csemetéjét. Nem idézem a szavait, ismered ezeket a mifelénk, faluhelyen szokásos szidalmakat. Nos, látod, épp ez a szitokáradat volt az, ami szíven ütött! Szinte már nem is emlékeztem rá, s most hirtelen belém nyilallt, mint valami eltemetett rút emlék, mint az alparíság felerősödött visszhangja, mely a világon mindenütt megtalálható, de a szülői fészekben hangzik a legarcátlanabban, a legbántóbban.

Az asszony okádta az ocsmányságokat, én meg csak hallgattam, anélkül, hogy láttam volna, mint ahogy nyilván ő sem sejtette, hogy ott vagyok. Egyszerre úgy éreztem, mintha nem is őt hallanám, hanem valami réges-régi szitoközönt egy háború előtti forró júliusi napon, egyik itt töltött nyári szünidőm alatt, amikor már javában érlelődött bennem az elhatározás, hogy elmenekülök ebből az országból, ahol ilyen kéjesen, kacskaringósan s ilyen tökéletes hanglejtéssel tudnak átkozódni és káromkodni. Megszédültem, és valami vidám kétségbeesés lett úrrá rajtam: *itt* vagyok, ez *az*, el sem mozdultam innen soha. Ez az otromba szitkozódás a pillanat törtrésze alatt összezsomózott egy sor rég megszakadt szálat, mely a múltamhoz kötött. Ez határozta meg az egész életemet, futott át az agyamon, ez volt az, ami után úgy sóvárogtam odaát!

A gyalázkodás egyszerre hallatszott egy szűk, szilvafáktól eltakart udvarból és a múltamból. Felidézett bennem egy egész életet, valóságosat

és kellemetlent, mely fittyet hányt minden hazatelepülői lelkesedésekre. Egész Szerbiát egyetlen sivár nyári udvarnak láttam, melyben ott áll valaki, és tájékozva ontja magából tehetetlen dühét és időtlen fenyegetéseit, a levegő meg csak vibrál forrón és élettelenül. Azt hittem, felforr az agyam. Leroskadtam egy szilvafa alá, hogy kifújjam magam. Méternyire tőlem ott lihegett a forróság, mint egy kutya. Mintha minden élet kihalt volna a földön, gondoltam magamban, és csak holmi kósza hangok és mozdulatok maradtak volna az emberek után, örökös ismétlődésre kárhozhatóva.

Nos, így történt, hogy már az első napon, amikor még jóformán be sem tettem a lábam a faluba, mellbe vágott az a bizonyos *ezek-vagyunk-mi* érzés, belém hasított egyszerre jelenvalón és a múlt emlékeként, ugyanakkor elszomorított és megörvendeztetett, de megszegényített is. A szitkozódás ősi volt és megátalkodott, akár maga az élet. Hirtelen feltárult előttem minden kapcsolatunk és viszonyunk, a maga csúf pőreségében tárult fel előttem, odaát rég nem gondoltam már rá. Milyen tehetetlen az ember a durvasággal és közönségességgel szemben! A parasztasszony rikácsoló hangja ébresztett fel a hazatérésemet megelőző többéves álmomból. Úgy éreztem magam, mint aki csapdába került. Körülnéztem, és láttam, hogy nincs menekvés. Az ostoba és erőszakos valóság erősebbnek bizonyult hazatelepülői meghatottságomnál.

A nappal pedig süketen és bénán a folyóparti szántókba fulladt, mint ha maga is hátat fordított volna a civakodó vegetálás nyomorúságának, kitért volna a rikoitozásból fröcskölő gyűlölet elől. Az asszony fenyegetőzik és káromkodik, a tyúk kárál. Az árnyék már elfoglalta az utca felét. Bántja a fény a szemem. Semmi remény. Itt sosem is volt, legalábbis számomra. De kerülj csak el pár száz kilométerre innét, s máris feledésbe vész minden, háttérbe szorítja a mocskot és gonoszságot az elérzékenyülés.

Nos, ilyen a perc, amikor hosszú távollét után megpillantod dédapáid házáat, emlékezéseid titkos, mások számára hozzáférhetetlen tárgyát. Az igazat megvallva, a kölykét szidalmazó asszony ordibálása mentett meg attól, hogy el ne olvadjak az elérzékenyüléstől, amely már-már erőt vett rajtam. A szitkok elől menekülve, melyek énrám nyilván nagyobb hatással voltak, mint arra, akinek szánták, megszoráztam lépteimet. Kértem a kanyarhoz, és leültem egy kerítés tövébe. Pompás kilátás nyílt az egész folyópartra és a falucskánkra. Tíz-egynéhány ház a hegyoldalban, fehérek, kékek, sárgák. Gyerekkoromban azt hittem, a sárgára meszelt házakban nyilván tüdőbeteg lehet. A kékekben eladó lányt sejtettem, a fehérekben meg komoly gazduramat. Erről a gyermeki színértelmezésről eddig még sohasem meséltem senkinek, te vagy, látod, az első, akinek ezt is elmondom: úgy beszélek veled, mintha magamban beszélnék.

Sokáig üldögéltem ott a kerítés tövében a távolba meredve. *Szülőföld.* Tenyérnyi udvaroscskák vén szilvafák oltalmában. A dombtetőn egy kevély magányos ház, állam az államban, valóságos erőd, ahonnan minden út jól belátható: egyetlen ágyúval vagy géppuskával napokig tartó ostromot is kiáll. A kémény fölött a nyesett csúcs alig valamivel magasabb a födémnél – sűrű, ezeréves fűvel van benőve, s közte ott rejtőzik lelkünk pogány őstörténete. Az udvar sarkában ásott kút, faragott kőből rakott masszív kávéval, ezen félig telt vödör, melyet rövid lánc köt a hengerhez. (A vödört nem láttam onnan a palánk mellől, de biztosan tudtam, hogy ott van; idegenbe szakadva az ilyen apró részletek még a képzeletéből is kivesznek az embernek.) A vödör peremén veréb oltja a szomját, előre-hátra billegve, mintha rugóra járna. A kerítéskarón kék zománcos fazék, kendervirág csiklandozza a füle tövét.

A pince sarkánál gyümölcsös kezdődik, ez valamivel lejjebb rétbbe megy át, majd végül keskeny árterületbe. A rét közepén egy nap perzselte kocsányos tölgy vagy kőris. Mellette hideg vizű forrás. Van ott egy pad is: hosszában kettéfűrészelt fűzfarönk – felül sima, alul domború, két zömök tuskóra szögelve. A kiskaputól a folyóig kanyargós ösvény vezet le, délelőtt napfényben fürdik, délután hús árnyék borul rá, valahányszor elüldögélsz itt, értelmetlen gondolatok zsongnak a fejedben: olyan események peregnek le előtted, amelyek nem találták meg a helyüket a történelemben, s most tudatodat ostromolják, megpróbálnak bevonni valamilyen isten tudja milyen érthetetlen játékba, aminek óhatatlanul az a vége, hogy elszundítasz.

Aztán kezdesz lassan hozzászokni a ház és az istálló körül gomolygó különös meleghez. A közös takaró alatti szuszogás enyhe áporodottságának melege ez. Ott érződik benne a ritkán fürdő ember verejtéke, az istálló és a baromfiól füledtsége, a kukoricaliszt és a frissen rakott szénaboglya körül csatangoló, kora tavaszi szél illata. Ilyen illatokat manapság már csak jó fenn, a hegyi tanyákon érez az ember; az országút menti udvarokba rég bevette magát a benzinbűz, a pincékbe meg a DDT szaga.

Sok, megszámlálhatatlanul sok a változás, de mi nem ezek miatt jöttünk haza. Nekünk, eleinte legalábbis, az a fontos, amit egy-egy átalakulás felvillant bennünk, nem pedig az, amit valóban látunk.

Úton-útfélen olyasmibe botlasz, ami kijózanít és elszomorít. Apróságok és jelentéktelen ostobaságok megzavarnak és elképesztenek, s mire kezdenéd magad kiismerni köztük, elhagy az erőd és bátorságod. Legyűr a kukoricások közt vibráló reménytelen füledtség, megfojt a parttalanul, végeláthatatlanul hömpölygő nyári nap. Elcsüggedsz. Vajon hol rontottam el, tépelődsz, s büntetni kezded magad érthetetlen vétségédért. Márpedig bűnös vagy, persze hogy bűnös, az a bűnöd, hogy itt születted.

Odaát panelekben gondolkodunk, ennél fogva szégyenkezünk és begubózunk, mintha magával az idegenben éléssel hazaárulást követtünk volna el. Időtlen, éteri borzongások – igazából ezekre van szükségünk. A palánk tövében kihajtott első, kora tavaszi fűszáltól eláll a lélegzeted; nem ettől persze, hanem valami hajdanitól, a minden fűszálak előtti fűszáltól, a legelső kora tavasz legelső fűszálatól – ez, amit most nézel, csak emlékezett rá. Felgyorsul a szívverésed az erdőszéli, árnyas-köves kiszáradt patakmeder láttán: a réges-rég elpárolgott víz éppen távollétével van jelen. Az eltűnt patak kihűlt lelke az agyag és a zuzmós kő szagát idézi föl benned, a frissen kivágott gyertyánhasábét, valamiét, ami megfoghatatlan és könnytiszta, ami örökké itt lebeg valahol az orrod s a füled körül, de csak időnként sikerül elkapnod.

Érzékszerveink csak nagy ritkán képesek felfogni az élet legszebb adományait; alkalmasabbak rá, hogy megőrizzék az első, hajdani találkozás emlékét, mint hogy a jelenlegit, az elevenet befogadják. S talán éppen ez az egyik legnyomósabb oka a hazatérésünknek: visszavágyunk oda, ahol a legelevenebb a kezdet kezdetének emléke, elepedünk a régi illatok után, amelyektől összeszorul a torkod, és a szemedbe hideg könny szökik hiábavalóan – s ennek a hiábavalóságnak magad is tudatában vagy.

Az igazi életet hiába keressük bárhol, te is, én is. Ott is nehéz, itt is nehéz, a legnehezebb önmagunkat elviselni. Az igazi művészet: kiválasztani magadnak a pillanatnyilag legtesthezállóbb nyavalyát. Ami engem illet, sokért nem adnám, ha egyszerre több helyen lehetnék, itt is, ott is, a szülőföldemen is, idegenben is, jómódban is, szegénységben is, szabadon is, elnyomva is, ha egyszerre élhetnék meg mindent, úgy ítélnének valami felől, hogy az ellenkezőjét tapasztalom meg; a földijeim közt lennék (mert szeretem őket), de ugyanakkor minél messzebb tőlük (mert nagyon fárasztanak), szolgálnék és kiszolgálnának, birtokolnék és nélkülöznék, sosem kéne csak egy helyben lennem, egyetlenegy, végleges dolgot választanom.

Hogy akadna-e Rudna Glava környékén eladó régi parasztház? Nos, másra ne is igen számíts: a pénzbefektetés egyéb módja ismeretlen fogalom erre felé. Sok paraszt alig várja, hogy megszabaduljon apai, nagypai örökségétől, hogy aztán odalenn, az országút mentén, kőhajításra a várostól, felépítsen magának egy ormótlan kétszintes skatulyaházat. Ő készséges eladó, te készséges vevő vagy, elvben nem volna nehéz megegyeznetek egymással. De csak elvben. Mert mindig adódik valami váratlan bonyodalom.

Tizenötezer dollárért kaphatsz egy jó karban levő házat hatalmas pincével, gyümölcsössel, ásott kúttal és száraz kapubejáróval. A bekötőutak csapnivalóak, de egy kis befektetéssel ezen is lehet segíteni. Ezek a régi házak persze tatarozásra szorulnak, jó, ha csak a vizet kell bevezetned, de

előfordulhat, hogy az áramot is; aztán jöhet a tetőfelújítás, fürdőszoba-építés, egyszóval bőven akad tennivaló, míg a paraszti szükségletek szerint készült épületet úgy-ahogy hozzáigazítod a mai városi ember igényeihez és beidegződéséhez. Van, ahol nem is érdemes belevágni a foltozgatásba, kifizetődőbb újat építeni. Építőanyagot hol kapni, hol nem, mestert is nehéz találni, úgyhogy a fenti összeget nyugodtan megduplázhatsz. A végén kiderül, annyit kellett beleölnöd, hogy azon akár Ohióban is vehettél volna magadnak valami szerényebb farmot. Kellert neked minden jussodat elkótyavetyélned, amikor világgá mentél?

A vételárba mifelénk bele kell kalkulálni az otthonát elhagyni készülő atyafi lelkiismeret-furdalását és szívfájdalmát enyhítő bánatpénzt is. (Elhagyná ő, persze, enélkül is, de miért ne fizettesse meg veled az árát, ha teheti!) Nem elég tehát elővenni a bugyellárist, és leszámolni az asztalra hús- vagy harmincezer dollárt. Egyezkedés közben váratlan és változatos bonyodalmak sokasága merülhet föl. Itt nem úgy megy ám, hogy hoci-nesse! Az alkudozásba beleszövődik a lélek is, márpedig a mi lelkünk nem akármilyen, imádja az értelmetlen nehézségeket, s még a jámborabbjával is elég körülményes dolog dűlőre jutni.

Eladó ház akad, amennyit csak akarsz, de ha türelmetlenkedsz, ha egyik napról a másikra akarod kicsikarni a döntést, nem mégy semmire. Az eladóknak nincs ínyükre, hogy minden a te akaratod szerint történjen, inkább újabb és újabb nehézségeket támasztanak, még akkor is, ha maguknak ártnak vele. Azután ha annak rendje és módja szerint végigcsináltad az egészet, és leszurkoltad a szerződésbe foglalt vételárat, váratlanul előkerül egy elfeledett, de ilyen- vagy olyanformán megkárosított ánygomasszony, s kénytelen leszel annak is tejelni. Vagy nézeteltérés támad egy mezsgyén nőtt gyümölcsfa körül, hogy ki ültette s mikor, kinek van joga kivágni és miért; vagy fölmerül valami a szolgálatom, itató, általút körül. Pénzzel, persze, itt is mindent meg lehet oldani, bár nem könnyű megállapítani, hogy kinek fizess és mennyit.

Bizony a kínok kínját kell kiállnod, mire újra jogot szerzel rá, hogy elüldögélj saját udvarodban a dombtetőn, ahonnan belátni fél Šumadiját, s ahol néped és országod múltjához köt minden perc.

Neked kell döntened. Ha nagyon gyötör a honvágy, ne vesztegesd az időt: talán nem is olyan fekete az ördög, amilyennek én látom. Ám ha lemondasz hazatérési szándékozádról, akkor sem tévedtél nagyot. Ha hazajössz, megbánod, ha nem, sajnálni fogod, hogy nem jöttél! Ha kell, gyere azonnal! Ha nem kell, ne gyere semmi pénzért! Soha, semmi pénzért ne gyere haza, testvér!

Egy balga eszme igézetében

Fordítói jegyzet Milovan Danojlić *Levelek Amerikába* című szövegéhez

„Elbűvölnek a szavak, a lehetőségeik és sejtetések, a belső kötődéseik, az a képességük, ahogy felröppennek a létező és nem létező térségek, az e világi és túlvilági tapasztalatok felé” – írja egy helyütt Milovan Danojlić. S valóban, legyen szó portréről, élményekről, balkanizálódásról, néplélekről, honvágyról, hazafiságról, természetről, bármiről, szerzőnk mindig az írott szó iránti mélységes tisztelettel, halálpontosan, aforisztikus tömörséggel fogalmaz. S amit ebben a könyvében szerb létére elmond a szerbekről – nem mellesleg: szinte az utolsó betűig kiváló adalékul szolgálhatna egy nemzetszociológiai tanulmányhoz –, velejéig hatol az olvasóba. Olyan erővel, hogy már fáj. Mert hiteles. Noha a múlt század nyolcvanas éveitől Franciaországban él, egy pillanatra sem a kívülálló helyzetéből bírál, hanem belülről, önmarcangoló kétségek között.

És kemény dolgokat mond. „A magunkfajta az utolsó ingét is odaadná, az igazságért az életét is feláldozná. Csak akkor van bajban, amikor ennél kevesebbet kérnek tőle. Alig várja az alkalmat, hogy valami rendkívüli helyzetben tanúbizonyságot tehessen hősiességéről, de közben a kisujját sem mozdítja, hogy, mondjuk, a környezetével szemben megbízhatóbb és lelkiismeretesebb legyen. Szívesen megtenné, ha lehetne, és igyekezne, ha alkalma volna rá, de elvárja, hogy ne aszerint ítéljék meg, ami valójában, hanem aszerint, ami lenni szeretne.” Vagy: „Nekifeküdtek a munkának, és most azt nézik, hogyan esik rajta kényelmesebb fekvés.” Vagy: „A civilizációk mindegyike elsősorban fenséges önámítás, melynek szárnyán a szellem megpróbál fölemelkedni egy adott eszméhez. Ez, a materialista, egyrészt a mélyrepülés és a szükségszerűségek, másrészt az utópia megszállottja. Annak lenni, amivé a körülmények tesznek, azt a vakond is meg tudja csinálni. Az ember az egyetlen élőlény, aki megpróbál számot adni a cselekedeteiről egy magasabb rendű valami vagy valaki előtt. Az

emberi fölemelkedéshez hosszan tartó harc szükségeltetik, melynek során törvényekké és beidegződésekké ültetjük át a szent önámításokat. Itt, ebben az isten háta mögötti zugban máról holnapra akarták ezt megcsinálni, egy balga eszme igézetében, s most csodálkoznak, hogy mivé sikeredett...”

Egy több évtizedig Amerikában élt szerb értelmiségi hazatelepül Szerbiába, és hosszú levelekben számol be tapasztalatairól barátjának, aki szintén a visszatérés gondolatával kacérkodik – erről szól a könyv. Olvasása közben közelebről is megismerkedünk a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveinek Jugoszláviájával, megcsap bennünket a kívülről annak idején oly irigylésre méltónak látszó szabadság és életszínvonal háttérszaga, döbentben szembesülünk az általános balkanizálódás megannyi figyelmeztető jelével, és szétnézhetünk egy kicsit a szerb néplélek mélyrétegeiben is.

„Balkáni szemszögből – ahol a lomhaságot az elmélyülés és a bölcsesség jelének tekintik –, a nyugati civilizáció könnyelműnek és felületesnek, sekély pozitívizmusha sikkadtnak, privatizáltnak látszik – írja Danojlić. – Nálunk minden olyan nehéz, egyetemes, mély és fárasztó, hogy az egész nekirugaszkodás fölöslegesnek, merő hiúságnak tetszik. Amit akarnál, azt nem lehet, amit lehetne, azt nem mered, amit mernél is, lehetne is, az nem éri meg a fáradságot.”

Ennek ellenére Danojlić akart, mert, és méltán állíthatjuk, hogy fáradsága sem veszett kárba. Amikor 2013-ban irodalmi életműdíjat kapott legújabb, *Pisma bez adrese (Levelek cím nélkül)* című könyvéért, művéről azt mondta a kritika, hogy nem más, mint a költő ellenállása a túlerővel szemben. Ennek kapcsán megkérdezték tőle egy interjúban: van-e súlya az író szavának, befolyásolhatja-e érzékelhető módon a közvéleményt? „– Az a fontos – hangzott a válasz –, hogy kimondjunk és tisztességesen megfogalmazzunk bizonyos dolgokat, s legalább közétegyük őket valahol; már magával ezzel is kitágítottuk a szabadságnak és az életfolyamatok szerencsés értelmezésének határait. Az író a kollektív tudat kissé világosabb pontja, mindig másokért cselekszik, pontosabban másokért is. Tudom, hogy mindannak, amit alkotunk, gyengécske, jelentéktelen a visszhangja, de ameddig hallatjuk a hangunkat, elmondhatjuk magunkról, hogy teljesítjük kötelességünket.”

Danojlić több mint hetven kötetet kitevő opusával – verseivel, cikkeivel, esszéivel, regényeivel és kritikáival – alaposan kivette a részét ebből a kötelességteljesítésből. S noha ma is idegenben él, soha egy percre nem feledkezett meg róla, hogy honnan jött, mindvégig anyanyelve és ön maga kifejezési határait feszegette, soha nem lett belőle gyökértelen kozmopolita, legfeljebb európeér, ha ezen nagy műveltségű, európai gondolkodású és széles látókörű értelmiségit értünk. De ami még ennél is fonto-

sabb: műveivel és szellemével állandóan jelen volt a szülőföldjén, ott volt otthon; könyvei több kiadást megéltek, megkapta a szerb értelmiségi elit minden jelentősebb díját és elismerését, és 2000-ben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. Olvasói szerették és szeretik ma is.

Cigány, de a legszebb

Terék Anna fordítása

Milyen könnyen megszokja a dolgokat az ember, Japica! Milyen könnyű elfelejteni Globokot!

Már csak az én legjobb barátom, Tompo emlékeztet arra a pokolra.

Valamivel idősebb és jóval magasabb nálam, mindig is az volt, és úgy beszél, már kiskora óta, hogy az egész falu hallja. Úgy beszél, mintha fülhallgató lenne rajta és a hangerővel küzdene, hogy meghallja a saját hangját, és hogy te is meghalljad őt. Ordít. Áh, nem is ordít, hanem üvölt. Egyszer volt egy fülgyulladás, amiből sosem gyógyult ki igazán, az egyik fülére egyáltalán nem hall. Valamilyen gyógyszert is szedett rá, azokat hibáztatja. A csal szó helyett azt mondja: csaj. Nem hallja, ha rádudálnak, egyszer egy sabolščaki pincér el is ütötte. Azt, amit mond, ez a fura szerzet, abból szedi össze, amit a tévében vagy Globokon üvöltenek. Leginkább beásul, néha valamit horvátul, dalokból idéz, de úgy, ahogy csak ő hallja. Kicsit hazudik, kicsit szájról olvas, összeszedi ő valahogy a lényeket. Azok az emberek, akik nem ismerik, azt hiszik róla, hogy bolond, ő meg azt hiszi, hogy nem hallják jól azt, amit mond, ezért ugyanazt az egy szót ismétli, százszor is egymás után, egyre hangosabban, aztán valami hasonlót mond, majd káromkodik. Nem hallja, hogy mások beszélnek, azt hiszik róla, hogy senkit sem tisztel, vagy hogy hülye. Pedig csak süket. Csak a hangos dolgokat hallja, semmi halkat nem tud megismételni, csak a dühös világot ismeri, egy lyuk tátong benne, azt próbálja kitölteni a képzeletével.

Azt mondta, úgy lesz a gyerek, hogy a férfi belepisál a nőbe.

A fű a föld szőre. Ha hagyod, hogy nőjön, erdő lesz belőle. Ha hagyod az erdőt nőni, kinő belőle egy pár száz méteres fa, aminek a lombja olyan sűrűre szövődik, hogy létrejön belőle egy új Föld. És ez már meg is történt, legalább százszor, a Föld eleinte akkora volt, mint egy alma, az emberek meg kicsik, mint a muslicák, és egyformán buták voltak. Háború ak-

kor lesz, ha az emberek, onnan alulról, kimásznak a felszínre, és elkezdnek veszekedni a fentiekkel. Azért kell egy nagy edényben egy tonna aszfaltot főzni, aztán beleönteni egy nagy gödörbe, a földbe, hogy bedugaszoljunk ott lent mindent.

Amíg a többi gyerek gyújtogatott vagy üvegeket tört, mi ketten gödröt ástunk és megpróbáltunk aszfaltot főzni, kőből kását. Tettünk bele homokot, aztán földet, de sohasem lett belőle aszfalt. Vagy raktárt építettünk, amiben a levegővel teli palackokat akartuk tárolni. Azt mondta, hogy egy nap jönni fog a faluba egy ember, és mindenkinek felolvassa majd a nagy, fekete könyvből, hogy mikor kell meghalnia. Jön majd vele egy másik ember, aki palackozott levegőt fog árulni, és azt kell majd belelegezni, hogy ne haljunk meg. Minél több üvege van valakinek, annál tovább él. Nekünk meg lesz egy egész raktárunk.

Kicsit bolond ez az én Tompo barátom, sok hülyeséget beszélt, de volt, amiben én is hittem, mint például a Trafóállomásban.

Azt mondja Tompo, az Isten nem gonosz, csak még kisgyerek, ezért nem tud visszajönni a világba, amit ő teremtett. Helyette a Trafóállomás kormányozza a világot. Tompo úgy hitte, hogy az valamilyen központ. Egyetlen cigány sem dolgozik a Trafóállomáson, legalábbis Đinjáról senki sem. Ahányszor elképzelem az Istent, csak embereket látok, akik valamilyen asztalnál ülnek, valamilyen ajtó mögött, pecséteket ütnek a bűntetésekre és az átkokra. Komoly szentek dolgoznak ott, elhunyt rendőrök és halottak, akikkel igazságtalanság történt. Látod, lehet, hogy a végén majd engem is felvesznek oda, ha már tényleg meghaltam. A Trafóállomáson keresztül ezek az ősök közvetítik az átkokat, az emberek szerencsétlenséget küldenek rád, vagy az egész falura, ha van protekciójuk. Onnan jön az a láthatatlan erő is, ami a furcsa, öreg tárgyakat kíséri, például a szekrényeket vagy evőeszközöket. Mindenki fél a Trafóállomástól, azért is nősülünk és keresztelkedünk a templomban. Ránk, cigányokra, nem fordítanak túl sok figyelmet, ezért Đinján elég sok dolgot suttymban csinálnak, hogy ez így is maradjon. Nekem könnyebb a Trafóállomásban hinni, mint Istenben. Annak még meg tudom bocsátani az ilyen halált.

Meg akarta menteni a világot az én Tompóm, mikor még kicsi volt, még Mirza és még minden előtt. Bolond cigány volt, aki aszfaltot akart főzni edényben, hogy eltömítse az összes, alattunk lévő világot. Sikerült volna neki, meg tudta volna menteni a világot, ha lett volna valaki, aki előbb megmentette volna Tompót.

Tompo a Kickboxer című film egyik szereplőjéről kapta a nevét, akit igazából Tong Pónak hívtak. Ez az ember mindenkit megvert, csak a végén náspángolta el a szép van Damme, aki tud spárgázni és mindig nagyon keményen edz, mert épp megölték a bátyját vagy a feleségét.

Tompo apja ilyen gyereket akart magának, aki majd mindenkit megver. Az apja belefutott a Totomorába, mikor Tompo meg én még bébik voltunk, aztán odaköltözött hozzájuk a Zoran Balog, egy preslavaci cigány, aki épp akkor jött ki a börtönből. Egyikkel sem volt szerencséje, de Zoran Balog mégis a legnagyobb idióta, akit valaha láttam. Japica, ne is figyelj rá, ha hallod, hogy valahol ott van a közelben. De könnyű is őt meghallani, mert folyton csak beszél, ha emberek közt van, aztán megsért valakit, és gyorsan el is tűnik onnan, mert mi dolga van neki a đinjai hülyékkel, átkozza a napot, mikor ideköltözött. Egyedül csak a vajdától fél meg annak az öccsétől, mindenki mást provokál.

Csak akkor volt jó hangulatban, ha arról beszélt, hogy hogy baszta meg a nőket, és hogy verte át az embereket. Azt mondta, az a legjobb, ha a nő fejét belenyomod egy vödör vízbe, és úgy durrantod meg hátulról. Mert olyankor a nők összeszorulnak. Hiszem, hogy ezt nem csak kitalálta. Láttam, mikor Tompo legfiatalabb húga fogta a saját babáját, aminek nem volt már se lába, se keze, és belenyomta a fejét egy pohár vízbe, és káromkodott rá, mikor azt hitte, hogy senki se látja.

Mindennap elverte Tompót és az anyját. Tompót gyakrabban, mert az az anyjának jobban fáj. Eleinte még próbálta kitalálni, hogy mi okból verik el, mindig ugyanarra gondolt, hogy mindig mindenki őt okolja valamiért, és mikor fog ezzel leállni már végre, mikor hagyja őt békén, nem akar mást, csak nyugalmat. Később abba hagyta az okok keresését, elhitette magával, hogy Zorannak van igaza, és Globokon soha senki sem fogja neki azt mondani: ugyan hagyd, kicsi még! Épp senki. Nincs mit kavarnod mások dolgában, ha nem akarod magadra venni mások szerencsétlenségét. A kicsit még a három nővére sem védte meg, azok a ringyók, három mosott rongy, úgy billegtek, mikor mentek, és mindig, mindenhova együtt mentek. Csak ültek oldalt, amíg ez Tompóval feltörölte a padlót. A hülyéje tökön akarta rúgni Tompót, de a térdét találta el, ezért még jobban földühödött, ment megkeresni a pisztolyt, ezek meg hallgattak és csak néztek, és egy könnyet sem ejtett, egyik sem. Más házaknál a fiúknak tekintélyük van a lánytestvéreikkel szemben, megüthetik a nővéreiket is. Csak Tompónak nem volt tekintélye.

Zoran az alkarjára tetováltatta Tompo legidősebb nővérenek a nevét. Vele járt a piacra sörért meg cigarettáért, órákig nem is jöttek vissza. Amint kilépett a lány az autóból, elkezdte cukkolni a húgait, úgy helyezkedett el, hogy ne tudjanak kitérni előle, lökdöste őket. Üvöltött az anyjukra, mindenki előtt cigarettázott. Az a legidősebb nővére utálta a legjobban Tompót. Ha Zoran engedte volna neki, ő verte volna, de előle el tu-

dott volna menekülni. Álmodoztam a napról, mikor majd kiverem ennek a kurvának a fogait.

Tompo annyira félt Zorantól, hogy a karját sem emelte fel soha, hogy a fejét védje. És soha semmi rosszat nem mondott róla, csak annyit tudott mondani, hogy nem a mi világunkból való, hanem alulról jött, az alsó világból. Mikor én kaptam ki Đanitól, bárkit megütöttem volna, hogy megosszam a fájdalmamat a világgal. Tompo nem, ő minden fájdalmát elspájzolta egy nagy raktárba, nem adott belőle nekünk, másoknak, nem hagyta, hogy aggódjunk érte, hogy sajnáljuk. Elviccelte az egészet. Egyszer kiköpte a fogát és vérző szájával nevetett, mert azt mondtam neki, hogy valaki beleállt az ő szarjába a kombi mögött. Valahova mélyre süllyesztette el a fájdalmat. Az az árnyék őrizte, ami megállás nélkül követte, láttam is néhányszor.

Tudod, néha kedvem lett volna nekem is véresre verni, mikor még kicsik voltunk. Az arca állandóan grimaszolt, nem is lehetett tudni, hogy hogy néz ki valójában. Nem lehet sokáig nézni őt, mert megőrülsz. Megfeszíti az arcát akkor is, ha nézik, akkor is, ha nem, akkor is, ha boldog, ha ijedt, ha szomorú, talán még álmában is. Mintha az az árnyék mindig körülötte lett volna, mellette járt volna, lökdöste, elgáncsolta, néha megszállta. Megállás nélkül vakarta magát, a bal kezével a jobb vállát, erősen, csipkedve, mintha le akarná nyúzni a bőrét. Mintha ő is azzal tartozott volna saját magának, hogy fájdalmat okozzon, mikor senki sem veri épp, így hát ütögette a saját kezeit, a lábszárával verte a deszkát, hajlongott, mintha azt keresné, hol súrlódik és hol fáj a legjobban, harapta a szája szélét, vérzésig, amíg csak bírta. Nem tudtam rá hosszan nézni, mondom, de én, másokkal ellentétben, inkább máshova néztem, ahelyett, hogy kivertem volna belőle azt a nyugtalanságot.

Nem tudtam elválni tőle. Olyan gyerek volt, aki nem tud másnak ártani. Az ilyen jósaigtól vagy fejvesztve menekülsz, vagy nem hagyod el soha.

Egyszer kint állt az esőben, a saját házuk előtt, egész délután. Ha csak egy lépést tett volna előre, a tető alatt lett volna, szárazon. Így meg csöpögött rá az eső. Ő meg csak állt és nem mozdult, annyira félt Zorantól. Látom őt az ablakból, és nem bírom elviselni az életet, Đani azt mondta nekem, ne avatkozzak bele mások dolgába. Verem a fejemet a falba, a végén Đani sátorlapot köt a nyakamba, mert kint pohár víz nagyságú cseppekben esik az eső, elmegyek a kerítésükhöz és ott állok, csak hogy lássa, hogy én is vele vagyok, állok és hallgatok, amíg be nem sötétedik, tudom, hogy sehol máshol nem lenne most helyem, míg végül Zoran ki nem jön, és elmenőfélben a fejének nem dobja a csikket, aztán Tompo anyja kijön, és berángatja a házba.

„Való igaz!”

„az igazat mondd, ne csak a valódit”
(József Attila)

„Manapság nehéz megbotráncoztatni, de ha lehet, ha nem lehet, óvatosan kell vele bánni, mert úgy hiszem, nem megbotráncoztatónak kell lenni, hanem botrányosnak, minthogy talán igaz, amit olvastam valahol, hogy megbotráncoztató olykor a pucérság, de botrányos az igazság.”

(Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből.*
[kihagyott mondatok jegyzéke])

„Csak egy nagyon autonóm ember lehet képes arra, hogy fügét mutasson az autonómiának.”

(Ancsel Éva 63. bekezdése az emberről)

Az igazság (Igazság) forrása, keresztény hívők számára legalábbis, Isten (Isten Igéje) volt, azaz kinyilatkoztatás formájában találkoztak vele a hívek (amely kinyilatkoztatás persze lehetett „metaforikusan kódolt”, jellemezhető szemléletes képesség, ölthette példabeszédek formáját stb.). Az Igéből sok minden következett, sok minden levezethető volt (természetesen[?] sok sanda és alantas visszaélés is történt vele, de ez most nem tárgyunk), ám a mindennapi életben adódó millió állítás igazságtartalma, igaz~hamis volta azért jellemzően nem a Szentírással konzultálva és nem a zsinatok által állapítottatott meg, hanem, legalábbis a referenciálisnak mondható állításoké a(z adottnak, megismerhetőnek tételezett) valósággal való összehasonlítás által. Ellenőrizhető volt ez az igazságtartalom; nem volt kérdés, hová forduljanak (ti. az empirikus valósághoz) az emberek megerősítésért, avagy cáfolatért.

Arra most nem térnék ki, hány nyilvántartásilag, sőt öndefiníciója szerint is keresztény embertársunkat jellemzi például itt, Európában, őszinte, átélt, netán a gyakorlatban is irányt mutató vallásosság (elvégre erről csak feltételezéseink lehetnek), annak leszögezését mindenestre, úgy hiszem,

megkockáztathatom, hogy ez az Igazság-forrás, illetve -garancia és a belőle való merítés „társadalmi léptékben” manapság (s jó ideje) problematikus.

A továbbiakban úgy használom a kisbetűvel írt *igazság* főnevet, hogy az az e világ, világunk igazságait, heideggeresen: igaz-ságait, a referenciális, a spekulatív és az ideologikus-politikai állítások igaz-hamis voltát foglalja magába.

Aligha vitatható, hogy az igazságnak immár vajmi kevés köze van a valósághoz (abba se bonyolódnék itt bele, mennyiben hatalmi-akarnokikirekesztő aktus már önmagában egyes számban beszélni az igazságról); ha a valóság lenne a kontrollinstancia, egészen le kellene mondanunk az igazságról (lehetne emlegetni a történelem süllyesztőjét, avagy – horribile dictu – szemétdombját). Hiszen teljesen megfoghatatlan valamivé, hovatovább értelmezhetetlenné vált a „valóság”, nincs eleve és kétségtelesenül közös valóságunk és nincs konstans-folytonos valóság: a televízió-távkapcsoló elterjedésétől és az internet térhódításától fogva, de *legkésőbb* azóta, hogy úgyszólván nem lehet már nézelődő, környezetére figyelő magányos embert látni a tömegközlekedési járműveken – aki nem beszélget, utasismerőssel vagy telefonon, se nem (ritkaság!) olvas, az többnyire bőszsen tapogatja telefonjának érintőképernyőjét –, tehát az „információs forradalomnak” legkésőbb ettől a fejezetétől kezdve végképp elmondható, hogy, tisztelet a kivételnek, több időt töltünk virtuális világokban (végül is menekülő, strucc-üzemmódban), mint a saját bőrünkben, a saját tér-idő-koordinátáink között. Attól, hogy (képi fordulat, digitálisan reprodukált-produkált 3D-élmények) nem érzük be saját horizontunkkal, másképpen: „valóságos valóságunkkal”, már csak apró lépés – és az euroatlanti kultúra, igen hatékonyan *terjesztve is* ugyanezt a „ragályt”, érzésem szerint már megtette ezt a lépést –, hogy a minket körülvevő és tartalmazó empirikus valóság már elsődleges, kitüntetett se legyen a párhuzamosan létező valóság(ajánlat)ok között. *Nem* ontológiai státuszuk, sokkal inkább „kéjgáz-tartalmuk”: vonzó, csilli-villi, illetve (illuzórikus) vágybeteljesítő voltuk, szuggesztivitásuk függvényében akceptálásesélyes valóságjelöltek versengnek képernyőinken, érzékszerveink ingerületfelfogóiban és agyunkban a *valóság* címkéért. Nemcsak az akciófilm-fogyasztó és videojáték-függő gyerekek és fiatalok kockázatfelmérésre való képtelensége, súlyos vagy egyenesen halálos balesetei¹ tanúskodnak az egykor egyértelmű, meg nem kérdőjelezhető valóságnak a „deklasszálódásáról”, elvalótlanodásáról, de a

¹ Minthogy „az úgynevezett” valóságban nem egészen úgy van, hogy szitává-lövettezés, felrobbantatás, miszlikbe-aprítottatás, *magyarul* game over után, egy-két ujjmozdulattal új játék indítható.

mi – a felnőttek – (szinte) határtalan manipulálhatóságunk is. – Miért vállalnák a cégek az iszonyatos reklámköltségeket, ha nem lehetnének meggyőződve arról, hogy bekajáljuk a parasztvakítást? A (primitíven sulykoló) politikai propagandával szembeni védtelenségünkre – tisztelet a kivételnek! – bőven elég pár szóban utalnom. Megszoktuk, honnan szolgáljuk ki, illetve hagyjuk magunkat kiszolgálni valósággal (ugyan ki ér rá, illetve kinek van módja mindenhová odamenni saját tapasztalatokért!)², megcsontosodott „pártszimpátiánk” alapja a márkahűség; csipet cinizmussal fogalmazva: Mi a búbánatért tartjuk (el) őket, kedves vezető vagy vezetőjelölt politikusainkat, ha még azt sem képesek megmondani, illetve megmutatni, ki(ke)t kell eleve gyanúsítanunk, ki(k)től kell félnünk, ki(ke)t kell utálnunk/gyűlölnünk etc.!? (Ergo: Képesek ők! [Hogy csak úgy nyekken.]

Az a tény, hogy – időről időre kiderül – a valóságnak mindig vannak (a szó fizikai értelmében is) ütőkártyái – ezt úgy szoktuk mondani, az élet (a *való élet*) újra meg újra beleveri az orrunkat holmi kellemetlen szagú matériákba –, más szóval mi csak képzeljük azt, hogy el lehet hagyni a rögváló gravitációs terét, nos, ez a tény nemigen gátol minket abban, hogy valamely szemrevalóbb kérést *válasszunk*, a *hologramok* közül a némi-képp leamortizált, különféle tökéletlenségek jellemezte (hús-vér) királyfi helyett. Látható: kulcsszó a *választás*, avagy *döntés* – amelyben meglehetősen ritkán szokott valódi szabadság, autonómia kifejeződni, de mégis: ki vagyunk szabadulva a mindenütt jelenvaló, *egy és oszthatatlan valóság dik-tátuma* alól, voksunk lett, mint a dalfesztiválok produkcióit, pontozhatjuk a vetélkedő valóságjelölteket. És ugyanez a helyzet az igazsággal is: könnyen lehet, hogy már Nietzsche előtt is megpendítették ezt a gondolatot, mindenesetre ő is úgy látta, abban, hogy mit fogadunk el igaznak/igazságnak, áttételesebben vagy pőrébben az fejeződik ki (s ez alól a legkevésbé

² Igen, számos más vívmányhoz hasonlóan ambivalens „maivilágkelléknek” tartom a Világhálót, illetve egyáltalán a számos információforrás egymás mellett létezését is. Eredendően csökkentené (és „rendeltetésszerű használat” esetén, más szóval a befogadók működő, éber kritikai szellemét föltételezve nyilván csökkenti is) a manipulációnak, a félrevezető szándékoknak való kiszolgáltatottságunkat, hiszen egyéb forrásokból ellenőrizhetjük a velünk megosztott híreket, kommentárokat és véleményeket. Ám az ajtón kitessékelt veszély elég könnyen és hamar visszalopó-dzik az ablakon: oly sok lehetséges, illetőleg párhuzamos valósághoz lett hozzáférésünk, hogy nem férünk hozzá a valósághoz, illetőleg nem tudjuk, melyiket kell igazinak, a *miénknek* elfogadnunk a magukat kellető portékák közül (márpedig ennek hiányában sem ítélni, sem cselekedni nem tudunk). Valóságvákuumot eredményez a valóság-túlkínálat → óriási lehetőség (mondhatni, védtelen célpontok vagyunk) a hollywoodi illúziógyár, a termék- és szolgáltatásreklámok, nemkülönben az agymosni törekvő politikai erőik számára.

sem kivételek a filozófusok sem), *minek az érvényében vagyunk érdekeltek*. Ezzel a magasztos-univerzális Igazság csoport, avagy fiókgazságokra flporciózva a haszon elvének, az előnyösség szempontjának rendelődött alá.

Ez – ami a keresztény valláscsoport erkölcsi rendjének kiüresedésében, Potemkin-homlokzattá válásában is jól szemlélhető – első pillantásra minden bizonnyal veszteségnek, leértékelődésnek látszik. Csupán színelg elfogadott normák, mértékek léteznek, valóban kötelező érvényűek és gyakorlatrelevánsak nincsenek – mi lesz velünk?! Ez igaz, illetőleg a sopánkodás-aggodalom jogos lehet, ám én egyszersmind azt is mondom: ezzel, ezzel a „megkérdőjeleződéssel”, evidenciavesztéssel nyert az igazság korábban nem ismert vagy legalábbis gyakorlati jelentőség nélküli erkölcsi dimenziót. Ahogyan én választok magamnak valóságot a kínálatból (s bár abszolút függetlenül aligha választhatok, abban azért viszonylag jelentékeny autonómiát, saját mérlegelési szabadságot érvényesíthetek, hogy minek mekkora hitelt vagyok hajlandó adni), úgy a „saját, külön-bejártatú”, egyúttal saját erkölcsi iránytűmül szolgáló igazságom is az én művem, ha tetszik, választottam lesz.

A felvilágosodás egyszer már rápakolt az ember vállára egy csomó, addig „kiszervezett”, valamely központi instanciára (egyház, államhatalom) átruházott felelősséget. A kollektív fanatizálással dolgozó, totális, valláspótlék-ideológiák illetőleg az ugyancsak valláshelyettesítő fogyasztáskultusz (valamennyien emberi kreációk!) újra tehermentesítve-kiskorúsították az euroatlanti embert. Kétségtelen: szél ellen nehéz (viszonylagosan) autonómnak, felelősen-választónak lenni. De a kiskorúságban mégiscsak mindig ott van a felnövés esélye.

Dömdödöm az iskolában¹

Adalékok az *Iskola a határon* és a *Négyszögletű Kerek Erdő* világához

Vathy Zsuzsa emlékének²

Vajon lehet-e véletlen, hogy Lázár Ervin gyönyörűséges mesefüzére, a *Négyszögletű Kerek Erdő* nem kevés Ottlik-reminiszcenciát tartalmaz? Olvassunk a szövegben „medveforma férfi”-ról, essék szó Ló Szerafinról, s főképpen: hallgassuk csak Dömdödömöt – rendszeresen olyan kifejezésekbe, motívumokba botlunk, amelyeket mindkét író felhasznált.

De vajon mikor mondhatjuk azt, hogy egy motívum egyben allúzió, intertextus, áthallás, evokáció, netán az egész mű parafrázis? Mi dönti el, hogy egy „bárányfelhő” véletlenül került-e mindkét szövegbe, vagy van közös eredetük eme égi jószágoknak...? Nyilvánvalónak tűnik, hogy ha az író tett olyan dokumentált gesztust, amellyel utalt az átvételre, kétség sem férhet a szándékossághoz. Esetünkben egyetlen ilyenről tudunk, ez pedig Lázárnál a „Dömdödöm” név, melynek eredetéről ő maga nyilatkozik, s hozzá azt kapcsolatba Ottlik remekművével, az *Iskola a határon*-nal.³ Mint a későbbiekben láthatjuk majd, van azonban még legalább tucatnyi olyan fragmentum, amely mindkét műben szerepel, s amint olvassuk ezeket, érzékeljük, hogy szaporodásukkal a véletlenek valószínűségét egyre inkább kétséggé teszik.

Lengyel Péter nem tud róla⁴, hogy Lázár Ervin – akivel az ezerkilencszázhatvanas években s még egy ideig együtt dolgozott az *Élet és Irodalom*

¹ A tanulmány a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete támogatásával készült. Külön köszönöm Erdei Júlia tanítónő, Komáromi Gabriella irodalomtörténész, Sűth Gabriella középiskolai tanár, Kováts Dániel nyelvész és Lengyel Péter író nélkülözhetetlen segítségét! F. B.

² Vathy Zsuzsánál, az író feleségénél szerettem volna rákérdezni Lázár Ottlik-vonzódására, de sajnos ezt már nem tehetem meg. A költőnő 2017. január 7-én hunyt el, dolgozatom írása idején.

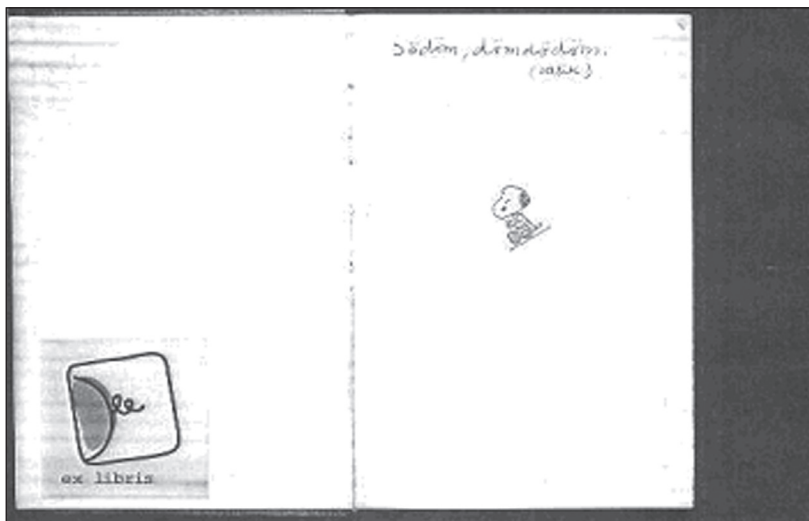
³ Lásd Komáromi Gabriella *Élet és Irodalom*-beli közlését a főszövegben.

⁴ Lengyel Péter 2014. március 23-i e-mail-kozlése.

lom szerkesztőségében, illetve Lázár varsói ösztöndíja idején (1968–1969) több baráti levelet váltottak (KOMÁROMI 2011; 147–154) – valaha is nyilvánkozattatna volna Ottlik-rajongását, illetve szándékosan emelt volna át motívumokat az *Iskola a határon*-ból. Lázár Ervin monográfiája, Komáromi Gabriella azonban meglepő eredménnyel szolgált néhány évvel ezelőtt: Lázárnak volt egy – üres! – jegyzetfüzete, melynek első oldalán csak ennyi állt: „Dödöm, dömdödöm! (Ottlik)” (KOMÁROMI 2012; 9). A kiváló irodalomtörténész meg is írta felfedezését az *Élet és Irodalomban*, ebből a cikkből idézünk hosszabban: „Arról, hogy Ottliknak köze van a névadáshoz, először Emőd Teréztől, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársától hallottam, aztán Vathy Zsuzsától, s bennem is »elmentődött« valahonnan egy nyugtalanító szövegemlék. Türelmesen kerestünk, de hiába. Most néhány nap leforgása alatt minden előkerült.

A Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában – miközben a sárszentlőrinci Lázár-emlékház anyagát válogatták – ráakadtak Tasi József Lázár-interjújára, amely 1984. szeptember 12-én készült. Tasi megemlíti Bertha Bulcsut, aki interjút készítve 1969-ben leemelt egy »vászonkötésű« kötetet Lázár könyvespolcáról, amelynek az első oldalán ez állt: »Döm, döm, döm. (Ottlik)« (A szöveg pontatlan a Bertha-interjúban. Bertha Bulcsu: *A meztelen király*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 25. p.) Amúgy üres lapokkal volt tele a könyv. »Igen, az *Iskola a határon*-ban van egy rész – mondta Lázár [...] megfogott engem [...] ezért fölírtam az ilyesmit. Nagyon könnyen lehet, hogy ez a Dömdödöm, ez akkor született meg.« A *Dömdö-dömdö-dömdödöm* című mese kézírata fennmaradt, 1971. szept. 10–11-én írta. Másfél-két évig ízlelgette, dédelgette a Dömdödöm szót. (Hány ilyet találunk a Naplóban!) Az *Iskola a határon* első kiadása pedig ma is ott van a könyvespolcán.

Vathy Zsuzsa nemrég rátalált a »vászonkötésű kötetre«, benne a »motóra«: »Dödöm, dömdödöm (Ottlik)«. (Az üres lapokon kiadatlan naplójegyzetek vannak.) Utánanéztem, az Ottlik-szakirodalomban szerepel már, hogy Dömdödöm előképe az *Iskola a határon* egyik hőse, Jaks Kálmán. (Lásd például JAKUS Ildikó–HÉVIZI Ottó: *Ottlik-veduta*. Kalligram, 2004, 160. p.)”

A szándékosság kétségtelennek tűnik tehát, a kérdés most már csak az, vajon milyen jelentések társíthatók az intertextus(ok)hoz.

Ha magunk is szétnézünk a szakirodalomban, azt láthatjuk, hogy Komáromi Gabriellán, illetve az általa idézett szerzőpároson kívül alig foglalkozott valaki e kézenfekvőnek tűnő kérdéssel. Akadnak szerzők, akik ugyan észreveszik a párhuzamot, de igazán érdemben még senki nem fejtette ki az allúziók jelentésköreit (ez persze nem is volt céljuk). A kérdést korábban említette Fenyő D. György és Tamás Zsuzsa (FENYŐ D. 1997; 365–366, TAMÁS), az utóbbi időből pedig lásd Miklya Zsolt esszéjét *Dömdömdöm a határon* címmel (MIKLYA). A párhuzam legújabb feldolgozása egy kisfilmben található, amellyel a fiatal amatőr alkotók, Kőrösi Máté és Szalai Márk megnyerték a *Kortárs* folyóirat és a *Kortárs Online* kulturális portál *Ottlik 101*-filmpályázatát.⁵ E nyolc és fél perces (vajon véletlenül éppen ennyi vagy Fellini okán?) filmtevé Medve Gábort és Dömdömdömet azonosítja egymással, felhasználva az *Iskolából* (például) a „medvesapó”-motívumot is.

*

A nyelvről való gondolkodás mindkét író poétikai törekvései közül talán a legfontosabb. Mint az közismert, az *Iskola a határon* egy olyan hosszabb bevezető fejezettel indul, amely expressis verbis „Az elbeszélés nehezégei”-t tematizálja, és később majd Medve Gábor – vö. a „medvefor-

⁵ Kőrösi Máté – Szalai Márk: Dömdömdöm = <https://www.youtube.com/watch?v=GUZid5UcGNE> [2017. 01. 06.]

ma férfi⁶ mint az egyik narrátor! – végeredményben arra a következtetésre jut (barátaival együtt), hogy a teljesség csak a hallgatásba fér bele.⁷ Dömdödöm figurája pedig annak a magatartásnak és világszemléletnek a szimbóluma, amely a nyelvet egyetlen szóra – azaz majdnem-hallgatásra – egyszerűsíti. Ez a szó alapvetően azt jelenti, hogy „szeretlek”, de ezenkívül mindent és bármit jelenthet – az adott kontextustól és hangsúlytól függően. Az *Iskola a határon*-beli, eredeti szituációban nincs jelentése a „Döm, dödöm”-hümmögésnek, éppen azt hivatott jelezni, hogy nem lehet érteni (pontosabban hallani), miről beszélnek a szereplők (s az sem mellékes, hogy a Dömdödömnek megfeleltethető figura, Jaks Kálmán eleve szűkszávúsággal jellemezhető).⁸ Ugyanakkor éppenséggel ez a hümmögés menti meg az egyik főszereplő, Szeredy Dani életét, azaz itt is olyan univerzália szerepét játssza az értelme(zhete)tlen nyelvi fragmentum, amely valami-képpen a létezés egészével hozható összefüggésbe.⁹

A második legerősebb motívum, melyről meggyőződésünk szerint tudatosságot tételezhetünk fel, a „Szerafini” név. Szerafini [Gyula] neve 13-szor fordul elő az *Iskolában* és 7-szer a *Budában*.¹⁰ (Nem gondolnánk

⁶ „Most már nem aggályoskodtam. Futottam. Ha egyszer Mikkamakkának hívják, nem lehet akárki. Futottunk végig a fálun, ahogy a lábunk bírta. A szembejövőknek kikerekedett a szeme láttunkra. Nicsak, itt fut egy medveforma férfi meg egy gyerekforma macska! Ettől elnevelték magukat. A nevetés ránk is ránk ragadt, a réten már nevetve futottunk” (LÁZÁR 1997; 6).

⁷ „Nem jók a szavak. Valahol talán tudja a dolgokat, szavak nélkül; s ezért nem szeret magyarázkodni. Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele” (OTTLIK 2007; 195).

⁸ „Századosi egyenruhát viselt, és elég magas, sovány, korán őszülő fiú volt. Szeredyt feltartóztatta a küszöbön, és egy pillanatig szótlánul nézett a szemébe, merev kis mosollyal az arcán. Aztán két szót mondott neki, két végletes szót, amiből csak ilyen morgásfélét értettem:

– Dödöm. Dömdödöm.

– Hm? – Szeredy fél lépést hátrált, felhúzta a szemöldökét, és gyorsan ő is elmosolyodott, pontosan ugyanúgy, ahogy az idegen százados. – Hm? Igen?” (OTTLIK 2007; 215).

A regény szövegében később szerepel, de a közös gyerekkort idézi fel az alábbi mondat, amely arra utal, hogy a szereplő elárulta a barátját, s ezért „...úgy elszótlanodott abban az órában, hogy később is, örökre szűkszávú maradt” (OTTLIK 2007; 244) – azaz „Dömdödöm-tulajdonság”-okat vett fel... (lásd a fenti, *Élet és Irodalomból* származó idézetet!)

⁹ Lázár Ervin szavait lásd erről szintén a Komáromi-szövegből vett idézetben!

¹⁰ Hadd jegyezzük meg, hogy az Ottlik- és a Lázár-mű közötti ok-okozati párhuzamkeresés ez esetben természetesen csak az *Iskolára* vonatkozik, hiszen a Ló Szerafin-történet először a *Bikfi-bukfenc-bukferenc* című kötetben jelent meg 1976-ban (Bp., Móra), a *Buda* pedig csak 1993-ban (Bp., Európa). – Nincs ugyan kizárva, hogy Lázár Ervin ismerte Ottlik *Budájának* kéziratrészleteit (melyek közül né-

e mennyiségeket szándékosnak, ám mégiscsak érdekes, hogy éppen két meseszámról van szó...) Ló Szerafin, a csodaparipa hordozza ezt a nevet Lázár Ervinnél, ám a ló-motívum önmagában is még legalább két szöveg helyen mutat párhuzamot: „– Ló! – mondta Szeredy felháborodva” (OTTLIK 2007; 170); „– Dehogy felejttem! – mondtam. Ezt úgy kellett érteni, mintha azt feleltem volna: »Ló!«, csak én Szeredyvel akkor már réggen azt játszottam, hogy rendes nyelven beszélünk. A könyvet, amiről szó volt, még januárban kaptam Júliától. – Várd meg a villamosomat – mondtam, mert láttam, hogy Medve indulni készül. // – Ló! – mondta. Ez azt jelentette, hogy dehogy várja. Aztán mégis megvárta” (OTTLIK 2007; 354). Azonnal szemet szúr itt is a nyelv fontossága és a kommunikáció rejtjelezettsége, azaz annak látszólagos felszínessége mellett érzékelhető mélysége: azok között, akik félszavakból vagy szavak nélkül is értik egymást – „civilben” is mint katonaiskolások.

S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy mindkét műben hangsúlyos jelentésképző szerepe van a tagolatlan nyelvi jeleknek, indulatszavaknak, értelmetlen töredékeknek, hangutánzó és hangulatfestő szavaknak, mint például mindjárt az *Iskola* elején e különös „párbeszéd”-ben: „– Sz – mondtam dühösen. – Mb” (OTTLIK 2007; 6)¹¹ – vagy a *Négyszögletű...* egy kis életképében: „Bruckner Szigfrid reggelizett, a másik kettő meg elővett szépen egy fűrészt, és nyissz-krr-zrr-nyissz, fűrészelni kezdte a fát” (LÁ-ZÁR 1997; 24). (Kiemelések tőlem – F. B.).

hány először a *Híd* 1979/11-es Ottlik-számában látott napvilágot), de ez egyrészt nem valószínű, másrészt mondandónk szempontjából irreleváns (és valószínűleg a kérdésfeltevés is erőltetett).

¹¹ Itt még tüneményesen elmagyarázza, dekódolja a szerző – mintegy „bevezet” bennünket az *Iskola*-olvasás módszertanába –, hogy mit is jelent az ő világukban két értelmetlen betűsor: „Szeredy Daninak azonban, aki mindezt tudta, és nevetett, csak mordultam egyet dühösen, halk torok- és ajakhanggal, »Mb!« vagy »Hmp«, de a hiteles, eltéveszthetetlen, valódi kiejtéssel, s ő értette, hogy mit akarok mondani. Értette pontosan. Ezt is nehéz megmagyarázni. Lefordíthatnám ilyenféleképpen: »Látod, marha, mit jártad annyit a pofádát, én itt ésszel figyelem a dolgokat már régóta, te meg a válságos pillanatban locsogni kezdesz nekem, hosszú, érzélgős történeteket adsz elő, és kitergedet bonyolult lelki finomságaidat, holott a fene se kíváncsi rá, s közben lecsúszunk a jó fekvőszékről...« Persze ez csak a látszólagos szöveg volna. Csak olyan beszéd, amivel voltaképpen ezt akarom közölni: »Áldásom rátok. Ki vagyok én, hogy pálcát törjek fölöttek? Megszenvetédtek ti már a múltat s jövődet.« Vagy inkább: »Nézd, egy kicsit összeszorult a torkom, ne haragudj, cimborá. Furcsa és megindító az emberi sors. Ó, vajha boldogok lehetnétek. Odaadnám érte a fél karomat...« Továbbá a hangsúly befejező esése azt jelezte: »Ámbár dehogy adnám. A karomat nem adnám, legfeljebb az egyik lábamat, arra nincs olyan nagy szükségem. De azt is csak igazán a legvégső esetben. Vagy mit tudom én. Ne hazudozzunk. Csináljatok egymással, amit akartok. Füttyölök rátok. Mb!«” (OTTLIK 2007; 8–9). (A főszövegben a kiemelések tőlem – F. B.).

S van egy olyan szép toposz is mindkét alkotásban, amely szintén közvetett bizonyíték, vagy talán nem is bizonyíték, inkább csak sejtelmes allúzió, mely a *Sorstalanságnak* a *Háború és békére* reflektáló, híres jelenetét és a *Berlin fölött az ég* című Fassbinder-filmet is megidézi bennünk.¹² El-dönthetetlen, hogy szándékos egybecsengésről, egyértelmű utalásról beszélhetünk-e ennek kapcsán, bár erősen gyanakodunk, főleg, ha nemcsak a bárányfelhőket szemléljük az égen, hanem egybevillan bennünk „Medve Gábor” és „Medve Medárd” neve is...:

Ottlik:

„Hanyatt feküdtem, és inkább a bárányfelhőket néztem, ahogy úsztak az égen” (OTTLIK 2007; 459).

Lázár:

„– Nézz csak az égre! – mondta Mikkamakka.

– Nézek – szegte hátra a nyakát Medve Medárd.

A többiek is az eget nézték.

– Mit láatsz?

– Bárányfelhőket.

– Milyenek?

– Bodrosak.

– Na látod!

– Mi az, hogy »na látod«?

– Mit gondolsz, mitől bodrosak?

– Mitől? Tényleg, mitől? – álmélkodott Medve Medárd.

– Hát mert kibodorítottam őket – csapott a mellére Mikkamakka: – Mivelhogy én vagyok a bárányfelhő-bodorító.

– Ó – mondták mindannyian –, gyönyörűséges!

– Engem is kibodoríthatnál – sóhajtott Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna.

– Akkor csak ezt visszük el – mutatott Gepárd Géza Vacskamatira. – Mert ez nem dolgozott semmit.

– Dehogynem – siránkozott Vacskamati –, Mikkamakának segítettem.

– Tényleg segített? – kérdezte Medve Medárd.

Mikkamakka felelet helyett az égre mutatott.

– Nézzétek csak!

Ott úszott egy bárányfelhő. Olyan kócos, hogy még!” (LÁZÁR 1997; 55).

*

¹² Vö. VÁRI György (2003): *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Kijárat, Budapest, 61–66.

Aztán ha további áthallásokat keresünk, tollunk egyre inkább elbizonytalanodik, amikor felsorolásukba kezdünk... Lehet, hogy *Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon* és *Schulze őrmester* figurájának jelleme ugyanarról a töről fakad? Lehet, hogy ha az *Iskola*-beli *csuklózásnak* megfeleltethető a *bukfenczés* a *Négyszögletű...*-ben, mert testgyakorlat ez is, az is (bár emitt a kötöttség, szabályosság, amott éppenséggel a szabadság szimbóluma), akkor az *Iskolában* a sokszor besározódó és tisztogatott *bakancsok* között talán ott van Mikkamakka *bakancsa* is? Vagy: az *Iskolában* nem ugyanúgy *sikálják-tisztogatják-e* Orbán Elemér nyakát a többiek, mint Lázárnál Ló Szerafint bizonyos emberek, mindkettőjüket próbálván megszabadítani valamiféle – valóságos vagy vélt – szennyeződéstől?¹³

De talán még ezeknél a motívumoknál is meglepőbb, ha számba vesszük az iskolába bekerülő újoncokat: Bébé és Medve, Szeredy, Eynatten, Tóth Tibor, Czakó Pali, Formes Attila, Orbán Elemér. Ők ugyanis éppen annyian vannak, mint a Négyszögletű Kerek Erdő lakói: Dömdödöm, Szörnyeteg Lajos, Ló Szerafin, Aromo, Vacskamati, Bruckner Szigfrid, Nagy Zoárd és Mikkamakka, azaz nyolcan, ráadásul itt is és ott is 7 + 1-es „megosztás”-ban. Mert itt is és ott is van egy kiemelt, narrátori tulajdonsággal rendelkező kulcsszereplő: Bébé, illetve Mikkamakka.

Az pedig már igazán csak hab a tortán, hogy „M. [...] *kovászos uborkára* [gondolt]...” (OTTLIK 2007; 32)¹⁴, illetve „[a] *kovászos uborkát* igen szereti Szörnyeteg Lajos” (LÁZÁR 1997; 17). Vagy lássuk az *Iskolában* az egyik legfontosabb motívumot: „...akkor merült fel előtte valahogyan, mintegy megoldásként, a trieszti öböl. *Négyszögletű tér*” (OTTLIK 2007; 67). Nem

¹³ „Az álmos nézésű Merényivel a vastag nyakú, vörös hajú fiú jött be a mosdóba. A tiszthelyettes intésére elkapták s a csap alá nyomva, körömkefével sikálni kezdték Orbánt. – Ne sajnálja – szolt rá Schulze a vörös Burgerra, teljesen fölöslegesen, mert olyan irgalmatlanul súrolták a puha testű újoncot, hogy a nyaka már főttrákszínű volt” (OTTLIK 2007; 102). – „Itt él Ló Szerafin is, a kék paripa. Ó, tudod, kéknek született. Ami nem csoda, mert Ló Szerafin lócsoda. Vagyis hogy csodaló. Csakhogy az emberek nem hisznek a csodákban, a kék lovakban meg még kevésbé. Mosták, dörzsölték, szappanozták, sikálták szegény Ló Szerafint. Persze kék maradt. Erre befestették szürkére, pejre, feketére, sárgára. De egykettőre levedlette a festett szőrt, és újra kéken ragyogott. Akkor aztán minden kezdődött előlről. Majd náthát kapott szegény Ló Szerafin a sok mosdatástól. Megszökött hát, s nekivágott a világnak. Bujkált, vándorolt, igen szomorú volt” (LÁZÁR 1997; 10). – Érdemes összevetni ezeket a passzusokat Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regényének azon szöveghelyeivel (125. és 306. oldal, s tkp. a 174. is), amelyek elbeszélik, hogy a művelt, kiváló gondolkodó, de fekete bőrű Angelo Solimanról hogyan próbálták meg lemosni a feketeséget a bécsiek – a XVIII. század végén! Péterfy regénye poétikailag, narratológiai és motívikus-allegorikus szempontból is bizvást nevezhető Ottlík és Lázár művei „folytatás”-ának. (A bekezdés kiemelései tőlem – F. B.)

soroljuk tovább, éppen csak még megemlítyük, hogy a következő kulcsmotívumhoz – „M. távoli, *magányos lovasokra* gondolt...” (OTTLIK 2007; 32) – már nem is a meseregényből, hanem egyenesen Lázár Ervin *Naplójából* érkezik a kérdés: „*Magányos lovas* voltam?” (LÁZÁR 2007; 54).¹⁵

*

A felsorolt „bizonyítékok” közvetlenül, illetve közvetetten, de kétségtelenül jelzik, hogy Lázár Ervin intertextusokkal fejezte ki tiszteletét Ottlik művészetére, gondolataira, szövegei iránt. Azon túl, hogy az *Iskola a határon* címére is megtalálhatjuk a – minden valószínűség szerint szándék nélküli – reflexiót a *Naplóban*: „Ystadtbba mennék, a fedett *uszoda*ba / De a sok *határ* utamat elállja” (LÁZÁR 2007; 41).¹⁶ A legeslegfontosabb összefüggés a két (élet)mű között a fenti kvázi-egyértelműségekkel aligha magyarázható: ez pedig a műcímek tartalmi párhuzama. (Nem mellesleg az ’uszoda’ is fontos motívum az *Iskolában* – a kerettörténetben és a kőszegi részben külön-külön is! –, azaz a két motivált szó együttes jelenléte e kis töredékben megint csak a két alkotó egymásra hatásának képzetét erősítheti az olvasóban.)

A címek összefüggéséhez előljáróban nem árt tudnunk azt sem, hogy a ’kerek’ szónak a magyar nyelvben lehet ’négyszögletes’ jelentése is. Sőt, nyelvünk egy korábbi korszakában a „kerek”-nek ’erdő’ jelentése is volt.¹⁷ Azaz a „Négyszögletű Kerek Erdő” cím némi túlzással és anakronizmussal szólva ’Kerek, Kerek, Kerek’-nek is mondható és érthető – ez pedig egy mesében természetesen minden további nélkül lehetséges... Talán ez a nyelvtörténeti, illetve dialektológiai tény magyarázhatja, hogy Hegyhátsálon (Vas megye) határában ma is van egy határozottan négyszögletes alakú erdő, amelyet a falu népe nemes egyszerűséggel mégis „Kerekerdő”-nek nevez...¹⁸ (Az író családja nem tud róla, hogy Lázár Ervin ismerte volna ezt a valóságban is létező Négyszögletű Kerek Erdőt...¹⁹)

¹⁵ A bekezdés kiemelései tőlem – F. B.

¹⁶ Kiemelések tőlem – F. B.

¹⁷ Itt is köszönöm Kováts Dániel nyelvésznek – aki maga is négy évig cőger volt Kőszegen – szíves e-mail-közlését: „A *kerek* szóval kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmedet arra, hogy annak egyes tájnyelvekben van ’négyszögletes’ jelentése (*Új Magyar Tájszótár*, 213). A másik figyelemre méltó tény, hogy az ómagyar korban a *kerek*nek volt ’erdő’ jelentése (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 454)” (KOVÁTS Dániel e-mailje, 2015. szeptember 24.). – Továbbá érdekes még Komáromi Gabriella szíves e-mail-közlése (2015. szeptember 26.), mely szerint „Ervin szívesen bibelődött nyelvtörténeti adalékokkal, de a *kerek* = négyszögletű azonoságra nincs nyom a *naplójában*. Igaz, a *napló* csak 1984-től datálódik.”

¹⁸ Köszönöm ezt az információt egykori egyetemi hallgatónak – nomen est omen... –, Erdei Júliának.

¹⁹ Komáromi Gabriella szíves szóbeli közlése alapján (2015).

Vajon nem ugyanez a kettős értelem jelenik-e meg Lázár oxymoron-címében (amelyet amúgy az ember minden következmény nélkül elvisel a hétköznapiakban, azaz nem tűnik fel neki a mindennapi tapasztalat és a nyelvi megnevezés közötti ellentmondás)? S nem hasonló-e ez az értelemkettőződés az „iskola a határon” kifejezés alapjelentésének kétrétegűvé árnyalódásához, amikor címmé válik (’iskola = az élet iskolája’)? Mindkét cím egyfajta létmetafora tehát, amiképpen a szövegtestek a maguk novellafüzérszerűségével, lassú, évtizedeken keresztül történő keletkezésükkel, megjelenéskori visszhangtalanságukkal²⁰, kronotopikus struktúrájukkal, fejlődésregényszerűségükkel és példázatoságukkal további párhuzamokat mutatnak. S ha mindezek igazak, akkor a jól kihallható szándékos és szándék nélküli, de közös ihletből fakadó intertextualizálás révén Lázár Ervin szövegét joggal emelhetjük be a posztmodern allegorizáló parabolái közé, azaz Mészöly, Ottlik, Szabó Magda, Esterházy művei mellé.

²⁰ „A megjelenése [ti. a *Négyszögletű Kerek Erdőé*] utólag irodalmi eseménynek számít, de a nyolcvanas évek derekán nem vették észre. Azóta sem roskadozik a róla szóló tanulmányok alatt a könyvespolc” (KOMÁROMI 2011; 321). Maguk a szerzők pedig így nyilatkoznak: „Ma a Századvégnél láttam a »Négyszögletű...« második kiadásának levonatát. Hiába lesz olcsó, ezt sem veszik meg. Miért? Csak a felnőtteknek szóló könyvek fogynak el, a gyerekeknek szántak nem” (LÁZÁR 2007; 85). – „Ezt a regényt [ti. a *Budát*] előbb [...] meg kell írni” – mondja 1978–79-ben a Hornyik-interjúban Ottlik –, „aztán át kell adni a kiadónak, a kiadónak el kell fogadnia, ki kell adnia, és akkor az olvasóknak húsz évig kell olvasniuk, mint az *Iskola a határon*”, hogy rájöjjenek arra, mit is akartam mondani” (OTTLIK 1980; 270).

A regények általában vett működés módjukat tekintve is nagyon hasonlóak amúgy: a fõnt említett kronotopikusság és a mûfaji jellemzõk mellett a fabulában is párhuzamokra lelünk: idegenbe érkeznek meg a szereplõk, és mindegyikük csalódott valamiben. Aztán egymás mellé teszik az életüket, s végül rájönnek, hogy a hallgatás a legmélyebb közlés, rájönnek, hogy élni „csak a szeretet éghajlata alatt” (OTTLIK 2007; 375) lehet. Ha pedig a két mûnek a szimbolikáját tekintjük, akkor joggal kívánhatjuk: de jó lenne, ha a magyar valóságban minden iskola Négyszögletû Kerek Erdõ lenne, ahol nem szögletesre akarják állandóan gyalulni a gyerekefejekben lakozó végtelen fantáziát, hanem meg akarják õrizni annak kerek(ded)ségét! Hiszen az Ottlik- és a Lázár-regény szereplõi is ezt tették: az egyformásítással szemben megkeresték a különbözõségeiket, a különbözésben rejlõ összetartó erõt, és végül meg is találták saját magukat – társaik segítségével. Mert tudták: „Hiába fûröszöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat” (József Attila). – Több mint érdekes, hogy ez a vers 1924 elsõ felében keletkezett, éppen akkor, amikor a *Sár és bõ* korszaka kezdõdik az *Iskola a határon* egyszerre fiktív és referenciális világában... – ebbõl is látható, hogy gyakran elõfordul: jelentõs alkotók lényegében ugyanabban az irodalomtörténeti pillanatban jutnak el igen hasonló gondolatok nyelvi megragadásának poétikai kísérletéhez. Így vezethet az út József Attilától Ottlikhoz, Ottliktól Lázár Ervinhez és Lázár Ervintõl Péterfy Gergelyhez.²¹

*

Mindezek alapján jómagam nem zárok ki egy olyan értelmezési lehetõséget sem, amely a *Négyszögletû Kerek Erdõt* egyenesen az *Iskola a határon* parafrázisaként olvassa... – vagy legalábbis megenged egy olyan értelmezést, mely szerint a két író egymáshoz sok vonatkozásban nagyon hasonlatos példázatos történetekkel gazdagította (poszt)modern irodalmunkat.

Ebben az esetben pedig a paradigma, amelyben ezek a mûvek születtek, felfogható úgy is, hogy „a megszakítottság évei”-ben (Kulcsár Szabó Ernõ) az Ottlik–Kormos–Pilinszky–Nemes Nagy–Weöres–Lázár-féle „gyermekirodalom” allegorizáló társadalomkritikaként is értelmezhetõ.

Hiszen mintha mindkét cím, mintha mindkét mû azt a „fõjelentés”-t szolgálná, amelyik a szabadság és a kötöttség kettõségére utal, az emberi létezés ellentmondásos természetét hozza horizontunkba: az örök küzdelmet, amelyet mindannyian folytatunk a kötöttség–szabadság, bezárt–szabadság dimenzióival. Be vagyunk zárva iskolába, erdõbe, a saját

²¹ Lásd a 13. lãbjegyzetet!

életünkbe, azaz nem vagyunk szabadok, de egyszer csak felismerhetjük saját létezésünk kulisszái között botorkálva az érzést, hogy a szabadság bármilyen körülmények között megteremthető, mert az nem külsődleges tapasztalat, hanem egyszerre kerek is és négyszögletes is, iskola is és erdő is, és egyik sem, azaz csakis a lélek belső útjain megelmlhető érzés, vagyis az egyetlen dolog ezen a világon, „ami biztosan van”.²²

Kőszeg–Szombathely, 2017. január

Kiadás

LÁZÁR Ervin (1997): *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Osiris, Budapest

LÁZÁR Ervin (2007): *Napló, 1984–2006*. Osiris, Budapest

OTTLIK Géza (1980): *Próza*. Magvető, Budapest

OTTLIK Géza (2005): *Buda*. Magvető, Budapest

OTTLIK Géza (2007): *Iskola a határon*. Magvető, Budapest

Irodalom

FENYŐ D. György (1997): Összegző feladatok = Uó, *Poétai iskola*. Krónika Nova Könyvkiadó, Budapest, 365–366.

KOMÁROMI Gabriella (2011): *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris, Budapest

KOMÁROMI Gabriella (2012): „Dödöm, dömdödöm”. *Élet és Irodalom*, 2012. május 18. 9.

MIKLYA Zsolt, Dömdödöm a határon = <http://www.honlap.parokia.hu/kozosseg/szerzo/76/> [2017. 01. 12.]

TAMÁS Zsuzsa, Dömdödöm. Lázár Ervin (1936–2006) = <http://www.oltalom.hu/uploads/text/159/2007%20januar.doc> [2017. 01. 27.]

VÁRI György (2003): *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Kijárat, Budapest

²² „Ez mind befér? Az egyetlen érzésedbe, hogy milyen volt átkelni az Oktogonon? Befér, és még annyi más, hogy számolatlanul hányhatnád bele lapáttal a szavakat. Nem érdemes. Ezek nincsenek. Ami biztosan van, mondja Medve, az az érzés. Ennyire biztosan már semmi egyéb nincs. A világ, a többi ember megléte hipotétikus, vélelem, feltevés, amit elegendő számú próbálgatással valószínűsíteni tudsz. Elfogadod meglévőnek, minthogy mást nem tudsz csinálni, de jobb, ha nem felejtet el, hogy csak az érzés nem hipotétikus, biztosan csak az van” (OTTLIK 2005; 12).

Ideológia a vadonban

Naturalizáció és antropomorfizáció a vadállatokat ábrázoló természetfilmekben¹

Természet és ideológia

„Valósággal szenvedtem tőle, hogy a hétköznapi beszédmód lép-ten-nyomon összekeveri egymással a Természetet meg a Történelmet” (BARTHES 1983; 5). Ezzel magyarázza Roland Barthes a *Mitológiák* előszavában a kötet esszéinek születését. A fenti „összekeverést” a szakirodalom *naturalizációként* emlegeti (vö. MARCELLI 2011; 200–202 és ALLEN 2003; 96). A *Mitológiák* esszéinek fő stratégiája, hogy leleplezik ezt a naturalizációs folyamatot, és bemutatják az önmagukat természeti- nek feltüntetető konstrukciókról, hogy azok konstrukciók. A kötet feljebb idézett első, 1957-es előszavában Barthes a „Természet” és a „Történelem” marxista szembeállítását alkalmazza a folyamat megragadásakor, néhány évvel későbbi esszéjében, *A kép retorikájában* az olasz Panzani tésztareklámjának vizsgálatokor azonban már a természet és a kultúra szembeállítá- sára épít.² Egy másik vonatkozó szövegrészben, mely a *Mitológiák* magyarrá lefordíthatatlan elméleti részéből származik, a „társadalmi”, a „kultu- rális”, az „ideologikus” és a „történelmi” minőségei állnak szemben a természettel.³ Mindebből világos, hogy Barthes oppozíciójának alapja az

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3-III. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával készült.

² „Noha a *Panzani* plakátja tele van »szimbólumokkal«, ezek mégis a fényképben maradnak, amennyiben a szó szerinti jelentés érvényes, a tárgyak egyfajta természetes *otlété*: a természet mintha spontán módon hozta volna létre a látható jelenetet. Lopva egy pszeudo- igazságra cserélődik a nyitott szemantikai rendszer egyszerű érvényessége; a kód hiánya megfosztja az üzenetet intellektuális jellegétől, mivel úgy tűnik, hogy a kultúra jelei a természetben találhatóak” (BARTHES 1977; 45–46).

³ „Ez a tükröződés azonban – összhangban Marx ismert képével – a visszájára fordul: a mítosz abban áll, hogy a kultúrát természetté változtatja, vagy legalábbis a társadalmi, a kulturális, az ideologikus és a történelmi »természetivé«. Ami nem más, mint az osztálytagozódás, és annak erkölcsi, kulturális és esztétikai következménye, azt úgy mutatja be (azt állítja), hogy »magától értetődő«; a mitikus átfordítás hatása alatt a megnyilatkozás meglehetősen bizonytalan alapjai a Common Sense, a Józan Ész, a Norma, a Közvélekedés részévé, vagyis röviden *doxává* válnak” (BARTHES 1977; 165).

„emberektől függetlenül természetszerűen adott” (a természeti) és az „emberek által megalkotott” (a konstruált) különbsége, mely mintha magában foglalná a természet és a kultúra modernitásbeli, valamint a természet és a történelem marxista oppozícióját.

A *természeti* fogalmában nemcsak a szó ’valami megfelel a szerves vagy szervetlen anyagi külvilág törvényeinek’ jelentése játszik szerepet, hanem a *természetes* ’nem mesterséges’ és a ’magától értetődő’ jelentései is. Amikor Barthes „mindazokban a jelenségekben, amelyek révén a modern társadalom a természetesség üzenetét közvetíti az emberek számára, a mítoszalkotás gyakorlatát leplezi le” (MARCELLI 2011; 202), bemutatja, hogy ezek a tartalmak nem természetszerűleg adóttak, nagyon is mesterségesek, és a legkevésbé sem annyira maguktól értetődők, mint amilyenek feltűntetik magukat. A mítoszokban, vagyis a vizsgált ideologikus reprezentációkban „a dolgok elveszítik a létrehozásukkal kapcsolatos emlékeiket” (MARCELLI 2011; 202), vagyis a „természeti” az az önmaga konstruált-ságát elleplező minőség, amit Barthes programja szerint száműzni kell a reprezentációk területéről.

Nem csak Barthes kezeli gyanakvással a természet diszkurzív alakzatát. A 20. század filozófiáját, társadalom- és kultúratudományait egyaránt meghatározta az, amit a természeti meghatározottságok szociálkonstruktivista kritikájának nevezhetünk. Miként azt Tamás Gáspár Miklós bemutatja, a baloldali filozófia a kezdetektől arra törekedett, hogy a természeti-nek (vagyis külsőnek, az emberektől függetlennek, megváltoztathatatlanak) tekintett társadalmi törvényszerűségek képzetét lerombolja, jórészt azért, mert „a kapitalizmus meghatározottságai természeti sajátosságoknak tetszenek” (TAMÁS 2001). Emellett kutatók sora bizonyította, hogy az olyan „természeti” és „biológiai” kategóriák, mint a társadalmi (DE BEAUVOIR 1971) vagy a biológiai nem (BUTLER 2007), a faj/etnikum (BOAS 1995), a test (LAQUER 2002), az érzelmek (HARRÉ 1986), vagy akár a természeti „táj” (GREIDER–GARKOVICH 1994) valójában társadalmi konstrukciók.⁴

Nemcsak az bírálható, ha a fennálló társadalmi rendszerek szabályszerűségeit természeti törvényekként reprezentálják, hanem az is, ha a társadalmi igazságtalanságot természeti környezetünkben felismert modellekre alapozva legitimálják, vagy ha egyes csoportokat azért változtatnak „természetivé”, hogy ezzel kulturálisan lefokozzák őket. Ezekre a gyakor-

⁴ Maga a „természet” mint fogalmi metafora szintén konstrukció, és ahogy azt Craig Clunas bemutatja, mivel a természet fogalma nem rendelkezik stabil térbeli vagy időbeli vonatkozásokkal, ezért a fogalomnak nincsen nem-ideologikus (*nonideological*) használati módja (CLUNAS 1997; 21).

latokra számos példát hozhatunk, a szociáldarwinizmustól a fajelméletig, a „természetellenességük” miatt megbélyegzett szexuális kisebbségektől a női nem „természeti lényegének” hangsúlyozásán keresztül a „természetes hierarchiák” dicsőítéséig. A természet és a kultúra/társadalom/történelem kategóriái között húzott fogalmi határ éppen ezért olyan retorikai/ideológiai stratégia, mely azon a belátáson alapul, hogy e határ felszámolása alapozza meg, és a természet diszkurzív alakzata dúcolja alá az elnyomás legtöbb formáját.

Tanulmányomban ugyanakkor nem a ’természet trónfosztásának’ esztörténeti vázlatát szeretném felrajzolni, hanem egy olyan jelenséget mutatok be, mely a fenti elméleti keret alapján válik megragadhatóvá. Az ideológiai kritikát hagyományosan annak a feltérképezése foglalkoztatja, ahogyan a fenti mintázatok a hétköznapijainkban, avagy Alan Finlayson – szempontomból ironikus – megfogalmazásával élve ’a vadonban’ megjelennek (FINLAYSON 2012; 751). A hétköznapi politikai beszéd hemzseg az olyan megállapításoktól, amelyek a természet fogalmát nem leíró, hanem a társadalmi berendezkedésre nézve normatív értelemben használják. A társadalmi kérdésekről folyó közbeszéd nyelvét természeti képek szövik keresztül-kasul, ez a metaforizáció pedig alapvetően meghatározza a társadalomról alkotott elképzeléseinket, pontosabban azt, ahogy a társadalom képét és ezzel magát a társadalmat megalkotjuk.

A természet trópusa a közbeszéd mellett a populáris kultúra területén is őrzi kiemelt ideológiai jelentőségét, különösen a tömegfilmek körében. Természetfilmek párolnak le társadalmi tanulságokat a felvett – és a célnak megfelelően szerkesztve ábrázolt – folyamatokból, katasztrófafilmek „adnak arcot” a természetnek, történelmi filmek ébresztenek bennünk vágyat a természettel harmonikus egységet alkotó életmód iránt, sci-fik fedik el társadalmaink belső konfliktusait egy közelgő, a globális ökológiai katasztrófa az egész emberiséget egységbe szervező erejére hivatkozva. A természet önálló akarattal rendelkező létezővé, természetfölötti bölcsességek hordozójává, nosztalgikus vágyak tárgyává és társadalmi jelenségeinket magyarázó minták tárházává válik a milliók által rendszeresen fogyasztott kulturális produktumokban. Kulcsfontosságúnak tűnik, hogy ezeket a folyamatokat reflektálttá tegyük, mielőtt túlonúl *természetessé* válnának.

A természet ábrázolásának tömegfilmes sémái – látszólagos hasonlóságuk ellenére – kellően változatosak ahhoz, hogy a témával foglalkozó szakirodalom könyvtárnyi méreteket öltjön. A vizsgálat fókuszát ezért a dokumentumfilmre, ezen belül a természetfilmre („nature documentary”), utóbbinak pedig az állatvilágra koncentrálnó szubzsánerére, az úgyne-

vezett „wildlife film” kategóriájára szűkítettem. A tanulmány Barthes *Mitológiáikjának* margóján születik, fő kérdésem pedig az, hogy miközben a tömegfilm mindent természetté változtat, vajon mivé változtatja magát a természetet.

A természetábrázolás és az antropomorfizáció

2016. november 4-én a *National Geographic Channel* Twitter oldalra megosztott egy közel háromperces videót, mely rövid idő alatt hatalmas népszerűsége tett szert.⁵ A felvételen két Magellán-pingvin küzdelme látható, az állatok egymást szárnyukkal pofozva és csőrükkel csipkedve addig harcolnak, míg patakokban folyik róluk a vér. A videó népszerűségének oka egyrészt a különössége, hiszen a közvélekedés szerint a pingvinek bájosan ügyetlen, végtelenül kedves és szeretetre méltó állatok, akik okkal a gyermekeknek szóló animációs mesefilmek jellemző szereplői, és akiknek a „természetétől” teljesen idegen az ilyen brutális küzdelem. A népszerűség másik oka a jelenetnek kölcsönzött drámai keret, melyet a videó narrátora ad az eseményekhez. A narrátori hang elbeszélésében a harcot kezdeményező hím „férjje”, a nőtény „feleséggé”, a második hím „családrombolóvá” (*homewrecker*), a fészek – pontosabban a földbe vajt lyuk – „otthonná”, a két hím „rivalizáló szerelmesekké” válik. A narrátor a pingvinek szárnyait baseballütőkhöz hasonlítja, a főhős (a „férj”) „kontrollját veszti”, „kifogást emel”, majd „megalázzák”. A videó utolsó mondata alatt az addig feszült kísérőzene nyugodtabbá válik, a kamera a naplementében gyönyörködik, és a narrátor pozitív kilátásokkal próbálja megnyugtatni a méltatlan helyzet miatt felborzolt kedélyeinket: „egy majdnem negyedmillió kolónia esetében még sok hal van a tengerben”.

Anélkül, hogy komolyabb etológiai fejtegetésekbe bocsátkoznánk az ábrázolt Magellán-pingvinek viselkedéséről, annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a narrátor némi interpretatív erőszak révén alkalmazza a „szerelmi háromszög” formulát a pingvinek helyzetére. Ez a jelenség legkevésbé sem újszerű: a fenti gyakorlat megítélése kapcsán kialakult vita már a múlt századelőn kezdetét vette, mikor 1903-ban John Burroughs publikálta *Real and Sham Natural History* című esszéjét az *Atlantic Monthly* hasábjain. Az írásban Burroughs főképp a korszakban divatos szentimentális állattörténeteket bírálta, melyek az emberi világ sajátosságai alapján mutatják be az állatvilágot, nem törődve – vagy olykor határozottan szembefordulva – a természettel kapcsolatos korabeli tudományos tudás-

⁵ <https://twitter.com/NatGeoChannel/status/794645411919065088> (A letöltés ideje: 2016.11.29.)

sal. Burroughs kritikájának elsődleges célpontja William J. Long tiszteletes egy évvel korábbi kötete volt, melyben Long személyes állattapasztalatairól számol be, csupa nagybetűvel jelezve, hogy a történeti „IGAZAK”. Long a meseirodalom és a vulgáretológia határán egyensúlyozó kötetének fő állítása, hogy az addig elfogadott állásponhoz képest az állatok viselkedésében sokkal kisebb szerepet játszanak az ösztönök, és sokkal nagyobb a tanulás folyamata. Kötetének címe (*School of the Woods – Erdei iskola*) is erre a belátásra utal. Burroughs esszéjében keményen bírálja a fenti elképzelést: „[a varjaknak] nincsenek váraik, iskoláik, főiskoláik, vizgabizottságaik, okleveleik, becsületrendjük, kórházaik, templomaik, telefonjaik, postaszolgálatuk, vagy bármi ilyesmi. Bizony, a legszegényebb őserdei falu is a civilizáció több kellékével rendelkezik, mint a varjak vagy más vadállatok legjobban szervezett közössége” (BURROUGHS 2001; 118).

Burroughs szövege nyomán robbant ki a több évig tartó, és még ma is sokat elemzett konfliktus, melyet többnyire „természethamisítás-vita” (*nature fakers controversy*) néven emlegetnek. A vitában Burroughs, valamint az oldalára álló Theodore Roosevelt (ROOSEVELT 1920) elsősorban a tények és a fikció összekeverése, valamint az állatvilág tudománytalan és szentimentális ábrázolása ellen emelt szót. Ennek ellenére a vitát tárgyaló későbbi szakirodalom egyetérteni látszik abban, hogy – noha az „antropomorfizmus” kifejezést egyszer sem használják – kritikájuk fő célpontja az állatvilág antropomorfizálásának gyakorlata (vö. LYON 2001; 66 és DONALDSON 2000; 179). A „természethamisítás” lényege, hogy a bírált szerzők az állatok és az emberek viselkedését analóg rendszerként kezelik, miközben azt állítják, hogy autentikus képet nyújtanak a vadvilágról.

Noha a 20. században minden állattal (is) foglalkozó természet-tudomány esetében általánosan elfogadott alapelvnek számított, hogy a természeti létezők és az állatok emberi tulajdonságokkal történő felruházását kerülni kell⁶, az utóbbi évtizedekben az etológia területén az antropomorfizáció gyakorlatának részleges rehabilitációja figyelhető meg. Az *Anthropomorphism, Anecdotes, and Animals* című tanulmánykötet bevezetőjében a kérdés legelismertebb szakértője, Frans B. M. de Waal bemutatja az antropomorfizálás etológiai megítélésének alakulástörténetét (DE WAAL 1997). De Waal szerint az antropomorfizáció megítélését az állatok viselkedését vizsgáló kutatók két táborának konfliktusa határozta meg, melyek közül az egyik a „kognitív parszinómia”, a másik pedig az „evolúciós parszinómia” maximáját tekintette tudományelméleti szem-

⁶ Előbbit „pathetic fallacy”, utóbbit „anthropomorphic fallacy” néven emlegeti a szakirodalom.

pontból irányadónak. A kognitív takarékoság elve azt írja elő, hogy a kutató ne feltételezze magasabb mentális képesség meglétét abban az esetben, ha az adott jelenség alacsonyabb szintű mentális képességek alapján is magyarázható. Ezzel szemben az evolúciós takarékoság elve azt feltételezi, hogy ha egyes fajok hasonló utat jártak be a törzsejlődés során, akkor a mögöttes mentális folyamatok hasonlóságát feltételezni a „gazdaságos” megoldás (DE WAAL 1997; XIV). De Waal ugyanakkor leszögezi, hogy az etológiában az antropomorfizáció pusztán mint a tudományos vizsgálatot segítő előfeltevések létrehozásához szükséges gyakorlat képzelhető el, mely csupán mintegy irányt ad egy minta szigorú vizsgálatának (DE WAAL 1997; XV). Még a legradikálisabb antropomorfizmus-párti etológus sem tekinti az állati és az emberi viselkedésminták összekapcsolását célnak, legfeljebb a vizsgálatot olykor előremozdító eszköznek. A természetfilmek jóval radikálisabb antropomorfizáló összekapcsolásokat hajtanak végre, mint amik a területet vizsgáló kutatók munkája során egyáltalán felmerülhetnének.

Az antropomorfizáló ábrázolás természetfilmes divatját az a rendezői konszenzus alapozta meg, mely szerint a nézők sokkal többre értékelik a drámai konfliktust az autentikus ábrázolásnál. A természetfilmek alakulástörténetéről átfogó képet nyújt Jan-Christopher Horak *Wildlife Documentaries: From Classical Forms to Reality TV* című tanulmánya (HORAK 2006). Horak szerint az antropomorfizáló ábrázolás akkor nyert igazán nagy teret, amikor az 50-es évek végén és a 60-as évek elején a Disney cég *True Wildlife Adventures* sorozata hatalmas sikert aratott, és erre a sikerre támaszkodva a Disney rövid idő alatt monopolizálta a természetfilmek amerikai piacát (HORAK 2006; 466). A munka elsősorban a vágószobában zajlott: a Disney operatőreinek gyakorlatilag korlátlan mennyiségű nyers film állt a rendelkezésére, a hatalmas mennyiségű felvett anyagból pedig a vágók szerkesztettek kerek történeteket (HORAK 2006; 466).⁷ A *True Wildlife Adventures* filmjei addig soha nem látott mértékben torzították az ábrázolt valóságot, „megteremtve az idő és a tér egységét ott, ahol nem volt, szintetikus történeteket konstruálva a heterogén filmes alapanyagból” (HORAK 2006; 466). A Disney gyakorlata rövidesen a természetfilmes ábrázolás domináns kódjává vált.

A következőkben két filmet vizsgálok az antropomorfizációs logikához való viszonyuk szempontjából. Az első minden idők második legnagyobb bevételt hozó dokumentumfilmje, *A pingvinek vándorlása* (*La*

⁷ Ezekről a rendezői beavatkozásokról átfogó képet nyújt Gregg Mitman kötete, mely mindaddig a természetfilmes ábrázolással kapcsolatban született legfontosabb elemző munka (MITMAN, 1999).

marche de l'empereur, Luc Jacquet, 2005), melyről Jan-Christopher Horak azt írja, hogy még a korábbi állapotokhoz képest is sikerült „új magasságokba emelnie az antropomorfizmust” (HORAK 2006; 460). A második Werner Herzog ugyanazon évből származó filmje, *A grizzlyember* (*The Grizzly Man*, 2005), mely az antropomorfizáló szemlélet neurotikusnak nevezhető példáját elemezve fogalmazza meg a „wildlife filmek” jellemző természetábrázolásának kritikáját.

Pingvinek és medvék

A pingvinek vándorlása eredeti francia változatának négy narrátora van, ezek közül az első csak egy rövid felvezető szöveget mond el, a másik három a filmben szereplő pingvinek gondolatait osztja meg a nézőkkel. Ezt a narrációs rendszert vette át a magyar változat is, míg az Egyesült Államokban bemutatott változat szinkronjának egyetlen narrátora Morgan Freeman.⁸ Az egyetlen narrátort alkalmazó változat esetében magán a kísérőszövegen is sokat változtattak, de a film még így is kiemelten magas határfokon működteti az antropomorfizáció alakzatát. A narrátor interpretációja mellett elsősorban a szöveget kísérő „intim” közelképek járulnak hozzá ahhoz, hogy az ábrázolt állatok drámai karakterekké alakuljanak (PIERSON 2005; 702). Az antropomorfizáció maximumát ugyanakkor az eredeti mintát követő hangalámondásos narráció nyújtja.

A három elbeszélő az apa, az anya és a gyermek: ők az ideális pingvincsalád tagjai. Az apa és az anya közösen, kétmondatonként váltva mondják el a film elején az alábbiakat: „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kert. Egy termékeny, mindent ontó föld, ahol könnyű volt az élet, sok holddal ezelőtt, mielőtt beköszöntött a tél. Ám egy napon egy minden élőlényt fenyegető nagy fehérség tört ránk. Akik tudtak, elmenekültek, de az őseink úgy döntöttek, maradnak, bármi áron, és ellenszegülnek a mindent átható fagynak. Sok idő eltelt azóta, a föld már százszor is megváltozott, de mi még mindig itt vagyunk, őrszemekként. Ez a mi történetünk.”

A pingvinek tehát rendkívül tudatos elbeszélők, akik a nézőknek címzik első mondataikat. A bevezetőben feltűnik egy idilli táj képe, mely egy-

⁸ Morgan Freeman számos dokumentumfilm narrátora, olykor pedig az úgynevezett *hostja*, vagyis házigazdája. A National Geographic *Isten nyomában Morgan Freemannel* (*The Story of God with Morgan Freeman*, 2016) című dokumentumfilm sorozatának *hostjaként* például nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy megválaszolja az emberiség transzcendenciával kapcsolatos összes „nagy kérdését”. Morgan Freeman alakított már professzorokat, szenátorokat és nyomozókat, kétszer pedig magát Istent is eljátszotta, tehát olyan színészcél van szó, akinek a hangja az amerikai közönség számára magát a bölcsességet jelöli.

részt arra az időre utalhat, amikor az Antarktisz a Pangea nevű őskontinens részeként egészen más éghajlati jellemzőkkel bírt, mint manapság. Másrészt az anyapingvin elbeszélésében egy „kertről” van szó, mely „megalkotott” természeti környezetet sejtet, és az Édenkert toposzát idézi fel. Akármelyik értelmezést is tekintjük helytállónak, annyi bizonyos, hogy a pingvineknek meglehetősen messzire nyúlik a kulturális emlékezete. Ez az idilli állapot „sok holddal ezelőtt” állt fenn, vagyis a pingvinek holdban mérik az időt, miként az ősi kínai, hindu vagy héber naptárak vagy az észak-amerikai indián törzsek többsége. A hold mértékegysége tehát a pingvin kultúra ősi jellegét jelöli, a pingvinek törzse természeti népként tűnik fel. Ennél is érdekesebb, hogy miközben a pingvineknek a fagyra és a télre van szavuk, a havat és a jeget inkább „valami nagy fehérségnek” nevezik, mely valószínűleg a civilizációval szembeállított naiv és tiszta primitivitás vonzó képzetét hivatott felkelteni. Végül a bevezető alapján úgy tűnik, hogy a pingvinek közös döntést hoztak, amikor nem hagyták el a megváltozó hőmérsékletű élőhelyüket, és valamiféle küldetéstudat miatt választották a rossz életkörülményeket. Noha önmagukat „őrszemeknek” tekintik, a filmből nem derül ki, hogy pontosan mi felett őrködnek. A „sarkvidék őrszemei” szerkezet a kortárs ökoideológia által áthatott narratívák körében jártas befogadó számára azt sugallja, hogy a pingvinek talán a Föld állapotát felügyelik, és a globális felmelegedés okozta éghajlati változásokra hívják majd fel a figyelmünket, de – ahogy azt több kritika is kiemelte (AUFDERHEIDE 2007; 121) – ez a kérdéskör nem kerül elő a filmben.

Sokáig lehetne elemezni azokat a – többnyire konzervatív – ideológiai sémákat, melyek alapján *A pingvinek vándorlása* a felvételeit elrendezi. Az ábrázolt családi idill például viszonylag gyorsan összeomlik, ha tudjuk, hogy a császárpingvinek minden párzási időszakra új párt választanak maguknak (AUFDERHEIDE 2007; 121), és minden bizonnyal Burroughs-nak is volna pár szava a filmhez, különösen azokhoz a részekhez, amikor a fiókat képviselő narrátori hang a pingvinek „bölcsoédjéről” beszél. A film ilyen szempontú bírálatát a kritikusok és kutatók jórészt már elvégezték előttem, így én inkább arra a jelenetre hívnám fel a figyelmet, ahol a film antropomorfizációs logikája leküzdhetetlennek látszó akadályokba ütközik.

A film egyik jelenetsora azt ábrázolja, hogy a pingvineket egy ragadozó madár támadja meg, mely főleg a fiókákra vadászik. Ekkor a pingvincsalád tagjai közül csak a fióka van a helyszínen, aki a többi állathoz hasonlóan megpróbál a jégtáblák közötti repedésekbe és idősebb madarak mögé bújni. A jelenet esetében a kispingvinek drámájánál sokkal megrázóbb az a küzdelem, melyet a vágó vív a körülményekkel, aki úgy próbálja megszerkeszteni a felvételeket, hogy a film azt sugallja, az idősebb pingvineket va-

lóban megrázza – de legalábbis foglalkoztatja – a fiókáik elvesztése. Elkeseredett harc ez a szemmel láthatóan közömbös állatok látványával szemben. A vágó mindent megtesz, hogy valamiképpen érzelmi mélységet adjon a kerettörténetnek látványosan ellentmondó folyamatoknak: miközben feszült ritmusban váltogatja a beállításokat, próbálja felmutatni a gondoskodás jeleit, végül pedig már bármit, ami jóindulattal úgy is értelmezhető. Kiemelt hangsúlyt kapnak például azok a felvételek, melyeken egy-egy idősebb pingvin a fiókák felé indul, azt viszont már csak a képmező periferiáján láthatjuk, ahogy ezek az állatok pár lépés után tétován megállnak, visszafordulnak, elzavarják maguk körül a fiókákat, vagy pár méterről tétlenül nézik az eseményeket. A ragadozó madár támadása túlságosan nagy szenzáció, hogy kimaradhasson, a film mégsem hajlandó tudomást venni az állatvilág olyan folyamatairól, melyek nem illeszkednek az ember szerű madarak narratívájába. A filmnek azért kell a lehetőségekhez mértelen elfednie a nyilvánvaló tényt, hogy a pingvinek „közössége” nem szervezi meg magát utódai védelmében, mert nem ábrázolhatja a pingvineket szívtelennek, de ezen a ponton az állatok már túlságosan is emberek ahhoz, hogy a film arra hivatkozhasson, hogy nem emberek.

Werner Herzog dokumentumfilmje, *A grizzlyemberben* nagy hangsúlyt fektet arra, hogy leleplezze azokat a különbségeket, melyeket *A pingvinek vándorlása* és a legtöbb kortárs „wildlife film” megpróbál elfedni. *A grizzlyember* jórészt a fanatikus medverajongó, Timothy Treadwell felvételeiből áll, aki tizenöt évig élt sértetlenül az alaszakai grizzlyk közelében, és életének utolsó öt évében nagyjából százórányi anyagot vett fel. Treadwell nemcsak azzal váltott ki széles körű érdeklődést, hogy ilyen sokáig sikerült túlélnie a medvék közvetlen szomszédságában, hanem azzal is, hogy végül épp az egyik általa védelt medve vetett véget az életének.

Herzog egyrészt megszerkeszti Treadwell archív anyagait, másrészt kommentárokat fűz a felvételekhez, végül kiegészíti a férfi életének és halálának történetével. *A grizzlyember* narrátora maga a rendező, aki már a film első perceiben megfogalmazza, hogy mi ösztönözte a film elkészítésére: „Mivel magam is filmeztem az őserdők vadonjában, felismertem, hogy a természetfilmen [*wildlife film*] túl, a felvett anyagban lenyűgöző szépség és mélység története szunnyad. Felfedeztem egy filmet az emberi eksztázisról és a legsötétebb belső zűrzavarról.”

A grizzlyember tehát nem „wildlife film”, inkább életrajzi dokumentumfilm Timothy Treadwellről, mely – egyebek mellett – a természetfilm műfaji kódjaira is reflektál. Herzog Treadwell természetszemléletét pszichológiai és társadalmi okokkal motivált szentimentális tévképzetnek tekintti, melynek vizsgálata nem az állatvilág, hanem a tévképzet logikájának és okainak megértéséhez vihet közelebb bennünket.

A film nagy figyelmet szentel azon eseteknek, amikor a medvékért rajongó Treadwell olyan eseményekkel találkozik, melyek nem illeszkednek a vadon világról kialakított korábbi képébe. Treadwell szerint a medvék körül „minden tökéletes” és „jó”, így amikor egy farkasok által szét-tépett rókakölyök tetemére vagy egy másik medve által elpusztított medvebocs letépett mancsára bukkan, elbizonytalanodik és összezavarodik. Treadwell számára az a tapasztalat bizonyul a legmegrázóbbnak, amikor egy elpusztult medvebocs koponyáját találja a patakban. A patak alacsony vízállása miatt az éhező medvék elkezdtek felfalni saját bocsait. Treadwell először csatornát épít a folyón, hogy ezzel a beavatkozással indítsa el a pisztrángok vonulását, majd imádkozni kezd az esőért, miközben kétségbeesetten ismételteti a kamerájának, hogy „ez így nincs rendben, ez így nincs rendben”.

Herzog tehát egyrészt kiemeli azokat az eseményeket, melyek nem illeszkednek Treadwell természetképébe, vagyis – a narrátor szavaival élve – amikor a férfi „szembekerült a vad természet zord valóságával”. Elmagyarázza például, hogy a grizzlyket nem csak az éhség bírhatja rá bocsaik elpusztítására, hiszen „a hím medvék néha megölik a kölyköket, hogy megállítsák a nőstények szoptatását, és ezzel újra párosodásra készvé tegyék őket”. Másrészt a rendező a kommentárban megfogalmazza Treadwell szemléletének kritikáját.⁹ Az alábbiakat annak a medvének a premier plán snittje alatt mondja el, mely valószínűleg Treadwell és barátnője későbbi haláláért felelős: „[É]n egyetlen Treadwell által felvett medve arcán sem fedezek fel rokonságot, megértést, kegyelmet. Csakis a természet túlaradó közömbösségét látom. Számomra nem létezik olyasmi, hogy a medvék titokzatos világa, és ez az üres tekintet nem tükröz mást, csak a félig unott érdeklődést az étel iránt.”¹⁰

⁹ Miként a film egyik kritikusja találóan megállapítja: „Ami *A grizzlyembert* ilyen lenyűgöző dokumentumfilmmé teszi, az a folyamatos dialógus Herzog narrációja és Treadwell kommentárja között, de a filmnek nem célja, hogy eldöntse a vitát a természet helyes szemléletét illetően. Azt a medve már eldöntötte” (TOBIAS 2015).

¹⁰ E részek esetében felsejlik Herzog saját természetképe, melyet korábban *Az álom hangja* (*Burden of Dreams*, Les Blank, 1982) című filmben fejtett ki a dzsungel kapcsán: „Alaposan körbenézve van itt valamiféle harmónia. Ez a gyilkosság nyomasztó és kollektív harmóniája. És ehhez a kinyilvánított hitványsághoz és aljassághoz és obszcenitáshoz képest, szóval ehhez az egészhez képest, mi úgy hangzunk és úgy nézünk ki itt, mint egy buta elővárosi regény rosszul kiejtett, befejezetlen mondatai. [...] Alázatossá kell válnunk ezelőtt a túlburjánzó szenvedés és a túlburjánzó parázsnaság előtt. Túlburjánzó növekedés és túlburjánzó rendetlenség. [...] De amikor ezt mondom, akkor a dzsungel iránti legmélyebb tisztelet beszél belőlem. Nem arról van szó, hogy gyűlölöm. [...] Szeretem, mindannak ellenére, amit a józan ész diktál.”

Noha Herzog bírálja Treadwell álláspontját, felvételeit pedig Treadwell intenciójával szemben használja fel, mély tisztelettel ábrázolja a férfi életét és halálát, lenyűgözőnek találja Treadwell különösségét, és méltatja az archív anyagokban található – Herzog szerint gyakran „véletlenül” – zseniális felvételeket. Emellett a film megfogalmazza a természetfilmek mainstream antropomorfizációs logikájának kritikáját: a kiegészítésekből, a szerkesztés aktusából és a kommentárokból születő, az eredeti felvételekre épített második szint *dezantropomorfizálja* a medvék világát, mely így az öntertelmezés eszköztárává, az én-teremtés díszletévé, Treadwell leleplezett fantáziaképévé alakul.

A pingvinek vándorlása nem akar szembesülni és szembesíteni azzal, amivel Treadwellnek többször is szembesülnie kellett, és mindent megtesz, hogy az állatok antropomorfizálása a legmagasabb hatásfokkal működhessen. Amikor az állatvilág valósága felülírja a szentimentális kerettörténetet, *A pingvinek vándorlása* elkendőzi *A grizzlyember* által nyomatékossított különbségeket.

Antropomorfizmus és ideológia

Az állatvilág antropomorfizálásának gyakorlatát vizsgáló szakirodalomban és publicisztikai írásokban olykor feltűnik az érv, hogy az antropomorfizmusnak megvan a maga „haszna”: ismerőssé teszi a radikálisan idegen természetet, érzelmi kapcsolatot épít ki a nézőkben, és ezzel segít a természetvédelem iránti elköteleződés felébresztésében.¹¹ Ezen álláspont képviselői nem számolnak azzal, hogy az említett érzelmi viszony a természet meghamisított képével alakul ki, ahogy azzal sem, hogy az antropomorfizáló gyakorlat akár komoly ökológiai problémákhoz is vezethet. Ahogy azt Gregg Mitman hangsúlyozza, az amerikai fogyasztókat „kevésbé érdekli az egyes ökoszisztémák megóvása, mint az olyan élőlények helyzete, melyek intelligensek és bájosak, mint a delfinek” (MITMAN 1999; 179). Az antropomorfizáló ábrázolást elsősorban az olyan „karizmatikus” vadállatok érdemlik ki, mint a delfinek, a pandák, az elefántok vagy a pingvinek (HOROWITZ–BEKOFF 2007). Ennek eredményeként az utóbbi évtizedekben olyan jogi szabályozások születtek, melyek az ember-szerűvé tett állatok túlszaporodásához vezettek. Az állomány ritkításának megakadályozása egyes területek ökoszisztémáinak felborulását eredményezte, melynek hatására Botswana-ban az elefántok ezresével pusztulnak el egy-egy nagyobb szárazság idején, Ausztráliában pedig a koalapopulá-

¹¹ Ezen elképzelés egyik élharcosa a közismert angol primatológus, Jane Goodall. Vö. <http://www.janegoodall.org.au/similarities-to-people/> (A letöltés ideje: 2017.01.17.).

ció túlszaporodása okoz egyre nagyobb problémát (SINGH 2005; 13–14 és JURSKIS 2016).

Az antropomorfizáló ábrázolás hatása ugyanakkor túlmutat az egyre látványosabb ökológiai következményeken. Az állatvilág antropomorfizálása kulturális univerzálénak tekinthető, a gyakorlat legalább negyvenezer éves hagyománnyal rendelkezik, és hosszú ideje elsősorban a gyermekeknek szóló kulturális produktumok esetében igazán jelentős. E területen elsősorban gyermekpszichológusok fogalmazták meg az ábrázolásmód kritikáját, olyan általános következtetésekre jutva, mint hogy a gyermekek az állatokkal kapcsolatos konceptuális tudását nagyban – és talán hátralevő életükre nézve alapvetően – meghatározza a képeskönyvek antropomorfizált állatvilága (GANEVA et al. 2014). Emellett olyan konkrét eseteket is feltárnak, mint hogy a négyéves gyerekek 69%-a a kutyák agresszív, támadó arckifejezéseit nevetésként vagy mosolygásként értelmezi (MEINTS et al. 2016). E tanulmány ugyanakkor nem vállalkozhat az antropomorfizáló állatábrázolás általános kritikájára. A vizsgált mező esetünkben a „wildlife film”, mely elsősorban abban tér el az antropomorfizáló ábrázolás más hagyományaitól, hogy az antropomorfizáció itt csak a legritkább esetekben reflektált vagy felvállalt. Az állatvilágot ábrázoló természetfilmek erősen fikcionalizáló jellegük ellenére dokumentumfilmeknek tüntetik fel magukat, a „wildlife filmek” a közönség széles köre által *beleértett* célja a természet autentikus reprezentációja. Kulcsfontosságú tényező, hogy a nézők többsége szerint ezek a filmek valóban olyannak ábrázolják az állatokat, amilyenek, vagyis ez a szubszáner különösen alkalmas arra, hogy az állatok emberszerű jellegét magától értetődőnek és természetesnek tüntesse fel.

Tanulmányom szemléletét Roland Barthes írásai mellett alapjaiban meghatározza az a módszer, melyet Clifford Geertz *Az ideológia mint kulturális rendszer* című tanulmányában az ideológiák vizsgálatához javasol (GEERTZ 1994). Az antropológus az ideológiákat mint „egymásra ható szimbólumok rendszereit vagy egymásba fonódó jelentések mintáit” értelmezi (GEERTZ 1994; 36), és a retorika elméletét jelöli meg az ideológiák adekvát vizsgálatához nélkülözhetetlen területként. Mint írja, „anélkül, hogy tudnánk, miképpen működnek azok az [...] elemek, mint a metafora, az analógia, az irónia, a kétértelműség, a szójáték, a paradoxon, a hiperbola, a ritmus; és annak a felismerésnek a híján, hogy ezeknek valamilyen szerepe lehet az egyéni attitűdöket nyilvánossá alakító folyamatokban, a szociológusok nem rendelkeznek azokkal a szimbolikus eszközökkel, amelyekkel pontosabbá tehetnék megfogalmazásaikat” (GEERTZ 1994; 42–43). A szimbólum és a szimbolikus logikák jelentőségének hangsúlyo-

zása mellett Geertz folytonosan jelzi, hogy a trópusok tágabb körének bevonása lendíthetné előre igazán az ideológiai folyamatok értelmezését. Elfogadva Geertz álláspontját, a „wildlife film” vizsgálatakor érdemes alaposabban szemügyre vennünk az antropomorfizáció alakzatát és viszonyát a naturalizáció logikájához.

Paul de Man *Antropomorfizmus és trópus a lírában*¹² című tanulmányában azt írja, hogy az antropomorfizmus „nemcsak trópus, hanem *azonosítás* is a szubsztancia szintjén. Az egyik entitást fölcseréli egy másikkal, és ezáltal a fölcserelésük előtt egyedi entitások létezését implikálja, valamint valami másnak *vesz*, amit aztán *adottnak* lehet tekinteni” (DE MAN 2002; 371). Az antropomorfizmus tehát abban az értelemben nem trópus, hogy az azonosítottat szubsztanciálisan adottnak tekinti: „az antropomorfizmus egyetlen állítássá vagy lényegiséggé fagyasztja a tropologikus átalakulások és tételezések végtelen sorát, s mint ilyen, kizár minden egyebet” (DE MAN 2002; 371). Az antropomorfizmus tehát trópus, de „nemcsak trópus”, hanem „interpretációk rendszere” is (DE MAN 2002; 371). Barbara Johnson összefoglalásában „antropomorfizmust használni annyi, mint ismertnek venni azt, hogy mik az emberi [*the human*] sajátosságai” (JOHNSON 2004; 136). Ez a kijelentés magyarázza azt is, hogy de Man strukturális szempontból miért kapcsolja a tulajdonnévhez az antropomorfizmust: az antropomorfizmus nem az ember *fogalmára* épül, vagyis az embert nem valami meghatározásnak alávetett [*subject to definition*] tartalomként használja, hanem olyan adott dologként, mely „kivonja magát a definiálás alól”: ami „előfeltételezett, nem pedig meghatározott” (JOHNSON 2004; 137).

A barthes-i *naturalizáció* és a de man-i *antropomorfizáció* abban a tekintetben mindenképpen hasonló, hogy egyik sem pusztán trópus, sokkal inkább interpretációs rendszer vagy reprezentációs séma. Mindkettő egy előfeltételezett tartalomra utal (antropomorfizmus – ember, naturalizáció – természet), mindkét retorikai logika a szubsztancia szintjén hajt végre azonosítást, és mindkettő „megfagyasztja” a tropologikus átalakítások mozgását. Amennyiben az ember-állat bináris opozíció mentén keressük az antropomorfizáció ellentétét, úgy a *zoomorfizmus* (zoomorphism) terminusához jutunk, ez a fogalom a reprezentáció azon módját jelöli, amikor embereket (vagy az emberek egy csoportját) jelenítik meg ál-

¹² Paul de Man esszéjében egy rendkívül komplex retorikai viszonyrendszert vizsgál, gyakorlatilag két vers metaretorikai párbeszédét tárja fel. Eközben maga de Man is használja a „naturalizáció” terminust, noha egyáltalán nem barthes-i értelemben. A „naturalizáció” a szövegben egy labilis retorikai struktúra szilárd alapokra helyezését, természetben való rögzítését jelöli (DE MAN 2002; 386).

latokként (WERNESS 2006; X). Ha azonban – Barthes-hoz hasonlóan – olyan topologikus teret felételezünk, mely a „konstruált” és a „természeti” oppozíciójára épül, akkor felismerhetővé válik az antropomorfizáció és a naturalizáció – részleges – retorikai szimmetriája. Az antropomorfizáció a természeti létezőket teszi az emberivé, míg a naturalizáció az ember alkotta dolgokat teszi természetivé. A két retorikai logika ellentétes irányból fenyegeti a „természeti” és a „konstruált” különválasztására létrehozott határvonalat: az első társadalmi vívmányokkal ruház fel természeti létezőket¹³, a második természetinek tüntet fel társadalmi vívmányokat.

E modellen keresztül ragadhatjuk meg leginkább a „wildlife film” ideológiai hatóerejének forrását. A vadállatokat antropomorfizáló természetfilmek a „társadalmiasított” természetet „természetesítik”, pontosabban az antropomorfizált természetet naturalizálják. Erre jó példa *A pingvinek vándorlása*, mely a család konzervatív modelljének eszméjét először rávetíti a pingvinek világára (antropomorfizáció), majd ezt követően a természetben talált, modellértékű struktúráként mutatja fel (naturalizáció). A film az antropomorfizáció és a naturalizáció ellentétes irányú öltéseinek segítségével varrja bele – a vizsgált természeti jelenségek kapcsán nem azonosítható – társadalmi mintákat a természet képébe: külsőnek, adottnak és megváltoztathatatlanok feltüntetve egy nagyon is történeti, társadalmilag konstruált struktúrát.

Azok a természetfilmek, melyek az állatokat fogalmi gondolkodással, emberi viselkedésmódokkal, erkölcsi tartással, eszmékkel és ideológiákkal ruházzák fel, hozzájárulnak ahhoz, hogy a természetet olyan területnek tekintsük, melyben a társadalom értelmezéséhez hasznos, mély és egyszerű igazságokra ismerhetünk. Az ideológiakritika az ilyen filmek vizsgálatakor egyrészt bemutathatja az ábrázolás torzításait; másrészt feltárhatja a természeti rendszerek azon sajátosságait, melyek aláássák az adott film „társadalmi” üzenetét; végül rávilágíthat azokra a természetben megfigyelhető tendenciákra, melyeket a természetfilmek rendszeresen elhallgatnak.¹⁴ A szoros retorikai olvasás azokra a topológiai szinten zajló fo-

¹³ Valamint tárgyakat, elvont létezőket és a többi.

¹⁴ Utóbbira jó példa az azonos nemű egyedekkel folytatott szexuális viszony jelensége. *A University of Oslo* és az oslói *Natural History Museum* által szervezett *Against nature?* című kiállítás (<http://www.nhm.uio.no/besok-oss/utstillinger/skiftende/againstnature/index-eng.html> – a letöltés ideje: 2017.01.16.), valamint a vonatkozó szakirodalom tanulsága szerint utóbbi az állatvilágban nagyon is általánosnak számít, és legalább 1500 faj esetében megfigyelhető. A párzás során az ázsiai elefántok esetében 45%, a zsiráfok esetében pedig 30–75% a valószínűsége annak, hogy a szexuális viszony két azonos nemű egyed között jön létre (BAGEMIHLE 1999; 427–430, 391–393), a háziasított bárányok esetében pedig a kosok tizede egyálta-

lyamatokra is rávilágíthat, melyek az ideológiai felépítmény megkonstruálásának lehetőségét megteremtik. A természetábrázolás domináns alakzata a „wildlife film” esetében az *antropomorfizáció*, a tágabban értett „természetfilm” (*nature documentary*) esetében pedig minden bizonnyal a *megszemélyesítés* és a *prosopopeia*, utóbbi azonban már külön vizsgálatot érdemelne.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy amennyiben megőrizzük a természet és a kultúra közötti határvonalat, úgy ez egyszerre szab gátat a naturalizáló és az antropomorfizáló logikának. E határvonal fenntartása nem jelenti azt, hogy ne érezhetnénk az állatok iránt empátiát, ne bírálhatnánk az állatokat érintő etikátlan bánásmódot, vagy ne szembesülhetnénk és szembesíthetnénk másokat a természetrombolás különböző aspektusaival és következményeivel. A „természeti” és a „konstruált” közötti határvonal hangsúlyozása ugyan a mainstream állatvédelmi beszédmódot is korlátozza, de nem szükségszerű, hogy eközben az utóbbival éppen ellentétes szándékokat megalapozza. A határvonalhoz való ragaszkodás olyan reprezentációs és diszkurzív sémák létrehozására ösztönözheti az alkotókat, melyekkel úgy lehet állást foglalni a vadvilág védelme mellett, hogy közben nem adnak teret az antropomorfizáció és a naturalizáció kettős mozgásának, elkerülve ezzel azt a retorikai logikát, melynek segítségével a társadalomról alkotott elképzelések számos befogadó számára észrevétlenül öltöztethetők be a természet álruhájába.

Irodalom

- ALLEN, Graham (2003): *Roland Barthes*. Routledge, London/New York
- AUFDERHEIDE, Patricia (2007): *Documentary Film*. Oxford University Press, Oxford/New York
- BAGEMIHL, Bruce (1999): *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*. St. Martin Press, New York
- BARTHES, Roland (1977) *Image Music Text*. Fontana Press, London
- BARTHES, Roland (1983): *Mitológiák*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- BOAS, France (1995): *Race, Language and Culture*. University Of Chicago Press, Chicago
- BURROUGHES, John (2001): Real and Sham Natural History. In MAZEL, David (szerk.): *A Century of Early Ecocriticism*. The University of Georgia Press, Athén (Georgia)/London, 114–120.

lán nem hajlandó az anyajuhokkal párosodni (LEVAY 2011; 70–71). Noha az emberi szexualitást semmi esetre sem tekinthetjük az állatok párzási szokásaival analóg rendszernek, az a tény, hogy a természetfilmek a fenti jelenséget következetesen nem ábrázolják, nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a nézők mit tekintenek „természetesnek” és „a természet rendje ellen valónak”.

- BUTLER, Judith (2007): *Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*. Balassi Kiadó, Budapest
- CLUNAS, Craig (1997): Nature and Ideology in Western Descriptions of the Chinese Garden. In WOLSCHKE-BULMAHN, Joachim (szerk.): *Nature and Ideology – Natural Garden Design in the Twentieth Century*. Dumbarton Oaks, Washington, 21–33.
- DE BEAUVOIR, Simone (1971): *A második nem*. Gondolat, Budapest
- DE MAN, Paul (2002): Antropomorfizmus és trópus a lírában. In Uó: *Olvasás és történelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 365–394.
- DE WAAL, Frans B. M.: *Foreword*. In MITCHELL, Robert W. – THOMPSON, Nicholas S. – MILES, H. Lyn (1997): *Anthropomorphism, Anecdotes, and Animals*. State University of New York Press, New York
- DONALDSON, Elizabeth (2000): The Egg and the Nest – Gender Politics, John Burroughs, and Popular Ornithology. In WALKER, Charlotte Zoë (szerk.): *Sharp Eyes – John Burroughs and the American Nature Writing*. Syracuse University Press, Syracuse/New York, 178–191.
- FINLAYSON, Alan (2012): Rhetoric and the Political Theory of Ideologies. *Political Studies*, 2012. december, 60/4. 751–767.
- GANEA, Patricia A. – CANFIELD, Caitlin F. – SIMONS-GHAFARI, Kadria – CHOU, Tommy (2014): *Do cavies talk? – The effect of anthropomorphic picture books on children's knowledge about animals*. *Frontiers in Psychology*, 2014. április 10., <http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2014.00283/full> (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- GEERTZ, Clifford (1994): Az ideológia mint kulturális rendszer. In Uó: *Az értelmezés hatalma – Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest, 22–62.
- GREIDER, Thomas – GARKOVICH, Lorraine (1994): *Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment*. *Rural Sociology*, 59/1. 1–24.
- HARRÉ, Rom (1986): *The Social Construction of Emotions*. Basil Blackwell, Oxford
- HORAK, Jan-Christopher (2006): Wildlife Documentaries: From Classical Forms to Reality TV. *Film History*, 18. évf. 4. sz. 459–475.
- HOROWITZ, Alexandra C. – BEKOFF, Marc (2007): Naturalizing Anthropomorphism: Behavioral Prompts to Our Humanizing of Animals. *Anthrozoös*, 20. évf. 1. sz. 23–35.
- JOHNSON, Barbara (2004): Antropomorfizmus és trópus a lírában és a jogban. In FÜZI Izabella – ODORICS Ferenc (szerk.): *Figurák*. Gondolat/Pompeji, Szeged, 133–158.
- JURKSIS, Vic (2016): Too Many Koalas, Too Little Science. *Quadrant*, július 15., <http://quadrant.org.au/opinion/doomed-planet/2016/07/many-koalas-little-science/> (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- LAQUER, Thomas (2002): *A testet öltött nem*. Új Mandátum, Budapest
- LEVAY, Simon (2011): *Gay, Straight, and The Reason Why: The Science of Sexual Orientation*. Oxford University Press, Cambridge
- LYON, Thomas J. (2001): *This Incomparable Land – A Guide to American Nature Writing*. Milkweed Editions, Minnesota

- MARCELLI, Miroslav (2011): *A Barthes-példa*. Kalligram, Pozsony
- MEINTS, Krestin – RACCA, Anais – HICKEY, Naomi (2016): How to prevent dog bite injuries? – Children misinterpret dogs facial expression. *Injury Prevention*, http://injuryprevention.bmj.com/content/16/Suppl_1/A68.1 (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- MITMAN, Gregg (1999): *Reel Nature – America’s Romance with Wildlife on Film*. Harvard University Press, Cambridge
- PIERSON, David P. (2005): „Hey, They’re Just Like Us!” – Representations of the Animal World in the Discovery Channel’s Nature Programming. *Popular Culture*, 38. évf. 4. sz. 698–712.
- ROOSEVELT, Theodore (1920): Nature Fakers. In FULTON, Maurice Garland (szerk.): *Roosevelt’s Writings*. The Macmillan Company, New York, 258–267.
- SINGH, Praveen (2005): *Narrative in wildlife films: how it shapes our understanding of the natural world and influences conservation choices?* Montana State University, <http://scholarworks.montana.edu/xmlui/bitstream/handle/1/2285/SinghP0505.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- TAMÁS Gáspár Miklós (2001): Új kelet-európai baloldal. *Eszmélet*, nyár, http://eszmélet.hu/tamas_gaspar_miklos-uj-kelet-europai-baloldal/ (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- TOBIAS, Scott (2015): The human nature of Werner Herzog’s Grizzly Man. *The Dissolve*, július 7., <https://thedissolve.com/features/movie-of-the-week/1093-the-human-nature-of-werner-herzogs-grizzly-man/> (A letöltés ideje: 2017.02.26.)
- WERNESS, Hope B. (2006): *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art*. Continuum, New York/London

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Herceg János jegyzetei nyelvjárásról és néprajzról

Zombort és a környékbeli falvakat, azok népiéletét kiválóan ismerte a huszonkét éve, 1995. január 29-én elhunyt Herceg János író. Több művében is szívesen foglalkozott a város vonzáskörzetének múltjával és jelenével, árnyaltan ábrázolta az ott élő emberek népi kultúráját, az általuk megőrzött szellemi és tárgyi értékeket, lett légyen az nyelvjárás, népviselet, szerb čilim, sokác szőttes, magyar slingelés, népviselet, néptánc, avagy népdal. Ábrázolásaiban a legjellemzőbb sajátosságok jelennek meg, amelyek az adott falu helytörténeti összefoglalóját, élet- és gazdálkodásmódját, áruszerkezetét, annak értékesítését írják le, avagy a lakodalom, a népdal-éneklés vagy a mesemondás alkalmait ismertetik.

Gombos–Doroszló–Kupuszina

A falusi népiéletéről, cselédsorsról, a népviselet szépségéről, népdalokról, megélhetési leleményességéről legszebben a gombosiakról tudott írni Herceg János: „Az már, amit Cziráky Gyula írt az Évkönyvbe Gombos történetéről s népéről, mind ott volt az én gyerekkoromban színesen és mesében illőn, a Zomborba szegődő cselédlánnyokkal, ahogy megjelentek a piacon a nagyságák után, kosárral a karjukon, de kikeményített slingelt pruszlikban, amelynek két ujja fönn, a vállakon kicsit felemelkedett, mintha angyszárny akart volna lenni, s a szélesen suhogó, alul csipkésen és fodrosan kikandikáló alsószoknyák szinte muzsikáltak utánuk, s így mentek kényesen a piaci sokadalomban... Honnan sejtettem volna, hogy ez a szolgálat azért tartozott hozzájuk, mert szegények voltak? Különb en ezt az indokot Cziráky Gyula is mellőzte tudósításában, mintha a falu természetes életformája lett volna a cselédkedés... Nekem is csak földre szállt anyagi megjelenésük maradt sokáig a tudatomban, s fülemben a dal: »Erre gyere, csárdás kisangyalom, erre gyere énhozzám...«. Meg ahogy a sült ha-

lat kínálták az utasoknak, végigfutva piros papucsban, már asszonykorukban, a Szlavóniába induló vonat mellett... S ha lehetséges, a doroszlói cseléd lányok még szebbek voltak. Nem is igen tudtam közöttük különbséget tenni. Hogy lányok és legények egyaránt elmentek szolgálni Zomborba, Hódságra, Apatinba, megszokott dolog volt” (HERCEG 1989; 108–109). Doroszlót még egy külön könyvnyi terjedelmű, szépirodalmi fogantatású, helytörténeti – így néprajzi és néprajzi vonatkozásokkal teletűzdelt művében is megörökítette Herceg János (lásd: HERCEG 1977).

„Kupuszina se tudott érdeklődést kelteni a Történelmi Társulat »működő tagjai« sorában.

Talán túl közelről jöttek Zomborhoz a keddi meg pénteki hetipiacokra, utóbbihoz már csütörtök este biztosítva maguknak helyet..., hogy konyhakerti termékeikkel lássák el a városi népet” (HERCEG 1989; 110). „Az asszonyok, virágos szoknyáikkal, pirosposzsgás jókedvükkel...” (HERCEG 1941; 10).

Más etnikai csoportok

A Zombor környéki etnográfiai csoportok közül a sokácok népviseletére lelkendezve hívja fel a figyelmet: „Ó, a sokácok is beletartoztak Zombor színgazdag tájképébe! Tele voltak velük a zombori vásárok meg hetipiacok, s az asszonyok énekesen felcsapó hangja a szavak végén megédesítette a beszédüket. Maguk szőtt ruhában jártak, minden élénk színt beleszőve a pregacsába, amely elöl és hátul betakarta fehér pendelyüket, néha erős combjukat is kivillantva szélről, ha nagyon siettek abban az ugyancsak színesen kötött mamuszban a meztelen lábukon. A férfiak kitarítottak abban az általános jobbágyi viseletben, amely ingből és gatyából állt csupán, s egy fekete pörge kalapból a fejük búbján” (HERCEG 1989; 112). Másutt azonban szomorúan idézi Evetović bácsi prépost szavait velük kapcsolatban, aki a maga népének világháborút követő sorsán kesergett: „Mehetnek tovább is erdőt irtani a Duna árterébe! És részes aratónak, hogy kenyerük legyen!” (HERCEG 1989; 111), mintegy jelölve azt is, hol és miből éltek a bácskai sokácok.

Ugyanígy csodálattal figyelte az ebben a színes etnokonglomerátumban megjelenő bunyevácokat is: „És a bunyevácok! Ők nem elszigetelten, a környező falyakba bezárkózva éltek, hanem a zombori szállásokon, de díszes szerszám feszült a lovaikon, ha bejöttek vasárnap, s az asszonyokon méltóságteljesen suhogott a harangszabású brokátszoknya, ahogy az aszfalton kopogó csizmás férfiakat követték a karmeliták templomába...” (HERCEG 1989; 112).

A második világháborúig a német nyelv is hatással volt a magyar beszélt nyelvre, már ahol a környezet ezt a nyelvet használta inkább. A nyelvjárással szembeni akkori negatív attitűd fel is bukkan a következő sorokban: „Mert egyszer a nálam fél fejjel alacsonyabb Péter Béla, akit a svábos kiejtéséért csúfoltunk, mert Paripáson nőtt fel, német gyerekek között, s miután játék közben megunt a pimasz csúfolódásomat, amikor oda kiáltottam neki: »At ite asz a laptá!«, vakmerőn nekem ugrott...” (HERCEG 1989; 137).¹

Néprajzi jellegzetességek

1938-ban még ezt írja a Bácskáról Herceg János a *Kalangyában*: „A bácskai művészetnek nem lehetnek sajátos színei, mert ilyen bácskai színek nincsenek. Etnográfiai is csupán foltokat mutat a térkép; szigeteket, amelyek megőriztek még valamit a hagyományok külsőségeiből...” (HERCEG 1999; 59). Sokszor felrötták Hercegnek az ilyesfajta kijelentéseket. Azonban ő akkor ilyennek látta szülőföldjét. A kései olvasó pedig csak magában vitatkozhat vele. S ha a bácskai etnográfiai szigetvilágot is foltokban látta, részben igaza is lehetett, mert másutt élt a sokác, a bunyevác meg a magyar, a szerb, a német, aki szinte az egész Bácskában ott volt, de nem mindenütt homogén néprajzi területet alkotva, s nem is egyazon magyar népcsoporthoz tartozóként. Bár ez utóbbiról nemigen volt már tudomásuk, az ideköltözés után majdnem kétszáz évvel, legföljebb a vallásfelekezetükből eredően őriztek valamilyen együvé tartozást, főleg a reformátusok. Ami pedig a hagyományok külsőségeit illeti, csak annyit mondhatunk nyolcvan év távlatából, hogy még ma is van lelke egy-egy falusi lakodalomnak, karácsonyi asztalnak, már ahol még őrzik ezeket. S ha a bácskai népművészet ma már valóban csak helyel-közzel őriz valami archaikust, hiszen az elmúlt század alatt olyan nagyfokúvá vált a nyitás a világra, hogy elkerülhetetlen lett a bezártság őrzése, az endogámia, egy autchtion kultúra érintetlenül maradása, mégis jutott a 21. század elejére is azokból a foltokból és talán nem csak külsőségekben.

Népvisélet

Gombos, Doroszló és Kupuszina, a nyugat-bácskai hagyományőrző magyar települések népviséletéről írt sorait már idéztem. De a többi nyugat-bácskai magyar, a Fernbach-birtokokon élő munkások viséletéről is ír

¹ Merő sorközi mosollyal jegyzem meg, hogy Herceg Jánoson épp ezen a helyen verte el a port a nyomda ördöge, s így nyomta ki: alacsonyabb, mintha a-zó nyelvjárással beszélt volna az író – S. I.

Herceg: „Népi sajátosságokat, persze, hiába keresnénk. Az asszonyok viselete az a semleges, úgynevezett mesteres viselet, amilyent Bezdánban, Mileticsen, Horgoson és másutt hordanak a több felől összeverődött népek. Az asszonyok nem hímeznek, nem szőnek, fonnak, még kötni is alig látta őket valaki. Se kenderük nem volt, se gyapjújuk az ilyesmihez. Készen vették, ami kellett s csak varratni vitték valami paraszt-varrónőhöz. A férfiak öltözete is a szegény munkásemberével egyenlő. Lábbelijük bakancs és bocskor” (HERCEG 1950; 39). A mesteres viselet megnevezés még az 1980-as években is élt pl. a kupuszinai népnyelvben a „mestéressen jár”, s a falu népviseletétől különböző, az idegenből érkezett iparosok, avagy a zomboriak vagy más város lakóinak viseletére utal (vö. SILLING 2007; 251).

Népnyelv

Herceg János nyelvjárási attitűdje is változó volt. Ifjú éveiben még negatív viszonyulását érhetjük tetten. 1939-ben írta a következőket: „Az egyik színmagyar községben láttam tavaly egy operett-előadást, jóképű parasztleány játszotta benne a grófot, monokli ült a szemén, és lovaglopálcájával előírásosan verdeste sárga csizmáját. Erős, vállas legény volt, persze kicsit megszeppenve állt a nagy világosságban, riadtan, mint a nyúl, ha veszedelmet sejt, aztán öblös hangján így szólt barátjához, a másik mágnáshoz: *Elgyössz majd az orfejumban?* Szégyelltem magam, hogy nevetnem kellett...” [kiemelés tőlem, S. I.] (HERCEG 1999; 85).

Herceg nemcsak a nyugat-bácskai magyarok nyelvhasználatának sajátos jellemzőit hallotta meg. A Tömörkény István válogatott elbeszéléseiről szóló könyvkritikájában így ír 1951-ben: „Tömörkény elbeszélései csak a magyar Alföldre vezetnek el, annak is csupán egy sajátos vidékére, a szögedi tanyavilágba, a homokbuckák közé, a Tisza mellé... Tömörkény kis világát, melynek határait talán földrajzilag is ő húzta meg, napszámósok, juhászok, »célszörű szögényembörök« és tiszai hajósok népesítik be” (HERCEG 1999; 398). A Szeged környékén élő vagy onnan kirajzott magyarok nyelvhasználatát az ö-zés jellemzi, s Kálmán Béla déli nyelvjárástípusnak nevezte a területet (KÁLMÁN 1971; 75), míg később Juhász Dezső dél-alföldi nyelvjárásterületként említi (JUHÁSZ 2001; 265), amelybe beletartoznak a Vajdaság északi részén élő, bácskai és bánági magyarok is a maguk nyelvjárásával. Herceg néhány vonással az itt élő emberek nyelvhasználatának legismertebb fonetikai jellemvonását, az ö-zést emelte ki.

Folklór és népnyelv

A nyelvjárás megítélésében, jobban mondva elfogadásában Herceg könnyen változtatta véleményét, hiszen egy 1940-ben megjelent esszéjében már mintha elfogadóan venné tudomásul a (verbászi) intellektüel szájából is a nótát: „Megkérdeztem a pincértől, hogy kicsoda a mulató férfi. Megmondta a nevét és azt, hogy mérnök, zsidó. Persze, hiszen névről ismerem is. Sokat hallottam dicsérni... Azt is, hogy milyen áldozatkész szenvedélyes szerelmese a magyar kultúrának, és még ma is élénk munkásságot fejt ki az egyesületükben. Egyébként dunántúli gyerek, a háború alatt került vidékünkre, kitűnő ismerője – sőt gyűjtője volt a népdaloknak, és ízes tájszólással beszél magyarul” (HERCEG 1999; 114). Tegyük hozzá, későbbi kor kutatójaként, hogy Balogh Gyula verbászi vízmérnökről van szó, akinek felmenői sziváciak voltak, csupán a zombori gimnáziumot végzett apja lett vasutas a Somogyban. Az ő magyar katonadal-gyűjteményéből a csókai mérnök-tanár, Kónya Sándor adott közre egy csokorra valót a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben* 1978-ban (BALOGH-KÓNYA 1978).

A *Kalangya* szerkesztőjeként pedig, 1942-ben *Bácskai népdalok* címen egészében megváltozott az író attitűdje a bácskai népdalkincs irányában: „A városi ember nem is sejtette, hogy néhány magyar falu zárt közösségében élénken él az ősi magyar dallam, és segíti nemzeti hűségben tartani az elárvult szíveket. Ezek a dallamok a magyarság lelkevilágát őrizték meg változatlanul a népben, tehát azt a funkciót teljesítették, ami a népdal hivatása... De hogy ezeket az ősi dallamokat a feledés ködébe löki lassan a városiasodás vágya, és ezért meg kell menteni őket, azt kevés ember tudta nálunk, és talán csak egy akadt, aki hozzáértéssel és nem csekély áldozatossággal fogott hozzá e népdalok gyűjtéséhez. Kodály Zoltán tanítványa, dr. Kiss Lajos volt ez a lelkes gyűjtő.

Dr. Kiss Lajos bejárta nemcsak Bácska, hanem Bánát és Szlavónia magyar falvait is, ezernél több ősi dallamot jegyzett le... Legtöbb népdalt dr. Kiss Lajos a Duna menti Gomboson gyűjtötte, és ebből a gazdag, érdekes gyűjteményből mutatunk be alább négy eredeti népdalt:

*Nem akar az ökör csorda legelnyi,
Nem akar a kisangyalom szeretnyi,
Szeretetit fébe akarja hanni,
Még kell érte a szívemnek hasanni.”²*
(HERCEG 1999; 211.)

Lám-lám, milyen fontos is lett a nemzeti hűség szolgálatába állítható ősi dallam! És még a szöveg nyelvjárási sajátosságai is kidomborodnak, nem szégyellni valók: a főnévi igenév *-nyi* képzője, ami ugyan az utolsó szón már köznyelvi alakot nyert, de ezt már egy kis jóindulattal akár elírásnak is lehet vélni; az *-l* kiesése, a hosszú *-nn* teljes hasonulás eredménye, és csupán ebben az írásában jelöli a középzárt *ē* magánhangzót, illetve az *i*-zés jelenlétét a *szeretetit* birtokos személyjel magánhangzójában.

Értékes folklorisztikai feljegyzése az írónak ugyanebben az esszében a következő sor: „A gombosiak régi néptánca a Tüsköm-tánc, amely átvészelte az ősi stílus hanyatlását, és amellet, hogy ma is frissen hat, benne él a zenei gyakorlatban...

*Illik neki, mert van neki,
Szeretője vette neki.”*
(HERCEG 1999; 212.)

Igaz, nem jelöli az író, hogy leánytáncról van szó, amelyet a capella előadásra ropnak, de a közölt dallamszöveg ismét őrzi a gombosi *ē-ző* nyelvjárást.

A harmadik dal azt az archaikus nyelvtörténeti sajátosságot őrzi, amikor még csupán egy határozott névelő volt használatos a magyar nyelvben:

*„Vörösödik az ég ajja,
Alacsony az fejem ajja...”³*
(HERCEG 1999; 212.)

A hangközi hiátustöltés nyelvjárási megjelenése is jelen van a dalszöveg leírásában:

*„Kedves édesanyám, ha fēl akarsz keresni,
Szerbijai csatatérre gyere ki.
Ott fekszek egy túskebokr fa ja latt,
Kedves édesanyám, kisírhatsz magadat!”*
(HERCEG 1999; 213.)

Herceg János ezzel a dicsérő szavakkal zárja a népdal apoteózisát reveláló esszéjét: „...ez a magyar népdal igazi, értékes ajándéka” (HERCEG 1999; 213).

A *Kupuszinai lakodalom* című esszé már 1950-ben jelent meg a *7 Nap*-ban, helytörténeti kitérőkkel tűzdelve, de folklorisztikai értékeket tudatosítva: „Az egyik lakodalmi tánc, a Kurta farkú fecske például a kupuszinai

³ Herceg János fonetikusán jegyzi az *ajja* szót *ajja* alakban.

nép kirajzására utal... hogy a szívét megérintse az a kis dal, melyet ha fúj-
ni kezdenek a trombitások, a lányok, menyecskék már riszálják, rözögtetik
a derekukat, slingelt keszkenőjüket tartva beleböknek öklükkel a levegő-
be, úgy dalolják, hogy

*Kurta farkú fecske,
Bácskai menyecske
Hogy merté te idegyünni
Az idegen földre?”*
(HERCEG 1999; 372–373.)

Az elragadtatott táncléírás mellé be kell szűrünk, hogy a leírt szö-
veg bizony dal, s nem tánc, de a legkedveltebbek közé tartozik Kupuszinán
(BODOR 2015; 73–77). Herceg jó megfigyelése, hogy a talpalávalót
Kupuszinán a trombitások fújják, azaz rezesbanda szól a lakodalmakban.
A környékbeli sváb falvakból ellesett körmeneti fúvós zeneszó hatása ér-
hető maig tetten az Apatin környéki magyar települések népeletében, s ze-
nészeiket a városban működő hangszerkészítő üzemek (Horn, Windisch)
jól elláthatták réz- és fáfúvós hangszerekkel egyaránt. A kupuszinai la-
kodalom másik mozzanata az öregvőfély feladatát örököltette meg, aki-
nek meg kellett fejtenie a házaseletre, szexualitásra is utalható, vonatkoz-
tatható találós kérdéseket. A Herceg által lejegyzett találós: „Egy lukon
bemén, kettőn kigyün, és amikor kigyütt, akkor van benn” (HERCEG
1999; 374). Herceg nyelvjárási attitűdje viszonylagos, felemás, és lejegy-
zése alig vall a szöveg kupuszinai voltára. Egyedül a szóvégi *-l* kiesése jel-
lemző a kupuszinai „helyi nyelvjárásra” (KISS 2001; 75), amit a *merté* igé-
nél jelöl az író, és a *födre* alakban is, csakhogy az *-l* kiesése miatti magán-
hangzónyulás nem eredményezhetett 1950-ben *ő* magánhangzót, amikor
még a 20. század végén is hiányzott ez a hang a kupuszinai nyelvjárásból.
Ha a *merté* igénél jelölte a szóvégi *-l* kiesését, miért nem jelölte az *akkor*
mutatószónál a szóvégi *-r* mássalhangzóra is érvényes elhagyást? Ugyan-
így még a *kigyün* igében és az *idegyünni* főnévi igenévben sem jelenhet
meg az *ü* hang, hiszen annak is híján volt a kupuszinai népnyelv. A szó-
végi hosszú mássalhangzó elmaradása következtében beálló rövidülés az
egyik jellemző dialektológiai sajátossága a kupuszinai nyelvjárásnak. Saj-
nos, ezt sem érzékelteti az író. A szókincsre vonatkozó helyes megfigyelé-
se a *bemegy* ige *bemén* nyelvjárási alakjának használata, lejegyzése. Itt már
nem jelöli az író a középzárt *ē* hangot sem, és amit leginkább hiányolunk,
nem jelöli az 1940-ben lejegyzett, s a *Kelet Népe* 1941. évi 22. számában
közöttett *Kupuszinai szabad magyarok* című összefoglalójában maga is ki-
emelni akart: „Kupuszinán pedig oly szép palócos tájszóalással beszélnek”

(HERCEG 1941; 10), s az arra utaló nyílt *a* hangot, valamint az ezzel párhuzamosan jelentkező zártabb *á* hangot *ā* alakban. Persze, tudom, az akkori nyomdatechnika ezt nem is tette lehetővé. De Herceg János később is foglalkozott e falu népéletével, így sajátos nyelvjárását is meg kellett említenie: „Akiknek lovuk volt, kocsin jöttek... úgyhogy már hajnalban ott álltak a kupuszinaiak a piacon, ugyancsak sajátos színes népviseletben paradicsom és paprika bőséget sugárzó halmai között, különös tájszólásban panaszkodva, ha a nagyságák az amúgy is olcsó portékából szerettek volna lealkudni még valamennyit: – Jáj, istenem, megváltó szízányam, hogy is csak birnam olcsóbbán ánni, édes náccsagam!” (HERCEG 1989; 110). Másutt pedig így rögzíti ezt a dialektust: „Oszt jó megcsinájjá, hájjá!” (HERCEG 1989; 111). Ez utóbbi mondatban pedig még keveredik is az *a* és az *á* hang kupuszinaira utaló jelölése. Itt a maga módján, pl. az il-labiális *a* hang helyén *á* betű szerepel, míg az *á* hang helyén *a* marad, s ebből egy keverék jelölés kerekedik ki, s ember legyen a talpán, aki ezt helyesen tudja használni. (Pedig maga Herceg kérte ki e sorok írójától a kiemelt mondatok korrektúráját kéziratában!)

Az író a kupuszina dialektusból hiányzó *ü* helyén joggal jelöl *i* hangot – amit korábban még nem tett –, valamint a hátraható mássalhangzó-hasonulást is. Azonban a középzárt *ē* hang jelölése már nem érdekelte, sem az *-l* kiesése, s annak következtében történő magánhangzónyúlás. A pozitív nyelvjárási attitűd immár teljesen nyilvánvalóvá lett Herceg Jánosnál.

Mindezek nyomatékosítására idéznem kell az 1952-ben megjelent *Emlékeinkről* című írásából: „Ha már a nyelvjárást említettük, tartsunk egy kis szünetet, hiszen bizonyos fokig a nyelv is kulturális emlék. Csakhogy nem halott, hanem élő, és állandóan fejlődő, és változó szellemi eszközünk... A nyelvjáráshoz azonban már helyi emlékek tapadnak. A vojlovicai, a horgosi, a kupuszina nyelvjárás tele van ilyen emlékekkel. Nemcsak a viseletüket, szokásaikat hozták magukkal erre a vidékre, hanem nyelvük ízeit, zamatát, fordulatosságát és külön szavakat is” (HERCEG 1999; 472–473). Látni lehet, milyen tudatosan válogat Herceg a köznyelvtől leginkább eltérő, és külön nyelvjárási csoportot, avagy szigetet említ az itteni nyelvjárások illusztrálására: a vojlovicai székely, a horgosi dél-dunántúli *ö-ző* és a kupuszina palóc nyelvjárást. A legkirívóbbakat, a legkönnyebben felismerhetőeket. A nyelvjárások megbecsülése ebben az esetben hátróztottan kimutatható.

A nyugat-bácskai emberek jó ismerőjeként írta meg Herceg János a *Változó világban* (HERCEG 1950) című szociográfiáját, *vázlatos rajzát* (HERCEG 1950; 95) a Zomborhoz közeli egykori Fernbach pusztán élő, dolgozó cselédekről, béresekről, aratókról, csordásokról, kanászokról, ko-

csisokról, vagyis a bácskai pusztá magyar embereiről. Az ő beszéltetésük során az író által megismert ún. falusi nyelvhasználat jellemző vonásait használta. A cselédek, szolgák származásának megállapítása kideríthetetlen, így az ő nyelvjárásuk sajátosságaira nem térek ki.

Irodalom

- BALOGH Gyula–KÓNYA Sándor (1978): Császár mundérjában. (Katonadalok). *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 35. 85–97.
- BODOR Anikó (2015): *Széles a Duna. Kupuszinai népdalok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Forum Könyvkiadó Intézet, Zenta–Újvidék
- HERCEG János (1941): Kupuszinai szabad magyarok. *Kelet Népe*, 22. sz., 10.
- HERCCEG János (1950): *Változó világban*. Testvériség–Egység Könyvkiadó-vállalat, Noviszád
- HERCEG János (1977): Doroszló. In *Embersor*. Forum Nyomda, Újvidék, 103–223.
- HERCEG János (1989): *Módosulások*. Forum, Újvidék
- HERCEG János (1999): *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- JUHÁSZ Dezső (2001): A magyar nyelvjárások területi egységei. In KISS Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest, 262–324.
- KÁLMÁN Béla (1971): *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KISS Jenő (szerk.) (2001): *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest
- SILLING István (2007): *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir, Budapest

A rend(szerzés) hatalma

Kosztolányi Dezső Színház: *Exodus*

Az *Exodus*¹ című előadás a kiszolgáltatottság érzékeltetésével olyan, a hatalommal kapcsolatos megnyilvánulásokra hívja fel a figyelmet, amelyek alapvetően két, egymással nem csak a térben szemben álló pólus (néző-nézett, vándorló-helyhez kötött) kapcsolatában artikulálódnak.

A színház előterében várakozó nézők, engedelmeskedve a hozzájuk intézett kérésnek, ujjlenyomatot adnak az államilag hivatalos szerv jelölőjét (sapkát) viselő nőnek. Az ujjlenyomatadás mechanizmusa különbözőségükben egységesíti a hivatalos, adminisztratív eljárásnak engedelmeskedő alanyokat. Az ujjlenyomat a saját lenyomatának hordozóját jelöli és határozza meg. Mindenki köteles egy a személyét lenyomata alapján meghatározó eljárásnak alávetni. Ez az eljárás egyszerre tekinthető az egyének megkülönböztetésére (egyedi vonásaik beszámítására) és egy adott rendszerbe szorítására alkalmasnak is. Az ujjlenyomat adása egyszerre jelöli az egyes, eljárásnak alávetett emberek különbözőségének képi lenyomatát és az eljárás minden egyénre kifejtett egyneműsítési gyakorlatát. Az előadás nézőjét, kezében papírra vetett saját ujjlenyomatával, az udvaron keresztül átvezetik a színpad (hátsó) bejáratához. A nézők csoportja a sötét folyosókon át végül a színpadra jut. A sötét folyosón vacogó, takaróba burkolt emberi test jelzi az előadás későbbi nézője számára, hogy szerepének azonosulási mintája, önmaga előadás közbeni pozicionálása a menekülő és alávetett egyénnek feleltethető meg. A színpadra érve egy – Mikes Imre Elek és Czumbil Orsolya által játszott – napozó pár fogadja a nézők tömegét. Ez a pár beszél a nézőkhöz, és a színpadon halomban álló ruhák darabjait teríti rájuk, mondván: „Europe is cold.” Az adott

¹ Kosztolányi Dezső Színház: *Exodus*. Rendező: Tolnai Szabolcs. 2015. Színészek: Czumbil Orsolya, Mészáros Gábor, Mikes Imre Elek, Kucsov Borisz, Berta Csongor, Nagyabonyi Emese. Zeneszerző: Gryllus Samu. A díszlet elkészítésében közreműködött: Daniela Mamuziéc.

jelenet az egzisztenciális szempontból jobb körülmények között lévő ember segítő szándékának egy megnyilvánulási formáját mutatja be. Ugyanakkor a nézősereg passzívnak mutatkozik, nem *kéri*, csak *kapja* az adományozott ruhadarabokat, így a színészek által reprezentált cselekvés úgy van jelen, mint ami kéretlen, és ezáltal nem az a célja, hogy segítsen, hanem hogy segítő szándékát megmutassa.

A nézők passzívan bár, de mégis megengedően viszonyulnak a *ruhafogas* szerepéhez. A segítő szándék megnyilvánulásához való idomulás ugyanúgy kényszerítő erőként van jelen. A ruhák kéretlen aggatása úgy működik, mint az ujjlenyomat adására való felszólítás, vagyis egy alapvetően külsőleges meghatározásnak és identifikációnak való engedelmességeként. Az *Exodus* nézőjének azonosulási mintaként kínált szereplehetőség megköveteli, hogy passzívan, megengedéssel, sőt örömmel vesse alá magát az őt meghatározni és *elhatárolni* szándékozó eljárásnak. Bár az előadásban későbbiekben szereplő csador az aktuális menekültproblémára való reflexióként tartható számon, a ruhaaggatás eljárása az aktualitásoktól általánosabb „menekült státusszal” kapcsolatos megnyilvánulási formákra helyezi a hangsúlyt. Ebben az esetben mindegy, hogy a néző mit válaszol a napozó színészek által feltett kérdésre („Where are you from?”), *hovatartozásától* függetlenül is egy helyszínváltoztatásra, a külső szemlélő általi meghatározásra és (szűkült és sötét) tereken keresztül vezető vándorlásra kényszerített entitásként van jelen.

A külső szemlélő általi meghatározást legszemléletesebben az imént említett ujjlenyomat adása és az öltöztetés – mint meghatározó és egyben testtakaró mechanizmus – jelzi. Az előbbi a nép vagy csoport tagjainak számszerűsítésére is alkalmazható, hiszen az ujjlenyomat adása által bekerülnek a *rendszerbe*. A csoportra és annak tagjaira nehezedő kényszerítő erő a rájuk ható megismerő és az őket „steril néprajzi entitássá” (ŽIŽEK 2006) fokozó magatartásban érhető tetten. A befogadó hely által rendelkezésre bocsátott ruhák felvétele úgy működik, mint ami eltakarni szándékozik az ezen a helyen áthaladó vagy megállapodó egyén saját identitásának jelölésére önkéntesen választott ruhaneműt. Azon egyének csoportja, akik az *Exodusban* hagyják, hogy identitásukat meghatározó testfelületüket a „bent lévők” által választott leplekkel fedjék el, máságukban mondhatók egyneműnek, és ezáltal mindnyájan elfedésre és újrajelölésre alkalmasak. Az előadás elemzett momentumai, az öltöztetés így kendőzi el a *nép*nek titulált viseletet. A felruházás úgy is működhet, mint ami elzárja, elhatárolja és belül tartja az alany belső lényegét, azzal, hogy a külső szemlélő számára takarja el azt. A ruha a máság biztos távolban tartásának egyik eszköze. Hogy ehhez a máshoz bizonyosan a halállal és egyéb „rosszal” kapcsolatos jellemzőket társítanak a szereplők, jól szemlélteti a ruhakupac fogyasztása folyamán lassan felbuk-

kanó halottnak tűnő emberi test, amikor ezt észreveszik, azon nyomban letakarják egy narancssárga lepellel.

Az előadásban az eredendő másságot a nézősereg tagjainak teste hordozzák. A másság hordozójának teste a külső szemlélőben félelmet kelt, mert a halál (fertőzésveszély vagy háború) fenyegetését véli benne felfedezni. A külső szemlélő a vélt fenyegetés ellen a határok (máshonnan más és az otthon lévő mi közötti határok) megerősítésével, megteremtésével védekezik. A halál fenyegetésének verbális megnyilvánulásaként értelmezhető az *Exodus* zárásában felhangzó Domonkos István *Kuplé* című versének részlete. Az egyik színész sárban fekvő halottat játszik, a másik vonaglásával és föliázott testével egy születő szubjektumot reprezentál. A többi színész által elmondott versrészlet fenyegetésként is értelmezhető, amit a születésben lévő szubjektum felé intéznek: „eljönnek végül az úri hentesek / a hamvasztóipari bennfentesek / csontfüst csonthamu / s bezárul a nagykapu”.

E határokat nem csupán az öltözködéssel teszi érzékelhetővé a rendezés. Az üvegdobozban sztriptízelő nőt ugyanilyen áthatolhatatlan fal veszi körül. Szemlélője, a férfi, nem érintheti meg a nő testét, csupán az üvegfalat. Az idézett jelenet párhuzamot állít fel a menekültstátuszban lévő test és a női (saját magát prostituáló) test között. A magát áruba bocsátó női test ugyanúgy a halál feltételezett hordozójaként nyilvánul meg, mert a fertőzésveszély gondolatát ébreszti abban, akit befogadni készül. „Mitől vagyok én kevésbé kiszolgáltatott ebben az alsóneműben, mint az arab nők, akiknek csak a szeme látszik ki a ruhájukból?”, teszi fel a kérdést a színpadon Nagybonyi Emese – fehérneműben, szétvetett lábakkal állva. Az *Exodus* a szexuálisan kirívó és az eltárgyasulásnak kitett női testeket a menekült testével hozza összefüggésbe.

Az előadás utolsó harmadában a színpad nézőtér felé eső részére kihúzott drótháló a közelmúltban a menekültek távoltartására alkalmazott stratégiát és a színházban áthatolhatatlan negyedik falat egyaránt megjeleníti. Hiába nyúl át a Berta Csongor által megjelenített szereplő a drót fölött, visszahúzza a kezét (az ő térfelükre önti a kezében tartott pohár tartalmát), mielőtt a nézők közül valaki a közelébe tudna férkőzni. Az említett drótháló olyan félig áteresztő hártvaként működik, amin csak a testetlen impulzusok juthatnak át (kép és hang), és azok is többnyire csak az egyik irányból a másikba. A hártva által elválasztott tér „belső”, és így hatalommal bíró oldalának a játéktér, míg a „külső” tagjait kirekesztő térnek a nézőtér minősül. Ugyanakkor az *Exodus* előadásában lévő hatalmi játékok árnyaltabbak annál, hogy egyértelműen meg lehessen határozni, melyik csoport bír hatalommal melyik felett. Ha feltehető, hogy a játéktérben mozgó testek a nézői tekintetnek kitett, szexualizált tárgyak, úgy a menekültletet bemutatni kényszerülő néző

éppen akkor jutott szokott hatalmának birtokába, amikor „kiűzetett” a játék teréből. És hatalma ott erősödött meg, amikor a (negyedik) fal mögé húzódtva, a drótkerítés felhúzásával biztosítva érezhette a passzivitás hatalmával felruházott pozícióját.

A medializáció alakító hatalma

Az előadás egy kiemelt fontossággal bíró jelenetében szürke marha jelmezben porszívó, majd tévéképernyőt kávézva bámuló színész a tévénezők medializáltságának problémáját is megjelenítheti. Az őshonos és védett állatfaj egyértelműen a nemzeti öntudat paródiájaként jelenik meg. Ugyanakkor a jelmezre és a tévéképernyőre is tekinthetünk úgy, mint amik falat emelnek az esemény résztvevői és nézői közé. Ebben az esetben a szürke marha jelmeze úgy működik, mint bármilyen ön- és csoportmeghatározással kapcsolatos távolságtartó konstrukció, a képernyő pedig mint tömör üvegfal, ami biztos távolban tartja a mások által megélt borzalmat azáltal, hogy kétdimenziós (és így nem valós) teret jelenít meg. A képernyő virtuális tere az előtte helyet foglaló, fizikailag is jelen lévő testet mentesíti a részvétel fájdalommal is járható borzalmától. A medializáló eszközök, így a televízió is, olyan „technikai protéziseknek” (VIRILLO 1992; 12) tekinthetők, amik az őket néző testek látóterét meghosszabbítván bepillantást engednek a fizikailag nem az esemény közelében lévő egyénnek.

Az *Exodus*-ban gyakran használt műanyag fólia, ami hol fejfedőként, hol pedig magzatburokként funkcionál, szintén egy olyan egyént az élet és esemény terétől hermetikusan elzáró, mesterséges elválasztó anyagként van jelen, mint a televízió képernyője. A szürke marhának öltözött színész tévézése közben egy csadorba öltözött szereplő mászik be a korábbiakban a sztrip-tíz helyéül szolgáló üvegfülkébe. Ezzel érzékeltetve, hogy a másság üvegfalban való megjelenítése minden esetben mentesíti az őt nézőt a valódi kapcsolat teremtésével járó kockázatok vállalásával. Az előadásban a képernyő, a fólia és az üvegfal is olyan eszközként funkcionál, ami nem csak az általuk megjelenített test és annak sajátosságainak érzékeltetésére szolgál. Ezen tér-elválasztó eszközök célja a mássága miatt veszélyes test biztos távolban tartása. Ezek a falak nemcsak a másságot zárják be, hanem a befogadót zárják ki.

A képernyő hatalma abban áll, hogy az általa reprezentált események audiovizuális lenyomatát önkényesen állítja össze, ezáltal nem a valóságot, csak az általa kétdimenzióssá tett „valóságszeleteket” kínálja fel úgy, mintha az maga lenne a valóság. A híradás a nézőjének tekintetét „egy kitüntetett pontba irányítja” (VIRILLO 2002; 21), miközben a megjelenített képek válogatása fölötti hatalmát nem teszi láthatóvá. Így a képernyő nézője nem szembe-sül azzal, hogy a megismerés alapanyagaként kínált hangos képhalmaz nem

maga a valóság, csak egy „perspektíva” (FOUCAULT 1998; 21). A kanapén ülő színészek ürülékre emlékeztető masszát esznek, ezzel reprezentálva medializált és manipulált test az üvegfal mögötti megjelenített képekhez való kritikai viszonyulás hiányát. Az evés gesztusa ugyanakkor azt is jelezheti, hogy miképpen teszi az egyén saját véleményének és gondolatainak részévé az alapvetően manipulálási céllal, képek által megfogalmazott eszmenrendszert.

Az előadásban a szürke marha, a műanyag fólia, az ürülék és a üvegfal teszi láthatóvá a medializálás manipulatív stratégiáit. A képernyő sugárzásának hatalma abban áll, hogy az őt néző „közönség passzív és kritikátlan szerepet játszik, és nincs módja az aktív visszacsatolásra, a média befolyásolására” (BAJOMI-LÁZÁR 2006). Az *Exodus*ban a sugárzást néző színésznek cuppogása a képernyővel folytatott párbeszéd lehetetlenségére reflektál, nevetségessé téve a manipulálható alany párbeszédet csak imitálni képes voltát.

A korábban már elemzett drótkerítés az előadás által reprezentáltakat is egy olyan elzárt közegbe helyezi, ami által az *Exodus* maga is csak sugározni, és nem valóságot teremteni és megjeleníteni képes előadás. Dacára a nézőkkel való játéknak és a nézők kikényszerített szerepvállalásának, a fal két oldala közti valódi párbeszéd nem lehetséges. A színészek által reprezentált kiszolgáltatottsággal kapcsolatos képek nem úgy funkcionálnak, mint amik a menekültstátusszal és élethelyzettel kapcsolatos borzalmakba helyezik bele a vándorló közönséget. Az előadás által megjelenített képek úgy működnek, mint a reprezentációban szereplő tévéképernyő: a valóság egy szeletét fikcionalizáló, medializáló eszközként.

Irodalom

- BAJOMI-LÁZÁR Péter (2006): Manipulál-e a média. *Médiakutató*. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/
- FOUCAULT, Michel (1998): Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. In Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen
- VIRILLO, Paul (1992): *Az eltűnés esztétikája*. Balassi Kiadó, Budapest
- VIRILLO, Paul (2002): *Az információs bomba*. Magus Design Studio, Budapest
- ŽIŽEK, Slavoj (2006): Szeressem felebarátomat? Köszönöm, nem! *Apertúra*, ősz, <http://apertura.hu/2006/osz/zizek>

„A közéletre nézve a múlté lettem...”

A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés.
Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai.*
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016

350 dokumentum, 1700 (dokumentumonként közel öt) lábjegyzet, 1400 név, azaz minden két oldalon három újabb nevet identifikál a közreadó. Nem mindegyiket sikerült, de kezdjek el számolni: ezek közül akár csak ezer – nem a magas politikából ismert, s esetleg csak időlegesen – „felbukkanó” városi, községi „hétköznapi” sors alapadatait fellelni mennyi utánajárásba telik. Magyarán százával lehettek olyanok, akikről egy pár soros annotáció elkészítése is többnapos lutri-nyomozás. Éppen közismeretőségük hiánya miatt.

A cím pontossága: Várady „kisebbségpolitikusi” időszaka (1919–1949), harminc év iratválogatása teszi ki a dokumentumok túlnyomó többségét (700 oldal): a dualizmus kori ifjúság, illetve az OMM honatya alig több mint harminc oldal, holott a kötet főhőse 1918-ra már betölti 50. életévét, túl van életútjának felén. Tizenöt évvel később – már hatvanas éveinek közepén járva – Várady saját ars poeticájaként csempészhetette a Vajdaság Kazinczyjaként tisztelt Szenteleky Kornél 1933-as nekrológiájába: az „önérzetes kultúrparitás”, a „kölcsonösségen alapuló testvéries megbecsülés” lehet alapja azon a tájon a multietnikus közös létnek (313). Ezeket a gondolatokat ismétli meg – immár saját copyrightként – a vajdasági magyar írók 1937. márciusi budapesti seregszemléjén (461–462). Más közelítésben, Várady Imre hagyatéka sokkal inkább tartalmaz adalékokat a délvidéki magyar lapok, folyóiratok irodalomtörténetéhez – általában a két világháború közötti magyar kisebbségi kultúrtörténethez –, és jórészt a sorok között rejtőzik a korszak országos, vagy akár kisebbségi politikatörténete. A dokumentumok tanúsága szerint azért, mert még a kisebbségi kulturális önszerveződés sem volt mindig megtört, a politikai megabovo államellenes bomlasztó ügyletnek minősült. (Akkoriban még azt gondolhatták, hogy ez az újsütetű államiság identitászavaros reakciója. Azóta

tudjuk, hogy az államok némelyike marutus korában is képes a másságot szubverzióknak tekinteni.)

Várady Imre a kisebbségi magyar identitás közösségi őrzésén – ennek kulturális és politikai intézményesültségén – munkálkodó közéleti személyiség. A „kisebbségpolitika”, illetve „politikus” definiáláshoz képest a kötet anyaga annyiban hordoz észrevehető differenciát, hogy a dokumentumok zöme a kulturális, illetve a társasági-közéleti életmegnyilvánulások változó és változatos tárházáról tudósít. Nem feltétlenül Várady politikai tisztségei, hanem a „korközeget” eredményezi ugyanakkor azt, hogy a nem politikai ügyek, formációk is mindvégig politikizálódtak. (A kosztos diákok támogatásának illegitim hálózatától a közművelődési egyletek engedélyezésén át a kisebbségi tanítóképzőig.) Ez persze nem a délszláv állam – és az ott élő kisebbségek – mindennapjainak sajátossága, de aligha mellőzhető annak észrevételezése, hogy az ún. „civil” társasági-közösségi szerveződések nem tudtak (akkor sem) függetlenedni az adott ország politikai törésvonalak szerinti megosztottságától, no meg az eközben mindig felhorgadó kicsinyes-rátartói haszonlesés ballasztjától.

Az 1930-as évek második felében látszik feltűnni a délvidéki „második generáció” – egyik irányban völkisch, másik szélükön marxizáló marginalitással –, akik már kisebbségi sorban cseperedtek fel, de legalább ilyen figyelemre méltó az, hogy ők éppúgy az ekkor már hetvenes éveibe lépő Várady Imrét találják meg, mint ahogy a náluk idősebb korosztály is őt tartotta vonatkoztatási pontnak. Holott Várady már inkább kimaradni próbált a mindinkább turbulenssé váló közéleti-politikai forgatagból (543–545, 551–553). Nem tette – tehette –, mivel II. Péter király 1939 januárjában szenátorrá nevezte ki. Ettől kezdve stallummal és dekórummal „a jugoszláviai magyarság Vezére” (567). Szenátori szűzbeszéde – bár elvileg a költségvetés respektálhatósága volt a téma – egyszerre utalt a jugoszláv belviszonyok konszolidációra törekvő autokrata irányára, a kisebbségi létviszonyokat legalább minimálisan kielégítő reparálásának igényére – mindenekelelt a magyar–délszláv államközi kapcsolatok javításának előmozdítását szorgalmazták (historizáló példázatokkal). Mindazonáltal aligha véletlen, hogy szenátorságának három évében – melyet több mint 150 oldal dokumentál – a Váradyt megkeresők térbeli léptéke erősen tágul: míg korábban a Dunától nyugatra eső horvát, szlovén területekről alig maradt hír iratai között, most a Muravidék magyarságának szószólói is rendre beadványokkal, kérelmekkel bombázzák.

Ennek a délvidéki magyar kisebbségre vonatkozó „belső” sajátossága, hogy az 1920-as évek elejétől visszatérően előbukkan a „ki tartozik/tartozhat a magyar kisebbségi közülethez?” – hol burkoltabb, hol manifesztált

– antiszemitizmusa. A huszadik század elejére, illetve a világháború végére egyértelműen magyarrá lett ottani zsidók identitása kérdőjeleződik meg visszatérően, holott ők – kisebbség a kisebbségben – éppen polgárosultságuk, „középosztályosodásuk” okán voltak a csonkává lett magyar lét közösségi fenntartásának legáldozatkészebb letéteményesei. Ebből a szempontból döbbenetes a kötet szerkesztési „dramaturgiája”. Miközben sorra olvashatók a Várady Imrének küldött levelek, egyéb kisebbségi közéleti dokumentumok, ugyanott, a lapalji jegyzetekben egymás után arról értesülünk, hogy a bácskai magyar közélet reprezentánsainak sora akkor végezte be életét, amikor az úgynevezett Délvidék – 1941 után – visszatért a megnagyobbodott Magyarország állami fennhatósága alá. Háromnegyed évszázad távlatából olvasva is sokkoló ez az „önfia vágta sebé” soroló lapalji regeszta. Havas Károlynak a (*Bácsmegyei*) *Napló* szerkesztőjének Váradyhoz 1940 novemberében küldött privát tudósítása (692–694) – fél évvel a magyar állami főhatóság visszatérése és ötnegyed évvel az újvidéki vérengzés előtt – diagnosztizálja a városban zsidóvadászatra is kész „hideg napok” közhangulatot. Ez ahhoz képest gondolkodóba ejtő, hogy a kommunizmus bukása óta főként arról folyik a számháború, hogy Tito partizánjai milyen mértékben számoltak le – szinte differenciálatlanul – a honmaradt magyarokkal. A háborúvégi martalócok ezt a háború logikája szerinti ellenségeikkel tették. A korabeli honfiak „nemzetmentő” része viszont már azelőtt készen állt rendet vágni saját nemzettársaik soraiban – a keresztényi irgalmasság nagyobb dicsőségére. Már a magyar impériumváltás és a gyilokrazzia előtt is volt erre hajlandóság, ráhangolódás/ráhangolás – az éppen újjáalakított délvidéki „Kultúrszövetség” köreiben is. A szomszédos Szabadka város küldöttei is averzióval konstatálták, hogy falvaink és városaink ébredő politikai kortesei kultúrbotrányt idéztek elő, s annak orvoslását kérve/remélve fordulnak Váradyhoz: próbálja elejét venni a skandalum továbbdagadásának (695–697, Toldy Ferenc levele, 705–706, valamint 708–709). A botrány hónapokig húzódott. „A noviszádi Kultur Szövetség megalakulása óta, mint egy hangyaboly zúg és méltatlankodik egész Bácska egyleti élete” – írta Prokesch Mihály 1941. január közepén (710). Az áldatlan állapotok rendezésére – Várady primus inter pares vezetésével – életre hívták a szövetség úgynevezett Ötös Tanácsát, de a közbejövő jugoszláv államcsíny és a rákövetkező államemésztő fejlemények túlleptek az úgy „kisebbségi kérdésként” történő kezelésén.

Az 1941. áprilisi impériumváltással új szerkezetben különült el (Dél-) Bácska és Bánát további sorsa, mivel utóbbi a németek az általuk megszállott Szerbiához csatolták: nem lett része a „megnagyobbodott Magyarországnak”. Ide esett Várady Imre szűkebb pátriája, Nagybecskerek is. Hetek

sem kellett hozzá, hogy a budapesti kormány egyik bizalmas informátora azt rögzítse jelentésében: „Kétségtelen, hogy a magyarság helyzete itt jelenleg sokkal rosszabb, mint volt a szerb uralom idején” (738). A Harmadik Birodalom exklávéjának nyilvánított bánáti térségben egyformán rohamtempóban zajlott minden tisztség szerbtelenítése és magyartalanítása – beleértve a magánvállalkozások tulajdonosainak, üzemeltetőinek kieb-
 rudalását is –, s még csak arról sem volt szó, hogy a frissen hivatalba, vál-
 lalatvezetésbe ültetett Erneuerungok (újdondászok) a Magyarországról ismerhető ekkori „árjásítás” úgynevezett stróman-rendszerét kopírozták volna. Nem. Ott és akkor egy, a Führer inspirálta germán világ kezdett be-
 rendezkedni. Az informálisan csak „Donaulandnak” hívott térségben ek-
 kortól százhuszezer Donauschwaben úrhatnám szolgálja dirigált négyszer
 annyi többségben levő szerb-magyar-román-szlovák „minoritást”, rögtön
 hozzálátva az ottani zsidóság deportálásához.

A Bánát 1941-es nemzetiségi megoszlása	
szerb	295.000
német	120.000
magyar	100.000
román	70.000
szlovák	18.000
zsidó	4.000
Összesen	607.000

De hogy a revíziós közigazgatási felosztás szerinti Bács-Bodrog vár-
 megye „visszatért” nagyobbik fele – a Duna-Tisza közötti Dél-Bácska –
 magyar fennhatóság alá kerülése sem volt visszásságoctól és borzalmaktól
 mentesebb, azt a Várady Imréhez – mint délvidéki orákulumhoz – szer-
 bektől és magyaroktól egymás után érkezett ez időbeli pániklevek sora
 tanúsítja. Legmegrázóbb közülük Nikola Bešlić volt jugoszláv közlekedé-
 si miniszter *magyar* feleségének tudósítása „a bácskai dolgokról”, illetve
 az ott basáskodó neofita „díszmagyarokról”. „Az idősebb németek is, bár
 titokban örömmel, alig várták már a magyarokat, a szerbek egész nyíl-
 tan. Ez így volt a népnél és uraknál egyaránt. – Ez a lelkesedés Doktor Úr
 igen lelohadt, ezt a felszabadítást a leglelkesebbek sem várják már. A pa-
 rasztság és az urak közti különbség csak az, hogy az utóbbiak fegyelme-
 zettek az előbbieket meg egyetlen gondjuk: hova is bújhatnának, ha majd a
 magyarok jönnek, mert a félelem már pánikszerű. Így állnak a dolgok itt

és a környéken Doktor Úr” (770). A kötet kirívóan legmegrendítőbb darabjából elhagytam az embertelenségek – oldalakon át sorolt – tételes felidézését, ám alighanem azok tömegessége is inspirálhatta Váradyt, hogy hamarosan Budapestre induljon: ott tárta a magyar kormány illetékesei elé – „országgyarapítás alulnézetben” – értesüléseit, primer tapasztalatait. A revízió bővületében élő magyar fővárosban viszont azt a tanácsot kapta – a szó szoros értelmében – jóakarótól, hogy ne exponálja magát ilyen ügyekben. Így jutott arra, hogy „az én útírányom a központtól csakugyan elvált” – fogalmazza meg miniszteriális tárgyalópartnereinek írott előszőnő levelében (776). Néhány további, arra érdemesnek tartott „szerencsétlen magyar érdekében” még közbenjárt, ám 1941 decemberétől – miután a belgrádi magyar konzul is „felvilágosította” annak hiábavalóságáról –, a továbbiakban igyekezett kitérni, a jószolgálatinak gondolt közvetítéseket elhárítani (783).

Mindezek után aligha meglepő, hogy midőn 1942 elején (75. életévét betöltve) felkínálják neki, folyamodjon (sic!) „Nemzetvédelmi Kereszt” kitüntetésért, azt – rá addig nem jellemző – pikírt hangnemben utasítja vissza: amit több mint fél évszázada a délvidéki magyarság ügyében tett, „egy vonallal sem ment túl a kötelességteljesítés megkövetelhető határain” (798), így azokból „semmiképp nem fonható Nemzetvédelmi Cselekmények babérkoszorúja” (797), „Nemzetvédelmi Kereszt adományozását nem kérem [...], adományozása esetén, semmiképp el sem fogadhatnám” (797–798). Nem sokkal később, szűkebb pátriájában, egy nagybecskereki egyleti ülés alkalmával hozta nyilvánosságra: félreállították. Tették ezt „az ejtőernyős, az áprilisi, a szvetiszávás új magyarok”, akik az első sorokba tülekedve „tekintették magukat egyedüli élharczosoknak. [...] Meredek szakadék szélén, körülöttünk a gyűlölet égő lávájával túl telített vulkánon rohanunk vakon veszünkbe” (803–804). A személyes sorson túlmutató jövődőlést már az újvidéki, zsablyai, csúrogi mészárlás ismertté válása után osztotta meg földijeivel, holott ekkor még jócskán a világháborúban fordulatot jelentő „nagy csaták” előtt voltak a kortársak. Az ezután következő csendes magándiplomácia morzsáit – például, hogy a Kállay-kormány idején közeledést segítő/remélő bizalmas közvetítésre vállalkozott Budapest és Belgrád között – a feledés tengerébe mosta a háborús frontok és a politikai fejlemények további hullámválása.

Az 1944 őszével beköszöntő újabb impériumváltás mészárlásait, elhurcolásait személyesen megússza, ám megkopott presztízse már a korábban menlevelet jelentő „kezeségvállaláshoz” is ritkán bizonyul elégségesnek. Fiával közös „személyiségvédelmi” ügyvédkedése is igencsak esetleges a jogrendet a győzedelmes partizánethosszal – és vendettával – he-

lyettesítő új délszláv világ kiépítése közepette. Ugyanígy kénytelen mérleget vonni a bánati magyar közösség valaha volt érdekegyeztető pátriárkájaként is, 1945 végén: „a közéletre nézve a múlté lettem”. De továbbra is őrzi a – szintén idejétmúlttá lett/tett – szabadelvűség kritikai attitűdjét, midőn ehhez hozzáfűzve vitatja, hogy „minden, ami régi csak azért, mert régi – tehát elvetendő, tehát rossz, s minden, ami ma felkapott, divatos és új, egyben jó és üdvös – csak azért mert új” (883–884). Mindazonáltal, midőn ugyanezekben a napokban egy – soraiból kiérezhetően olvasott, önműveléssel tájékozott – 50. évében járó zombori esztergályos, Erlich József fordul hozzá, hogy vállalja-e szűkebb pátriájának a közösség bizalmából ráruházott tisztét, Várady nem habozik a tételődő munkást ugyanolyan terjedelemben a tisztség vállalására biztatni. Azért, hogy legyen ki aktívan segít a fenyegető veszedelmeket elhárítani: „Magányba visszavonulni ma azon palást alatt, hogy eddig politikával, eddig a közélet problémáival nem foglalkoztunk – nekünk nem szabad” (882). A hátralévő pár irat zöme – hangulatában – már a 80. évéhez közeledő „obsitos egyszemélyes intézmény” hattyúdala. Bár még ezt is jócskán túlélte, a matuzsálemmé levés utolsó tíz évről nem tudósítanak a dokumentumok.

Alig halasztható tovább, hogy töredelmesen bevalljam a recenziási csalafintaságot. A fentebb írtak – dokumentumválogatásról lévén szó – kizárólag a kötetben közreadott iratok mondandójának radikális redukciója. (Amennyi néhány flekkbe tömöríthető 800 oldalnyi – műfajilag is sokféle – materiából.) Magyarán elmulasztottam, hogy „rendes olvasóként” az elejétől kezdve araszoljak a lapok egymásutánján. Egyszerűen arra voltam kíváncsi, hogy mit kínál a mai olvasónak „a dolog maga”: a forráseggyüttes, kalauzolás nélkül. Ellenkező esetben A. Sajti Enikő 80 oldalas bevezető tanulmányával illetet volna indítanom az ismertetést. Kezdvé mindjárt azzal, hogy a közreadó ebben a felvezetésben – egyfelől hőse (már megjelent) naplójára támaszkodva évszázados család- és társadalomtörténeti visszatekintésbe ágyazza a Várady família szerteágazó előtörténetét. Másfelől mindvégig korrajzot is kapunk felcseperedésének környezettörténeti hátteréről: az elevenen élő negyvennyolcasságtól a délvidéki „cifrázkodás-parádézás mentes” polgárosodás poliglott és multikulturális gazdagságán át az ellenzéki, „függetlenségi” politikussá válásig, s e kondíciók közepette történő honatyává választásáig a „békebeli” Monarchia Magyarországnak századfordulós évtizedeiben. Ezek, iskoláztatásával, házasságával, társasági kapcsolatépítési affinitásával kikerekítve teszik majdhogynem sorszerűvé, hogy Várady Imre – terebélyesedő ügyvédi praxisával együtt – ne csupán bekerüljön az egyedi sajátosságokat mutató „bánati elitbe”, hanem

mindinkább azon túl, országosan is számon tartott figurája legyen kora vegyes etnikumú/vallású délvidéki közéletének.

Egy ponton azután jól rácsodálkozhat a „rendes olvasó”, hogy milyen más okból is egyedi, rejtőzködő kincs e – főként a két világháború időszakából bőségesen merítő – hagyatékválogatás. Azért, mert a kötet főszereplőjének épp ezen időszakból – 1910 és 1943 között – nem maradtak fenn privát naplófeljegyzései. A most közreadott anyagok nélkül aligha lenne követhető a korábbi impulzivitással Várady Imre sorsa, épp a kisebbségi politikussá válás (kényszerülés) negyedszázadából. Ebben a részben A. Sajti Enikő sokkal aprólekosabban támaszkodik a maga által válogatott iratkorpuszra, beépítve abba az elmúlt ezredforduló környékén neki-lendülő, a *jugoszláv* korszakra vonatkozó magyar kisebbségtörténeti munkák öröndetesen gyarapodó hozadékát is. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy az első világháború utáni impériumváltást követően miként próbálta kiküszködni a tradicionális államát veszتők sokasága a hatalmi önkény közepette, hogy a rá szakadt „hanyatlás- és sérelemtörténetet” új közösségi önszemléletté transzformálja, kisebbségként építse fel újra nemzeti identitását, beleértve ebbe „a megmaradást szolgáló kulturális, politikai szervezetek intézmények kiépítését és működtetését is” (47–48). S amikor a szerző a *tárgyalásos érdekegyeztetés* fáradhatatlan munkásként helyezi el Váradyt, óhatatlanul asszociál az olvasó arra, hogy mintha Deák Ferenc huszadik századi délvidéki patrióta reinkarnációja tüsténkedett volna évtizedeken át a Dráva–Duna–Tisza találkozásának régiójában. Olyasvalaki, aki mindig aktív volt, ha a circumstanciák engedték, visszavonult, ha nem látszott esély az értelmes kompromisszumra – vagy éppen mellőzték, félreállították –, ám kényszerűségből vagy utilitarista rátartissággal ellenfelei/elleneségei is mindvégig respektálták. Nagybecskerek még a Bánát városai között sem volt a leginkább számon tartott, Várady Imre mégis innét tudta működtetni a Bácskán át Budapestig és Belgrádig kapcsolati hálójának akciórádiuszát, ha értelmét látta – és ha hagyták. Miniszterelnököktől a politikai ambíciókkal megvert/megáldott literátorokon, a helyi-regionális potentátokon, jóra való és/vagy kiállhatatlan frátereken át a kétkezi munkásokig, és a törekvő parasztgazdáig terjedt az az „udvartartás”, melynek évtizedeken át ő lett a „mindenes cselédje”. Esetében – népes családján túlmenően – nem materiális javak számlálhatósága, hanem ez a varietas delectat kapcsolati tőke halmozódott virtuális/valós életgazdagsággá, miközben körülötte alig előszámálhatóan váltakoztak politikai rendszerek, kurzusok és tolódtak ide vagy oda az államhatárok is.

A terjedelmében vaskos, tartalmát illetően annál is „súlyosabb” kötet végére érve Várady Imre másik két bánáti származású veretes, „babér-

koszorús” földije nyomakodik elő a recenzens névregiszteréből. Az egyik Herczeg Ferenc, aki a dualizmus kori századfordulón úgy konstata­lta saját identitását, illetve ambícióit, hogy „kapás ember lehet sváb vagy tót, kultúrember azonban Magyarországon csak magyar lehet”. A másik Herta Müller, aki temesi németként, illetve román alattvalóként kényszerült Germániába, hogy identitását és literátorságát „kultúremberként” kiteljesítse. Várady Imre határ- és rezsimváltások kavargásában reprezentált egy „magyarok közt európai” kultúrember normát, minoritásban és majoritásban egyaránt, akkor is, amikor e térségben erre alig adott módot a különböző formaváltozatokban egymással fenekedő nacionalizmusok sötét huszadik százada. Az a csoda, hogy megadatott neki kilenc évtizednyi e világi lét. Elfeledtük? Nem volt mit – kit. Ahhoz előbb „fel kellett volna fedezni”.

